

Problemy Drobnych Gospodarstw Rolnych

Problems of Small Agricultural Holdings

1 · 2014

UNIWERSYTET ROLNICZY
im. Hugona Kołłątaja w Krakowie

Europejskie Centrum Badawcze
Drobnych Gospodarstw Rolnych
Uniwersytetu Rolniczego
im. Hugona Kołłątaja w Krakowie

European Research Centre
for Small Agricultural Holdings
University of Agriculture
in Krakow, Poland

Rada Naukowa / Scientific Board

Janusz Żmija – Przewodniczący / Chair, Uniwersytet Rolniczy w Krakowie (Polska)
Cecilia Alexandri, Institute of Agricultural Economics, Bucharest (Romania)
Peter Bielik, Slovak University of Agriculture in Nitra (Slovakia)
Adam Czudec, Uniwersytet Rzeszowski, Rzeszów (Polska)
Mirosław Drygas, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN (Polska)
József Kozari, Szent Istvan University, Gödöllő (Hungary)
Siergiej Kvasha, National University of Life and Environmental Sciences, Kiev (Ukraine)
Henryk Runowski, Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego, Warszawa (Polska)
Czesław Siekierski, European Parliament
Stanisław Urban, Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu (Polska)
Francesco Vanni, National Institute of Agricultural Economics, Rome (Italy)
Jerzy Wilkin, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN, Warszawa (Polska)
Józef Zegar, Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej, Warszawa (Polska)

Zespół Redakcyjny / Editorial Board

Jerzy Cieślak – Redaktor Naukowy / Scientific Editor, Uniwersytet Rolniczy w Krakowie
Ewa Tyran – Sekretarz Redakcji / Associate Editor, Uniwersytet Rolniczy w Krakowie
Jarosław Bomba, Centrum Doradztwa Rolniczego, Oddział Kraków
Józef Kania, Uniwersytet Rolniczy w Krakowie
Wiesław Musiał, Uniwersytet Rolniczy w Krakowie
Tomasz Wojewodziec, Uniwersytet Rolniczy w Krakowie

Redaktorzy Tematyczni / Topic Editors

Mariusz Dacko – Ochrona środowiska rolniczego i zrównoważony rozwój / Agricultural environment protection and sustainable development, Barbara Kiełbasa – Doradztwo i integracja gospodarcza / Extension and economic integration, Edyta Molik – Produkcja zwierzęca / Animal production, Arkadiusz Niedziółka – Przedsiębiorczość i agroturystyka / Entrepreneurship and agritourism, Czesław Nowak – Europejskie problemy rozwoju wsi / European problems of rural development, Robert Witkowiec – Produkcja roślinna / Plant production, Tomasz Wojewodziec – Ekonomia i organizacja rolnictwa / Agricultural economics and organisation

Redaktor Statystyczny / Statistics Editor
Karol Kukuła

Redaktorzy Językowi / Language Editors
Michelle Atallah (jęz. ang. / English), Lidia Klin (jęz. pol. / Polish)

Opracowanie redakcyjne, korekta, skład i łamanie / Copy-editing, proof-reading, DTP
Wydawnictwo Uniwersytetu Rolniczego w Krakowie / Publishing House of the University of Agriculture in Krakow

Zeszyt zawiera prace recenzowane. / The issue contains peer-reviewed papers.

Copyright © Wydawnictwo Uniwersytetu Rolniczego w Krakowie, Kraków 2014
Publishing House of the University of Agriculture in Krakow, Krakow 2014
Copyright © Europejskie Centrum Badawcze Drobnych Gospodarstw Rolnych, Kraków 2014
European Research Centre for Small Agricultural Holdings, Krakow 2014

ISSN 2300-0902

Redaktor Naczelny Wydawnictwa / Editor-in-Chief – Józef Bieniek
Wydawnictwo Uniwersytetu Rolniczego w Krakowie
Publishing House of the University of Agriculture in Krakow
31-425 Kraków, al. 29 Listopada 46
E-mail: wydawnictwo@ur.krakow.pl
www.wydawnictwo.ur.krakow.pl

E-mail: smallfarms@ur.krakow.pl
www.pdgr.ur.krakow.pl

Ark. wyd. 6. Ark. druk. 5,25. Nakład 400 egz.
Editor sheets 6. Printing sheets 5.25. Issue 400 copies

Spis treści

Contents

Małgorzata Bogusz, Barbara Kielbasa

Źródła finansowania i kierunki inwestycji w wybranych gospodarstwach agroturystycznych położonych na obszarze polskich Karpat	5
The financing sources and areas of investment in selected agritourism farms located in the area of the Polish Carpathians	

Marta Domagalska-Grędyś

An evaluation of the development capabilities of small farms from producer groups	23
Ocena zdolności rozwojowych małych gospodarstw rolnych z grup producenckich	

Wioletta Knapik, Magdalena Kowalska

Zróżnicowanie obszarów wiejskich w Polsce na tle procesów społeczno-ekonomicznych i demograficznych	37
Diversification in the rural areas of Poland as against a background of socioeconomic and demographic processes	

Krystyna Krzyżanowska

Sytuacja kobiet na obszarach wiejskich i ich udział w rynku pracy	55
The situation of women in rural areas and their participation in the labour market	

Michał Roman

The organisational and legal aspects of agritourism activities in Poland	69
Organizacyjno-prawne aspekty działalności agroturystycznej w Polsce	

Wskazówki dla autorów	79
Instructions to authors	83

Źródła finansowania i kierunki inwestycji w wybranych gospodarstwach agroturystycznych położonych na obszarze polskich Karpat

The financing sources and areas of investment in selected agritourism farms located in the area of the Polish Carpathians

Małgorzata Bogusz, Barbara Kiełbasa

Uniwersytet Rolniczy w Krakowie

Streszczenie. Celem pracy było określenie źródeł i kierunków inwestowania w małych gospodarstwach rolnych prowadzących dodatkowo działalność agroturystyczną, a zlokalizowanych na obszarze polskich Karpat. Badania wykonano w 2011 r. w trzech województwach: małopolskim, podkarpackim i śląskim, obejmując nimi 73 gospodarstwa w 15 powiatach. Jak wynika z uzyskanych danych, właściciele gospodarstw korzystali ze środków pomocowych Unii Europejskiej. O te środki aplikowali najczęściej rolnicy prowadzący żywotne ekonomicznie gospodarstwa z przewagą produkcji roślinnej, a najrzadziej – właściciele najmniejszych gospodarstw ze zmarginalizowaną produkcją. Średnio w badanej próbie ponad połowa rolników korzystała ze środków pomocowych UE. Poszczególne powiaty znacznie się jednak różniły stopniem wykorzystania tych środków. Można uznać, że specyfika obszaru Karpat polskich uzasadnia potrzebę rozwijania różnych kierunków działalności rolniczej i pozarolniczej, a zewnętrzne środki pomocowe odgrywają ważną rolę w rozwoju gospodarczym wsi oraz tworzeniu nowych miejsc pracy. Wprawdzie skala inwestycji dokonywanych przez rolników prowadzących działalność agroturystyczną jest najczęściej niewielka, ale mają one na celu przede wszystkim rozwój działalności, wzbogacenie oferty, remont i modernizację pomieszczeń dla agroturystów. Działania takie przyczyniają się do podniesienia konkurencyjności gospodarstw agroturystycznych i zwiększenia dochodów rolników w regionie.

Słowa kluczowe: gospodarstwo agroturystyczne • środki pomocowe UE • inwestycje

Abstract. The main objective of the study was to determine the sources and directions of the investment activities of small farms with agritourism services, situated in the area of the Polish Carpathians. The investigations were conducted in 2011 and cov-

---

Adres do korespondencji – Corresponding author: Dr inż. Małgorzata Bogusz, Zakład Rozwoju Obszarów Wiejskich i Doradztwa, Uniwersytet Rolniczy w Krakowie, al. Mickiewicza 21, 31-120 Kraków; e-mail: m.bogusz@ur.krakow.pl.

ered 73 farms from 15 districts of three voivodeships, i.e. Małopolskie, Podkarpackie and Śląskie. As follows from the results, the farm owners benefited from EU aid programmes. Those applying for the funds were most often the owners of economically viable farms with vegetable production, and rarely the ones running smallest farms with marginalised production. On average, more than a half of all farmers in the study sample used the EU funds. There were, however, considerable differences in the level of their use between the individual districts. The specificity of the Polish Carpathians area can be considered a factor justifying the need for the development of various agricultural and non-agricultural activities. It should be mentioned that external funds play an important role in the economic development of rural areas and the creation of new jobs. Despite the fact that farmers providing agriturism services usually make small investments, the latter are most often intended to expand the business, enrich the offer, and renovate or modernise rooms for agriturists. Such activities contribute to enhancing the competitiveness of farms and increasing the income of farmers in the region.

Key words: agriturism farm, EU aid programmes, investments

Wstęp

Małe rodzinne gospodarstwa rolne występujące na obszarach wiejskich w polskiej części Karpat charakteryzują się niską dochodowością, co zmusza wielu rolników do poszukiwania dodatkowych źródeł dochodów poza rolnictwem. Nową dziedziną działalności pozwalającą uruchomić wolne zasoby gospodarstwa rolnego i wykorzystać walory wsi, a przez to zwiększyć zatrudnienie i dochody jej mieszkańców, jest turystyka wiejska i agroturystyka. Rozwój agroturystyki może być szansą na wykorzystanie niemobilnych zasobów pracy, które występują w gospodarstwie, oraz – obok innych form aktywizacji – sprzyjać zaangażowaniu członków rodziny rolnika, którzy pozostają bez pracy. Wzrost liczby gospodarstw prowadzących działalność agroturystyczną przyczynia się do spadku bezrobocia na wsi. W agroturystyce często upatruje się źródło rozwoju dla regionów, które nie mają możliwości intensywnego rozwoju rolnictwa i przemysłu ze względu na słabe gleby i brak surowców mineralnych. Okoliczności te stanowią w pewnym sensie ochronę przed urbanizacją, a zarazem stwarzają warunki do rozwoju turystyki wiejskiej. Za rozwojem agroturystyki na obszarze polskich Karpat przemawia też fakt, że jest to teren o wyjątkowo dogodnych dla takiej formy działalności warunkach przyrodniczo-krajobrazowych i kulturowych, cechujący się m.in. dużym zróżnicowaniem wysokości terenu, szaty roślinnej i typu krajobrazu.

Rozwój funkcji turystycznej obszaru polskich Karpat jest często związany z rolnictwem. Specyfika indywidualnych gospodarstw rolnych na tym terenie sprawia, że szczególne znaczenie ma tu agroturystyka. Dla rolników ważny jest przede wszystkim ekonomiczny aspekt tej działalności, tj. możliwość uzyskania dodatkowego dochodu. Zdaniem Musiała (2008, s. 69–70), pracowitość i przedsiębiorczość ludności polskich Karpat stwarzają przesłanki do rozwoju różnych form działalności pozarolniczej, zwłaszcza turystyki wiejskiej i agroturystyki. Według Żmiji (1999, s. 27), nowe uwarunkowania gospodarcze sprzyjają także odradzaniu się na wsi lokalnej przedsiębiorczo-

ści. Aby osiągnąć zamierzony efekt, rolnicy muszą jednak inwestować w gospodarstwo agroturystyczne, przeznaczając środki na rozpoczęcie działalności agroturystycznej lub na rozszerzenie oferty dla zaspokojenia oczekiwań agroturystów.

Celem niniejszej pracy było określenie źródeł i kierunków inwestowania w wybranych gospodarstwach rolnych położonych na obszarze polskich Karpat. Szczególną uwagę poświęcono wpływowi Wspólnej Polityki Rolnej Unii Europejskiej na poziom inwestycji w gospodarstwach.

Materiał i metody

Podstawowe źródło danych wykorzystanych w opracowaniu stanowiły informacje zebrane metodą wywiadu standaryzowanego. Założono celowy dobór obszaru oraz obiektów badań (gospodarstw).

Obszar badań obejmował 15 powiatów należących do trzech województw: małopolskiego, podkarpackiego i śląskiego, tj. powiat bieszczadzki, cieszyński, gorlicki, jasielski, krośnieński, leski, limanowski, myślenicki, nowosądecki, nowotarski, przemyski, sanocki, suski, tatrzański i żywiecki. Wybrano je celowo, zgodnie z założeniem, że ponad 50% obszaru danego powiatu znajduje się w geograficznych granicach polskiej części Karpat.

Badania empiryczne przeprowadzono w 2011 r. i objęto nimi 73 gospodarstwa agroturystyczne dobrane na podstawie określonych kryteriów topograficznych, przyrodniczych i czasowych. Podstawowym kryterium wyboru obiektów badań było ich usytuowanie na wiejskich obszarach polskich Karpat. Założono ponadto, że badane podmioty będą zlokalizowane na obszarach o niekorzystnych warunkach gospodarowania (ONW). Kolejnym kryterium było prowadzenie zarejestrowanej działalności agroturystycznej co najmniej od trzech lat.

Na potrzeby analiz podzielono gospodarstwa na grupy (typy), biorąc pod uwagę dwa parametry ekonomiczne: standardową nadwyżkę bezpośrednią (*standard gross margin*, SGM) i wielkość ekonomiczną wyrażoną w europejskich jednostkach wielkości (*European size unit*, ESU) (Goraj i in. 2004, s. 26). Podziału dokonano w dwóch etapach: w pierwszym etapie gospodarstwa zostały podzielone na dwie grupy według wielkości standardowej nadwyżki bezpośredniej osiągniętej w produkcji roślinnej i zwierzęcej, a na drugim etapie podzielono je według wielkości ekonomicznej. Doprowadziło to do wyodrębnienia w badanej próbie pięciu typów gospodarstw rolnych z działalnością agroturystyczną (tab. 1). Analizie poddano zatem gospodarstwa prowadzące produkcję wyłącznie na własne potrzeby, gospodarstwa tzw. niskotowarowe oraz gospodarstwa żywotne ekonomicznie (czyli te o wielkości ekonomicznej powyżej 4 ESU), przy czym te dwie ostatnie grupy były dodatkowo podzielone ze względu na typ prowadzonej produkcji (roślinnej lub zwierzęcej).

Tabela 1. Typy gospodarstw agroturystycznych wyodrębnione w badaniach

Oznaczenie typu	Nazwa typu	Wielkość ekonomiczna
Typ 1	gospodarstwa agroturystyczne ze zmarginalizowaną produkcją	poniżej 2 ESU
Typ 2	gospodarstwa agroturystyczne niskotowarowe z przewagą produkcji roślinnej	2–4 ESU
Typ 3	gospodarstwa agroturystyczne niskotowarowe z przewagą produkcji zwierzęcej	2–4 ESU
Typ 4	gospodarstwa agroturystyczne żywotne ekonomicznie z przewagą produkcji roślinnej	powyżej 4 ESU
Typ 5	gospodarstwa agroturystyczne żywotne ekonomicznie z przewagą produkcji zwierzęcej	powyżej 4 ESU

Źródło: Opracowanie własne

Wyniki

Wpływ Wspólnej Polityki Rolnej UE na inwestycje w polskich gospodarstwach rolnych

Gospodarstwa rolne i obszary wiejskie były i nadal są szeroko wspierane w ramach Wspólnej Polityki Rolnej Unii Europejskiej, w której przewidziano środki na inwestycje w rozwój, dywersyfikację produkcji i modernizację gospodarstw. Przed wstąpieniem naszego kraju do struktur europejskich polscy rolnicy mogli pozyskiwać środki z programów przedakcesyjnych, takich jak np. SAPARD¹. W ramach programu SAPARD przeznaczono dla Polski ponad 708 mln EUR, przy czym 75% środków pochodziło z budżetu Unii Europejskiej, a 25% z budżetu krajowego (Siekierski 2010, s. 40–56). Wymieniona kwota okazała się jednak niewystarczająca na przeprowadzenie zaplanowanych procesów dostosowawczych. Aby zrealizować wszystkie projekty, przesunięto na ten cel część środków z Planu Rozwoju Obszarów Wiejskich 2004–2006 (Drygas 2008, s. 271–284). Realizacja działań programu SAPARD opierała się na zasadzie współfinansowania projektów inwestycyjnych przez rolnika, ponieważ wypłata środków następowała w formie zwrotu części poniesionych przez niego kosztów. Warunek ten stanowił poważną barierę w realizacji inwestycji przez rolników i przedsiębiorców rolnych (Nurzyńska 2011, s. 25–42). Dla wykorzystania środków z programu SAPARD niezbędne było utworzenie odpowiednich struktur administracyjnych, m.in. instytucji płatniczej. W tym celu powołano Agencję Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa (ARiMR) z 16 regionalnymi oddziałami oraz 314 biurami powiatowymi (Kowalczyk 2002, s. 65–82).

W latach 2004–2006 inwestycje w gospodarstwa rolne i obszary wiejskie były wspierane w ramach działań z Sektorowego Programu Operacyjnego „Restrukturyzacja

¹ Special Accession Programme for Agriculture and Rural Development (Specjalny Przedakcesyjny Program na Rzecz Rolnictwa i Rozwoju Obszarów Wiejskich).

i modernizacja sektora żywnościowego oraz rozwój obszarów wiejskich 2004–2006” (zwanego w skrócie SPO-Rol.) oraz Planu Rozwoju Obszarów Wiejskich 2004–2006 (PROW 2004–2006).

SPO Rol. 2004–2006 w pewnym zakresie kontynuował założenia programu SAPARD – miał podobne cele i zadania. Jego finansowanie pochodziło z Sekcji Orientacji Europejskiego Funduszu Orientacji i Gwarancji Rolnych, środków krajowych oraz środków od inwestorów prywatnych (Wiatrak 2000, s. 31–47). Program miał na celu zwiększenie konkurencyjności gospodarki rolno-żywnościowej oraz zapewnienie zrównoważonego i wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich poprzez różnego rodzaju przedsięwzięcia inwestycyjne (Pinder i Usherwood 2009, s. 90–95). Do najważniejszych działań należały inwestycje w gospodarstwach rolnych na rzecz dostosowania ich do nowych standardów europejskich. Instytucją zarządzającą środkami było Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, a instytucjami wdrażającymi były Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa (ARiMR), Fundacja Programów Pomocy dla Rolnictwa (FAPA) oraz urzędy marszałkowskie. Całkowity budżet tego programu wynosił prawie 1,8 mld EUR, z czego prawie 1,2 mld EUR stanowiły środki z Unii Europejskiej. Nabór wniosków przez ARiMR trwał od 2004 do 2006 r., a środki wypłacano do 2008 r. Łącznie sfinansowano ponad 80 tys. wniosków na kwotę ponad 6,5 mld PLN² (tab. 2).

Wypłacona kwota wyniosła 174% sumy alokacji środków w ramach SPO-Rol. (Skórnicki 2003, s. 103–113). Program obejmował trzy priorytety, a w ich obrębie piętnaście działań (tab. 2). Można zauważyć, że najwięcej środków przeznaczono na realizację inwestycji w gospodarstwach rolnych (prawie 2,5 mld PLN). Działanie to cieszyło się dużym zainteresowaniem rolników, a jego spektrum było bardzo szerokie.

Odrębnym i niezależnym od SPO-Rol. dokumentem programowym był Plan Rozwoju Obszarów Wiejskich 2004–2006, finansowany przez Sekcję Gwarancji Europejskiego Funduszu Orientacji i Gwarancji Rolnych oraz przez budżet krajowy. Akredytowaną agencją płatniczą w ramach realizacji zadań PPROW 2004–2006 w Polsce była Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa, która opracowała procedury wdrożeniowe. Całkowita kwota pomocy przyznanej Polsce w ramach tego planu wynosiła prawie 3,6 mld EUR, przy czym prawie 2,8 mld EUR pochodziło z budżetu UE, a 0,7 mld EUR ze środków krajowych³. Część tych środków przesunięto na uzupełnienie płatności bezpośrednich, a część na dofinansowanie niektórych działań SAPARD (PROW 2009). PROW 2004–2006 koncentrował się wokół dwóch celów strategicznych, do których przypisano siedem działań, a ponadto obejmował dwa działania dodatkowe, w tym pomoc techniczną⁴ (tab. 3). Z ogólnej sumy prawie 11 mld PLN, przeznaczonych na realizację działań PROW 2004–2006, najwięcej środków przeznaczono na płatności dla gospodarstw położonych na obszarach o niekorzystnych warunkach gospodarowania (ONW) oraz na działania wspomagające rolników w procesie dostosowywania produkcji rolnej (głównie produkcji mleka) do standardów Unii Europejskiej (zwłaszcza do wymogów wzajemnej zgodności), co wiązało się z podejmowaniem różnych przedsięwzięć inwestycyjnych w gospodarstwach rolnych.

² www.arimr.gov.pl

³ www.funduszezstrukturalne.gov.pl

⁴ www.arimr.gov.pl

Tabela 2. Efekty realizacji działań Sektorowego Programu Operacyjnego „Restrukturyzacja i modernizacja sektora żywnościowego oraz rozwój obszarów wiejskich 2004–2006” (SPO-Rol. 2004–2006) w Polsce

Priorytet	Działanie	Liczba dofinansowanych wniosków	Kwota zrealizowanych płatności (mln PLN)
1. Wspieranie zmian i dostosowań w sektorze rolno-spożywczym	Inwestycje w gospodarstwach rolnych	42 582	2 418,5
	Ułatwienie startu młodym rolnikom	18 858	707,5
	Szkolenia	338	73,5
	Wsparcie doradztwa rolniczego	78	161,8
	Poprawa przetwórstwa i marketingu artykułów rolnych	1 646	1 702,3
	Przywracanie potencjału produkcji leśnej zniszczonego naturalną katastrofą lub pożarem oraz wprowadzenie odpowiednich instrumentów zapobiegawczych	57	51,6
2. Zrównoważony rozwój obszarów wiejskich	Scalanie gruntów	148	62,8
	Odnowa wsi oraz zachowanie i ochrona dziedzictwa kulturowego	2 720	395,9
	Różnicowanie działalności rolniczej i zbliżonej do rolnictwa w celu zapewnienia różnorodności działań lub alternatywnych źródeł dochodów	7 170	282,0
	Gospodarowanie rolniczymi zasobami wodnymi	601	372,9
	Rozwój i ulepszanie infrastruktury technicznej związanej z rolnictwem	4 953	146,7
	Pilotażowy Program Leader+	793	97,9
3. Pomoc techniczna	Wsparcie systemu zarządzania i wdrażania SPO	220	37,7
	Rozwój instytucjonalny	143	48,8
	Informowanie i promocja SPO	151	4,4
Razem		80 458	6 564,3

Źródło danych: System Informacji Zarządczej ARiMR, stan na dzień 30.06.2009 (www.arimr.gov.pl)

Inwestycje te miały charakter zarówno dostosowawczy, jak i rozwojowy (Kiełbasa 2009, s. 95–104). Dużym zainteresowaniem rolników cieszyły się także renty strukturalne oraz wspieranie gospodarstw niskotowarowych (tab. 3).

Tabela 3. Efekty realizacji działań Planu Rozwoju Obszarów Wiejskich 2004–2006 (PROW 2004–2006) w Polsce

Cel strategiczny	Działanie	Liczba dofinansowanych wniosków	Kwota zrealizowanych płatności (mln PLN)
1. Zrównoważony rozwój obszarów wiejskich	Wspieranie działalności rolniczej na obszarach o niekorzystnych warunkach gospodarowania (ONW)	2 652 772	3 708,3
	Wspieranie przedsięwzięć rolnośrodowiskowych i poprawy dobrostanu zwierząt	79 408	814,9
	Zalesienie gruntów rolnych	28 536	384,5
	Dostosowanie gospodarstw rolnych do standardów UE	72 591	2 437,5
2. Poprawa konkurencyjności gospodarki rolno-żywnościowej	Renty strukturalne	56 179	2 083,1
	Wspieranie gospodarstw niskotowarowych	172 728	1 316,4
	Grupy producentów rolnych	103	24,2
Pomoc techniczna		110	108,3
Razem		3 062 427	10 877,2

Źródło danych: System Informacji Zarządczej ARiMR, stan na dzień 31.12.2008 (www.arimr.gov.pl)

Od 2007 r. podstawowym instrumentem wsparcia przekształceń strukturalnych, ekonomicznych i społecznych w rolnictwie i przetwórstwie produktów rolnych był Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007–2013 (PROW 2007–2013) (Bogusz i Paluch 2011, s. 37–40). Wdrożono go w Polsce na podstawie regulacji unijnych⁵ i krajowych⁶ oraz odpowiednich aktów wykonawczych⁷.

⁵ Rozporządzenie Rady (WE) nr 1698/2005 z dnia 20 września 2005 r. w sprawie wsparcia rozwoju obszarów wiejskich przez Europejski Fundusz Rolny na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich (EFRROW). Dz. Urz. UE L. 277 z 21.10.2005 r., s. 1 z późn. zm.

⁶ Ustawa z dnia 7 marca 2007 r. o wspieraniu rozwoju obszarów wiejskich z udziałem środków Europejskiego Funduszu Rolnego na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich, Dz. U. z 2007 r. Nr 64, poz. 427.

⁷ Rozporządzenia wykonawcze do każdego z działań PROW 2007–2013 (Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi) – w sprawie szczegółowych warunków i trybu przyznawania pomocy finansowej w ramach działania (...) objętego Programem Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007–2013.

Na realizację PROW 2007–2013 przeznaczono łącznie 17,2 mld EUR, przy czym 13,2 mld EUR pochodziło z budżetu Unii Europejskiej, a 4 mld EUR z budżetu krajowego. Program obejmował cztery podstawowe osie oraz 22 działania⁸ (tab. 4).

Tabela 4. Efekty realizacji działań Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007–2013 (PROW 2007–2013) w Polsce

Oś priorytetowa	Działanie	Liczba zawartych umów	Kwota zrealizowanych płatności (mln PLN)
1. Poprawa konkurencyjności sektora rolnego i leśnego	Szkolenia zawodowe dla osób zatrudnionych w rolnictwie i leśnictwie	89	92,1
	Ułatwienie startu młodym rolnikom	23 160	1 594,9
	Renty strukturalne	19 945	8 381,1
	Korzystanie z usług doradczych przez rolników i posiadaczy lasów	49 680	180,6
	Modernizacja gospodarstw rolnych	60 212	7 452,3
	Zwiększanie wartości dodanej podstawowej produkcji rolnej i leśnej	1 499	2 007,7
	Poprawianie i rozwijanie infrastruktury związanej z rozwojem i dostosowaniem rolnictwa i leśnictwa	642	2 120,6
	Przywracanie potencjału produkcji rolnej zniszczonego w wyniku wystąpienia klęsk żywiołowych oraz wprowadzenie odpowiednich działań zapobiegawczych	4 908	462,8
	Uczestnictwo rolników w systemach jakości żywności	24 014	57,6
	Działania informacyjne i promocyjne o PROW 2007–2013	25	14,1

⁸ www.arimr.gov.pl

Tabela 4. cd.

Oś priorytetowa	Działanie	Liczba zawartych umów	Kwota zrealizowanych płatności (mln PLN)
	Grupy producentów rolnych	2 882	484,8
	Wspieranie gospodarstw na obszarach górskich i innych obszarach o niekorzystnych warunkach gospodarowania (ONW)	5 020 816	9 213,2
2. Poprawa środowiska naturalnego i obszarów wiejskich	Program rolnośrodowiskowy	409 478	4 718,8
	Zalesianie gruntów rolnych oraz zalesianie gruntów innych niż rolne	13 825	794,9
	Odtwarzanie potencjału produkcji leśnej zniszczonego przez katastrofy oraz wprowadzanie instrumentów zapobiegawczych	11 713	989,7
3. Jakość życia na obszarach wiejskich i różnicowanie gospodarki wiejskiej	Różnicowanie w kierunku działalności nierolniczej	15 369	1 108,3
	Tworzenie i rozwój mikroprzedsiębiorstw	12 399	2 296,3
	Podstawowe usługi dla gospodarki i ludności wiejskiej	3 954	4 677,7
	Odnowa i rozwój wsi	6 290	1 699,3
4. LEADER	Wdrażanie lokalnych strategii rozwoju	27 100	2 016,4
	Wdrażanie projektów współpracy	354	26,3
	Funkcjonowanie lokalnej grupy działania	996	541,7
Razem		5 709 350	50 931,2

Źródło danych: System Informacji Zarządczej ARiMR, stan na dzień 31.12.2013 (www.arimr.gov.pl)

Podobnie jak poprzednie programy, PROW 2007–2013 skupiał się przede wszystkim na wspieraniu inwestycji zmierzających do podniesienia konkurencyjności gospodarstw rolnych i obszarów wiejskich, tj. inwestycji w modernizację gospodarstw, zwiększanie wartości dodanej podstawowej produkcji rolnej i leśnej czy różnicowanie

w kierunku działalności nierolniczej, oraz na wspieraniu młodych rolników. Ponad 40% wszystkich środków przeznaczono na bezpośrednie inwestycje w rozwój gospodarstw rolnych. Mocno wspierane były także działania mające na celu polepszenie jakości życia na obszarach wiejskich, tj. działania w ramach osi 3 (Drygas 2008, s. 119–146).

Źródła finansowania i kierunki inwestycji w badanych gospodarstwach rolnych

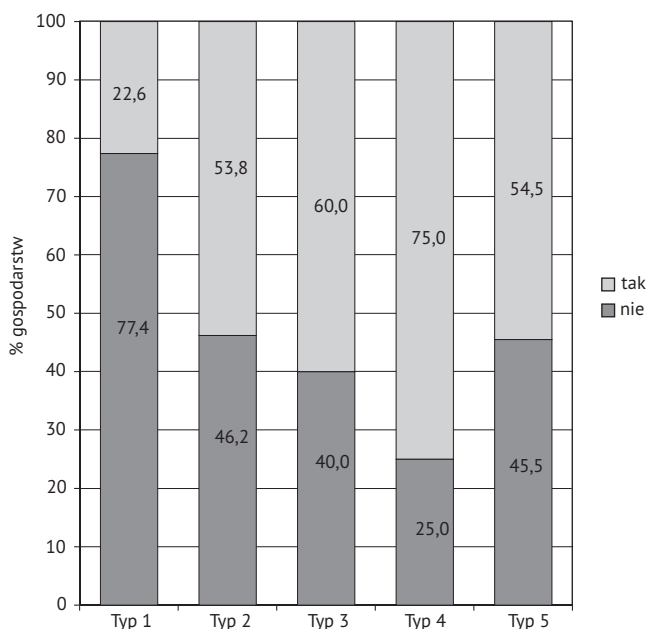
Obecnie duża część polskich rolników szuka innych możliwości zarobkowania, np. poszukując pracy poza gospodarstwem rolnym lub podejmując działalność agroturystyczną. Gospodarstwa agroturystyczne tworzą się szczególnie tam, gdzie panują odpowiednie warunki naturalne, które stanowią walor i atrakcję turystyczną (Drzewiecki 2002, s. 90). Do rozpoczęcia działalności agroturystycznej rolnik potrzebuje określonego kapitału, który musi zgromadzić na realizację przedsięwzięć inwestycyjnych (Ciodyk 2000, s. 26).

Kapitał wykorzystywany w gospodarstwie na potrzeby inwestycyjne może pochodzić z różnych źródeł. Ze względu na pochodzenie wyróżnia się dwa rodzaje kapitału (Dębiewska i Gosztowtt 1996, s. 30–31): wewnętrzny (własny) i zewnętrzny (obcy). Głównym źródłem potrzebnego kapitału często bywają posiadane środki własne w postaci gotówki, lokat bankowych czy papierów wartościowych.

Włączenie Polski do Unii Europejskiej i objęcie polskiego rolnictwa mechanizmami Wspólnej Polityki Rolnej spowodowało, że rolnicy mogą poszukiwać zewnętrznych źródeł finansowania inwestycji w rozwój gospodarstw rolnych, jak również dywersyfikować źródła dochodów. Pozyskiwanie środków finansowych z programów Unii Europejskiej oraz umiejętne wykorzystywanie naturalnych walorów konkretnego obszaru stwarzają dużą szansę rozwoju nie tylko dla rolników, ale także dla przedsiębiorców prowadzących firmy na obszarach wiejskich (Kania i Bogusz 2010, s. 73–77).

Analizując wykorzystanie dostępnych środków pomocowych Unii Europejskiej przez gospodarstwa agroturystyczne należące do pięciu typów wyodrębnionych w pracy, zauważono, że najczęściej gospodarstw korzystających ze środków z UE w ramach Wspólnej Polityki Rolnej (75%) reprezentowało typ 4, obejmujący żywotne ekonomicznie podmioty z przewagą produkcji roślinnej, a najmniej (niecałe 23%) – typ 1, grupujący najmniejsze gospodarstwa ze zmarginalizowaną produkcją (ryc. 1). W przypadku pozostałych typów odsetek gospodarstw korzystających ze środków unijnych przekraczał 50%. Można zatem uznać, że rolnicy chętnie korzystali z instrumentów Wspólnej Polityki Rolnej. Dotyczyło to zwłaszcza tych, którzy planowali dalej rozwijać swoje gospodarstwa bądź zajmować się inną działalnością na obszarach wiejskich, niezwiązaną bezpośrednio z rolnictwem, np. agroturystyką, prowadzeniem gospodarstwa edukacyjnego, wytwarzaniem produktów regionalnych, ekologicznych itp.

Biorąc pod uwagę podział na powiaty, stwierdzono, że w trzech powiatach na badanym obszarze polskich Karpat, tj. limanowskim, przemyskim i sanockim, odsetek gospodarstw agroturystycznych korzystających z funduszy unijnych wynosił 100%. Ponad 60% gospodarstw korzystało ze środków pomocowych w powiatach: bieszczadzkim, cieszyńskim i nowosądeckim, ok. 40% – w leskim i nowotarskim, a ok. 1/3

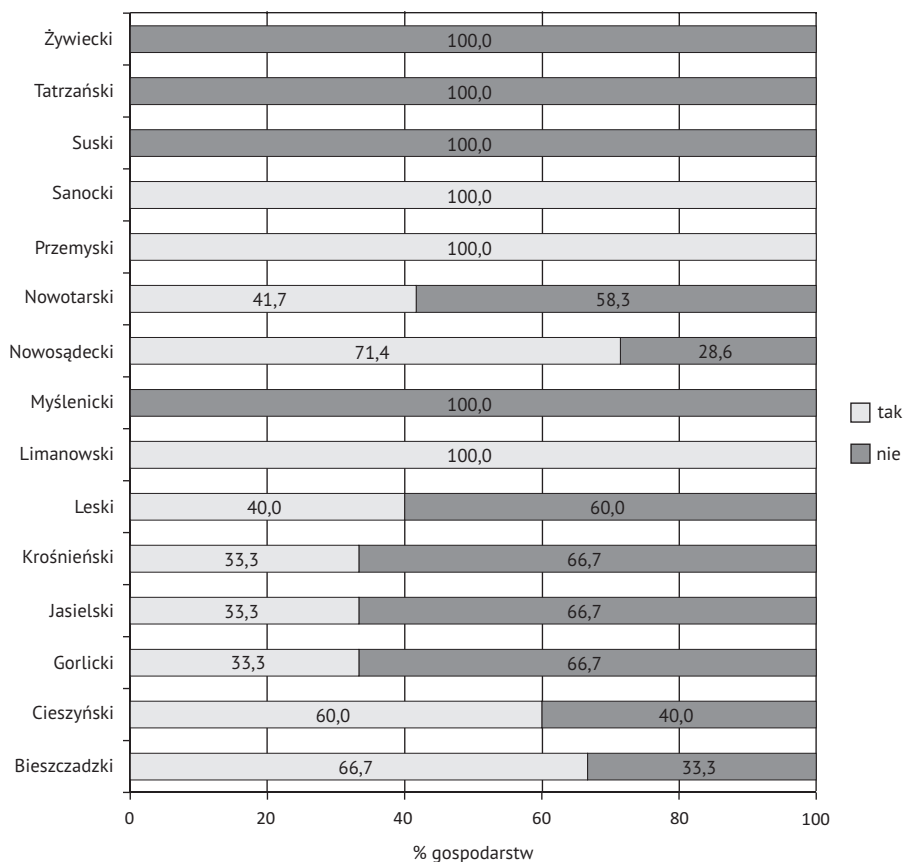
Ryc. 1. Odsetek gospodarstw agroturystycznych (N = 73), które korzystały ze środków pomocowych Unii Europejskiej w latach 2004–2005, z podziałem na typy; typ 1–5 – patrz tabela 1

Źródło: Opracowanie własne

– w gorlickim, jasielskim i krośnieńskim. Gospodarstwa w powiatach: myślenickim, suskim, tatrzańskim i żywieckim nie korzystały ze środków pomocowych w ramach WPR (ryc. 2).

Niechęć rolników do pozyskiwania dostępnych środków pomocowych z Unii Europejskiej to niekorzystne zjawisko, ponieważ stanowi barierę w rozwoju gospodarstw lub w dywersyfikacji źródeł dochodów rolników. Należy zauważyć, że potrzeba rozwoju różnych kierunków działalności rolniczej i pozarolniczej na badanym terenie jest uzasadniona jego specyfiką, a zewnętrzne środki pomocowe odgrywają ważną rolę w rozwoju gospodarczym wsi oraz tworzeniu nowych miejsc pracy.

W tabeli 5 przedstawiono rodzaje programów pomocowych i działań, z których korzystały badane gospodarstwa. Przedsięwzięcia rolnicze dofinansowane w ramach działań: „inwestycje w gospodarstwach rolnych” SPO-Rol. 2004–2006 oraz „modernizacja gospodarstw rolnych” PROW 2007–2013 były realizowane przede wszystkim w gospodarstwach typu 4 i 5, czyli w podmiotach żywotnych ekonomicznie. Wynikało to z warunków dostępu do tych środków (wymienione działania były skierowane wyłącznie do gospodarstw z towarową produkcją rolniczą). Z działania „ułatwienie startu młodym rolnikom” (SPO-Rol. 2004–2006) skorzystano w pierwszym typie gospodarstw, mimo że produkcja była tam zmarginalizowana. Znajduje to wyjaśnienie w fakcie, że w tamtym okresie programowania tzw. młodzi rolnicy (czyli osoby do

Ryc. 2. Odsetek gospodarstw agroturystycznych (N = 73), które korzystały ze środków pomocowych Unii Europejskiej w latach 2004–2011, według powiatów

Źródło: Opracowanie własne

40 roku życia, podejmujące się po raz pierwszy prowadzenia gospodarstwa rolnego) mogli być beneficjentami wspomnianego działania. Dużą popularnością wśród rolników, zwłaszcza na południu kraju, cieszyło się działanie „wspieranie gospodarstw niskotowarowych” (PROW 2004–2006), co nie dziwi, gdyż przeważają tam gospodarstwa niskotowarowe, a do takich należą gospodarstwa zaliczone w pracy do typów 2 i 3. Wymienione działanie zostało także wskazane w typie 5 gospodarstw. Należy podkreślić, że wszystkie badane gospodarstwa korzystały ze środków pomocowych UE, zarówno przedakcesyjnych, jak i dostępnych po akcesji, przeznaczonych na realizację różnych przedsięwzięć inwestycyjnych (tab. 5).

W gospodarstwach prowadzono zarówno inwestycje rolnicze (ryc. 3), jak i nierolnicze (ryc. 4). Ogólnie można zauważyć, że odsetek gospodarstw realizujących inwestycje rolnicze wzrastał wraz z wielkością ekonomiczną: najmniejszy był w gospodarstwach typu 1, tj. ze zmarginalizowaną produkcją (ok. 29%), a największy – w gospodarstwach

Tabela 5. Wykorzystanie środków pomocowych z Unii Europejskiej w badanych gospodarstwach (z podziałem na typy) w latach 2004–2006 i 2007–2013

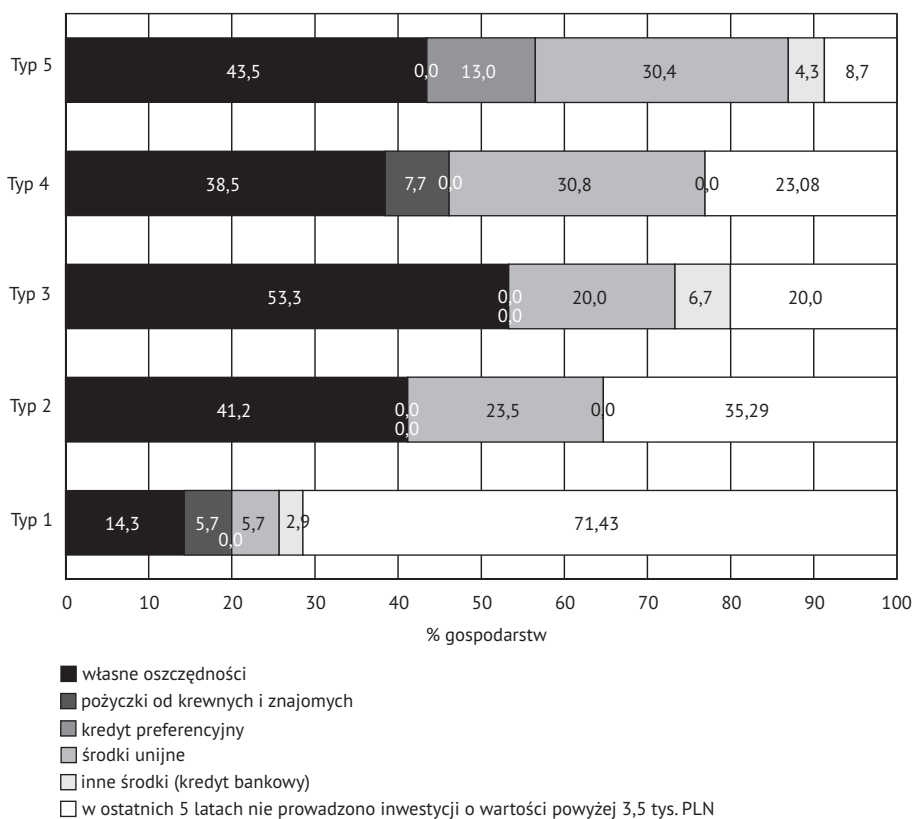
Działanie	Typ 1		Typ 2		Typ 3		Typ 4		Typ 5		Ogółem	
	L.w.	%	L.w.	%	L.w.	%	L.w.	%	L.w.	%	L.w.	%
SAPARD, SPO-Rol. 2004–2006, PROW 2004–2006												
Różnicowanie działalności gospodarczej na obszarach wiejskich	2	33,0	-	-	-	-	1	20,0	-	-	3	13,6
Inwestycje w gospodarstwach rolnych	-	-	-	-	-	-	1	20,0	-	-	1	4,5
Ułatwienie startu młodym rolnikom	1	17,0	-	-	-	-	-	-	-	-	1	4,5
Różnicowanie działalności rolniczej i zbliżonej do rolnictwa...	3	50,0	2	40,0	-	-	3	60,0	2	67,0	10	45,5
Wspieranie przedsięwzięć rolnośrodowiskowych i poprawy dobrostanu zwierząt	-	-	2	40,0	-	-	-	-	-	-	2	9,0
Wspieranie gospodarstw niskotowarowych	-	-	1	20,0	3	100,0	-	-	1	33,0	5	22,7
Razem	6	100,0	5	100,0	3	100,0	5	100,0	3	100,0	22	100,0
PROW 2007–2013												
Modernizacja gospodarstw rolnych	-	-	1	100,0	-	-	1	33,3	2	40,0	4	30,8
Program rolnośrodowiskowy	-	-	-	-	-	-	1	33,3	2	40,0	3	23,0
Różnicowanie w kierunku działalności nierolniczej	1	100,0	-	-	3	100,0	1	33,4	1	20,0	6	46,2
Razem	1	100,0	1	100,0	3	100,0	3	100,0	5	100,0	13	100,0

Typ 1–5 – patrz tabela 1, L.w. – liczba wskazań

Źródło: Opracowanie własne

typu 5, tj. żywotnych ekonomicznie z przewagą produkcji zwierzęcej (ok. 91%) (ryc. 3). Co ciekawe, odsetek gospodarstw prowadzących inwestycje rolnicze był wyższy w typie 3 niż w typie 4, mimo że te pierwsze należały do niskotowarowych. Wynika stąd, że rolnicy częściej podejmowali inwestycje w gospodarstwach z produkcją zwierzęcą niż roślinną. Można przypuszczać, że było to spowodowane obowiązkiem dostosowania produkcji zwierzęcej do wymogów UE. W szczególności spełnienie wymogów w zakresie dobrostanu zwierząt nierzadko wiązało się z kosztownymi przedsięwzięciami inwestycyjnymi, takimi jak np. modernizacja i adaptacja budynków inwentarskich.

We wszystkich typach gospodarstw inwestycje rolnicze były realizowane przede wszystkim z własnych oszczędności oraz ze środków pomocowych UE (ryc. 3). Z wyjątkiem typu 1, wartość inwestycji dofinansowanych z tych środków przekraczała 20% wartości wszystkich inwestycji. Zarówno w gospodarstwach niskotowarowych, jak i żywotnych ekonomicznie rolnicy chętnie wykorzystywali możliwości stwarzane przez środki unijne. W gospodarstwach typu 1 – najmniejszych, z produkcją margi-

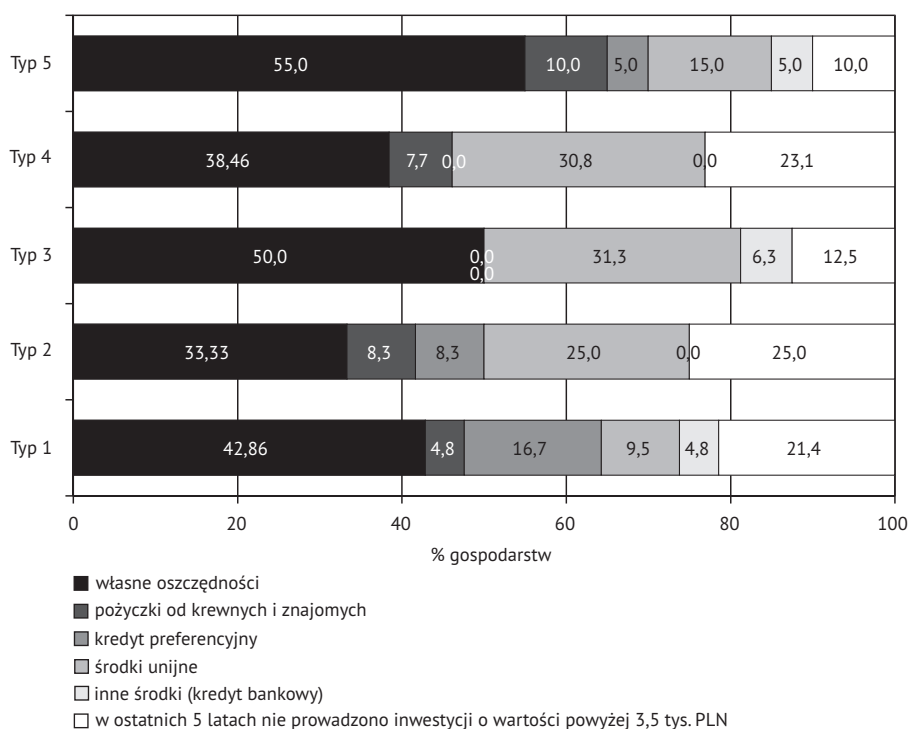

Ryc. 3. Źródła finansowania inwestycji rolniczych w gospodarstwach agroturystycznych (N = 103, respondenci mogli zaznaczyć więcej niż jedną odpowiedź) z podziałem na typy; typ 1–5 – patrz tabela 1

Źródło: Opracowanie własne

nalną (5,7%), a także typu 5 – żywotnych ekonomicznie z przewagą produkcji zwierzęcej (13,0%) rolnicy realizowali inwestycje także ze środków pozyskanych z kredytów preferencyjnych. Dzięki korzystnym warunkom (np. odroczony termin spłaty, obniżone oprocentowanie lub zadowalające ubezpieczenie) kredyty te są interesującą propozycją dla rolników.

W każdym z wyodrębnionych typów gospodarstw agroturystycznych część podmiotów (od ok. 10 do 25%) w ostatnich 5 latach nie podejmowała żadnych nierolniczych przedsięwzięć inwestycyjnych (ryc. 4). Głównym źródłem finansowania inwestycji nierolniczych we wszystkich typach gospodarstw były własne oszczędności. W przypadku typów 3 i 5 udział takich gospodarstw przekraczał 50% (ryc. 4). Duży odsetek (ok. 30%) gospodarstw, zwłaszcza typu 3 i 4, korzystał też ze środków pomocowych z UE. W gospodarstwach, z wyjątkiem niskotowarowych z przewagą produkcji zwierzęcej (typ 3), finansowano również inwestycje z pożyczek od krewnych i znajomych, jednakże ich udział był niewielki. Największy odsetek gospodarstw wykorzystujących kredyty preferencyjne do realizacji inwestycji nierolniczych (16,7%) zanotowano w typie 1 (z produkcją marginalną).

Ryc. 4. Źródła finansowania inwestycji nierolniczych w gospodarstwach agroturystycznych (N = 115, respondenci mogli zaznaczyć więcej niż jedną odpowiedź) z podziałem na typy; typ 1–5 – patrz tabela 1

Źródło: Opracowanie własne

Można zauważyć, że w każdym typie gospodarstw agroturystycznych odsetek podmiotów finansujących inwestycje nierolnicze z własnych oszczędności był wyższy niż w przypadku inwestycji rolniczych. Powodem tego może być mała skala inwestycji oraz prowadzonej przez rolników działalności agroturystycznej. Rolnicy nie dysponują odpowiednim kapitałem, aby podejmować duże inwestycje nierolnicze, i zazwyczaj decydują się na te, które są w stanie pokryć z własnych oszczędności. Istotnym czynnikiem zniechęcającym rolników do aplikowania o środki z programów UE jest też skomplikowana procedura pozyskiwania i rozliczania projektów.

Jak wynika z badań, w gospodarstwach żywnościowych ekonomicznie dokonywano przede wszystkim inwestycji rolniczych. We wszystkich pięciu typach gospodarstw inwestycje były finansowane z różnych źródeł, przy czym przeważały oszczędności własne oraz środki pomocowe z UE, zwłaszcza te przeznaczone na działalność agroturystyczną. W ramach rozwijania działalności agroturystycznej rolnicy w swoich gospodarstwach realizowali najczęściej takie inwestycje, jak doposażenie pokoi, remont pomieszczeń, zagospodarowanie terenu pod działalność oraz adaptacja różnych budynków na potrzeby agroturystyki.

Podsumowanie

Na podstawie badań obejmujących próbe gospodarstw agroturystycznych z terenu polskich Karpat można stwierdzić, że odsetek gospodarstw realizujących inwestycje rolnicze był wyższy wśród podmiotów ekonomicznie większych. Właściciele gospodarstw ze zmarginalizowaną produkcją rolniczą oraz gospodarstw niskotowarowych podejmowali przede wszystkim inwestycje niezwiązane z produkcją rolniczą. W gospodarstwach żywnościowych ekonomicznie dokonywano przede wszystkim inwestycji związanych z produkcją rolniczą, przy czym przeważały one wartościowo nad inwestycjami związanymi bezpośrednio z agroturystyką.

We wszystkich badanych typach gospodarstw inwestycje były finansowane z różnych źródeł, w tym przede wszystkim z własnych oszczędności oraz ze środków pomocowych Unii Europejskiej, wykorzystywanych zwłaszcza przy inwestycjach związanych z agroturystyką. Inwestycje w zakresie działalności agroturystycznej (doposażenie pokoi, remont pomieszczeń, odpowiednie zagospodarowanie terenu) miały na celu podniesienie standardu tych usług, aby spowodować oczekiwane przez respondentów lepsze wykorzystanie bazy noclegowej. Wyniki badań wskazują, że działalność agroturystyczna korzystnie wpływa na gospodarstwa. Przede wszystkim motywuje ona rolników do poszukiwania dodatkowych, zewnętrznych źródeł finansowania nie tylko inwestycji w rozwój agroturystyki, ale także inwestycji rolniczych.

Podsumowując należy uznać, że zainteresowanie programami pomocowymi UE przyniosło pozytywne efekty, przede wszystkim w zakresie przygotowania odpowiedniej infrastruktury turystycznej i lepszego dopasowania oferty do potrzeb i oczekiwań agroturystów. Programy te stwarzają bowiem możliwość pozyskania dodatkowych środków na dostosowanie bazy turystycznej do odpowiednich standardów. Obszar polskich Karpat, ze względu na swą specyfikę, wymaga rozwijania różnych kierunków działalności rolniczej i pozarolniczej, w tym agroturystyki. Przyczyni się to do rozwoju gospodarczego wsi oraz tworzenia nowych miejsc pracy.

Bibliografia

- Bogusz M., Paluch Ł. (2011), Ocena wykorzystania funduszy w UE w rozwoju przedsiębiorczości na obszarach wiejskich województwa małopolskiego. *Roczniki Naukowe SERiA*, t. XIII, z. 1, s. 37–40.
- Ciodyk T. (2000), Agroturystyka w Polsce: znaczenie, szanse i bariery rozwoju. *Bez Granic*, nr 6(37), s. 26.
- Dębniowska M., Gosztowtt J. (1996), Agrobiznes turystyczny w województwie olsztyńskim. Wrocław, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, s. 5–31.
- Drygas M. (2008), Ocena przydatności wybranych instrumentów WPR po 2013 roku, [w:] M. Kłodziński, red., *Wyzwania przed obszarami wiejskimi i rolnictwem w perspektywie lat 2014–2020*. Warszawa, IRWiR PAN, s. 119–146.
- Drzewiecki M. (2002), *Podstawy agroturystyki*. Bydgoszcz, Oficyna Wydawnicza Ośrodka Postępu Organizacyjnego.
- Horaj L., Mańko S., Sass R., Wyszowska Z. (2004), *Rachunkowość rolnicza*. Warszawa, Difin.
- Kania J., Bogusz M. (2010), Efekty pracy doradczej we wdrażaniu instrumentów Wspólnej Polityki Rolnej na przykładzie województwa małopolskiego. *Roczniki Naukowe SERIA*, t. XII, z. 5, s. 73–77.
- Kiełbasa B. (2009), Ocena działalności inwestycyjnej przedsiębiorstw sektora rolno-spożywczego z uwzględnieniem wykorzystania funduszy europejskich. *Zeszyty Naukowe SGGW w Warszawie – Problemy Rolnictwa Światowego*, t. 8(XXIII), s. 95–104.
- Kowalczyk S. (2002), Przygotowanie instytucjonalne Polski do korzystania ze środków Unii Europejskiej przeznaczonych dla rolnictwa i obszarów wiejskich, [w:] *Wieś i rolnictwo – perspektywy rozwoju*. Warszawa, IERiGŻ, IRWiR PAN, SGH – Katedra Agrobiznesu, s. 65–82.
- Musiał W. (2008), Przesłanki upadku ekonomicznego gospodarstw rolniczych na obszarach górzystych. *Problemy Zagospodarowania Ziemi Górskich*, z. 55, s. 69–70.
- Nurzyńska I. (2011), *Fundusze Unii Europejskiej a system finansowania inwestycji ze środków publicznych w Polsce*. Warszawa, IRWiR PAN.
- Pinder J., Usherwood S. (2009), *Unia Europejska*. Warszawa, PWE.
- PROW (2009), *Ewaluacja ex-post Planu Rozwoju Obszarów Wiejskich 2004–2006*. Raport końcowy. Warszawa, IERiGŻ-PIB, IRWiR PAN, IUNG-PIB, BSM Sp. j.
- Rozporządzenie Rady (WE) nr 1698/2005 z dnia 20 września 2005 r. w sprawie wsparcia rozwoju obszarów wiejskich przez Europejski Fundusz Rolny na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich (EFRROW). *Dz. Urz. UE L* 277 z 21.10.2005 r., s. 1 z późn. zm. (Rozporządzenie... 2005)
- Siekierski J. (2010), *Rolnictwo i wieś przed i po akcesji Polski do Unii Europejskiej*. Kraków, Wydawnictwo Uniwersytetu Rolniczego w Krakowie.
- Skórnicki H. (2003), Możliwości wykorzystania funduszy pomocowych w projektowaniu przyszłej działalności w gospodarstwie rolnym, [w:] G. Hołubowicz-Kliza, red., *Zarządzanie gospodarstwem rolnym lub małym i średnim przedsiębiorstwem na obszarach wiejskich*. Puławy, IUNG, s. 103–113.
- Ustawa z dnia 7 marca 2007 r. o wspieraniu rozwoju obszarów wiejskich z udziałem środków Europejskiego Funduszu Rolnego na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich, *Dz. U.* z 2007 r. Nr 64, poz. 427. (Ustawa... 2007)
- Wiatrak A.P. (2000), Fundusze strukturalne w Unii Europejskiej a rozwój obszarów wiejskich. *Optimum. Studia Ekonomiczne*, nr 2(6), s. 31–47.
- Żmija J. (1999), *Przedsiębiorczość w agrobiznesie a rozwój obszarów wiejskich w regionie Małopolski*. Kraków, Czuwajmy.

Zaakceptowano do druku – Accepted for print: 12.03.2014

An evaluation of the development capabilities of small farms from producer groups

Ocena zdolności rozwojowych małych gospodarstw rolnych z grup producenckich

Marta Domagalska-Grędyś

University of Agriculture in Krakow

Abstract. The aim of the study was to determine the conditions of development of small farms from an area with dispersed agriculture. It was assumed that the development capability of farms belonging to producer groups can be considered as a valuable factor of production. The research covered ca. 300 small farms associated in agricultural producer groups in the Małopolska Voivodeship. It was found that joining a group resulted in improved economic indices (larger economic size, higher income) of farms. Other evidence of their development capabilities may be seen in relatively high values of “group” indicators (e.g. group cohesion), a tendency to formalise cooperation (mainly in the form of an association), and a democratic style of management. One of the weaknesses of the associated small farms is insufficient soft skills among farmers, visible in the decision-making process.

Key words: development of associated farms • development capability • agricultural producer group

Streszczenie. Celem badawczym artykułu było określenie przesłanek rozwojowych małych gospodarstw z rejonu rozdrobnionego rolnictwa. Założono, że zdolność do rozwoju gospodarstwa zrzeszonego można traktować jako cenny czynnik produkcji. Badania przeprowadzone w województwie małopolskim wśród kilkuset małych gospodarstw należących do grup producentów rolnych wskazują na wzrost wskaźników ekonomicznych (wielkość ekonomiczna, dochód) po wstąpieniu do grupy. Występują też inne przesłanki zdolności rozwojowych, takie jak stosunkowo wysokie wartości wskaźników „grupowych” (np. spójności grupy), skłonność do formalizacji współpracy (najczęściej w postaci zrzeszenia) oraz demokratyczny styl zarządzania. Do słabych stron zrzeszonych gospodarstw należy zaliczyć niedostatek umiejętności „miękkich”, widoczny w procesie podejmowania decyzji.

Słowa kluczowe: rozwój gospodarstw zrzeszonych • zdolność rozwojowa • grupa producentów rolnych

---

Corresponding author – Adres do korespondencji: Dr hab. Marta Domagalska-Grędyś, Katedra Zarządzania i Marketingu w Agrobiznesie, Uniwersytet Rolniczy w Krakowie, al. Mickiewicza 21, 31-120 Krakow; e-mail: rrdomaga@cyf-kr.edu.pl.

Introduction

There are various concepts of the development of agriculture (e.g. industrial vs. sustainable), and the Common Agricultural Policy of the European Union keeps constantly changing, providing new solutions. A farmer, therefore, faces a difficult choice about the type and method of production. It seems that some thought should rather be given to the organisation of farm functioning as early as the start of this activity: whether a farmer will be able to produce individually or should he/she consider joining a group to plan the production and operate on the market together with others (individual model vs. association). Currently, the issues concerning the development of agricultural holdings are subject to interdisciplinary studies (e.g. economics, sociology, management studies). They have been of interest to a number of Polish and foreign authors, among them K. Dautzenberg (2005), B. Gołębiowska (2005), B. Gradziuk (2005), B. Klepacki (1990), W. Sroka and M. Dacko (2010) as well as J. Żmija and E. Tyran (2013).

The present study focused on small agricultural holdings operating in a region of dispersed agriculture (the Małopolska Voivodeship), investigating the effects of “being in a group” on their development from the viewpoint of the theory of economics (quantitative results – economic performance) as well as humanities: organisation and management, sociology, social psychology (qualitative results – cohesion, group success, management style). The research concerned such issues as, among others, the extent of the changes taking place in the farms after joining an agricultural producer group as dependent on the type of agricultural production, and the nature of the qualitative and quantitative changes in two size categories of such farms: below 8 ESU and above 8 ESU. The main research task was to determine whether a group of agricultural producers can provide developmental opportunities to farms from a region with dispersed agrarian structure.

Development and development capabilities: Theoretical context

The lack of an explicit definition of the term ‘development’ results from the abstract nature of this category. Development is difficult to be measured directly, and hence it needs being determined in a relational context (Białasiewicz 2002, p. 11). This often requires using substitute terms, such as ‘change’ or ‘increase’, or specifying the term by associating it with other terms (e.g. ‘development of systems’, ‘development of facilities’). The category ‘change’ forms a content-related basis for defining the other notions; nevertheless, the approaches to this issue vary between the authors. For example, according to T. Kotarbiński (1961, pp. 69–70) and J. Szczepański (1971, p. 503), a change in the actual state of affairs is understood as “a kinetic event (...) which establishes a difference between the actual states of affairs at the beginning and end of the examined period”. Similarly, A. Stabryła (2002, pp. 246–251) thinks that the essence of change in a business organisation lies in its transition from a previous state to another one, distinctly different, in a given time period. In searching for the essence of change, both A. Stabryła (2002, pp. 246–251) and B. Nogalski (1994, p. 144) focus on the duration of its consequences and the requirement that the new state of a business organisation (or agricultural holding) should be radically different from the

previous one¹. This means that ‘change’ is a relative category, i.e. it is necessary to adopt a specific approach to comparing the states in which the studied system has found itself. Changes can be quantitative (differences in the values of one or more parameters) and qualitative (development of new properties or behaviours). In this context, not so much the development, as such, but rather the capability for development (development potential) of an enterprise can be treated as a vital factor of production. According to A. Stabryła (2002, pp. 246–251), an enterprise’s development capability is defined by its “production potential (all of the tangible and intangible assets) which ensures the completion of tasks having the nature of qualitative changes”.

Development as a conceptual and methodological category first became the subject of philosophical interests, to be then taken up by natural, medical and social sciences. From the beginning of political economics, both the course and forms of the management process were described in terms of development (Chomątkowski 1989). While the development process as a whole is not subject to valuation, its individual phases can be valued (Białasiewicz 2002, Domagalska-Grędyś 2008). The term ‘development’ is considered as equivalent to the term ‘progress’ when, according to the earlier established criteria, the development taking place in a given system approaches perfection, leading to an improvement in the system. It is commonly recognised that the need for change lies at the roots of development. Similarly, progress and development have their origins in crisis situations (Satoła 2013, p. 477).

As mentioned before, the category of change provides a content-related basis for identifying the essence of development. For example, the development of an enterprise can be understood as “coordinated changes in its systems, adjusting it to the permanently changing surroundings” (Pierścionek 1998, p.147).

A group of agricultural producers in the concept of development for small agricultural holdings

In the period after World War II, the concepts of agricultural development have often changed in line with reforms proposed by famous politicians, such as the Mansholt Plan or the McSherry Reform. In Poland, the concept for agricultural holding development by W. Józwiak (2009, p. 37) is worth mentioning. As shown by the literature on the subject, however, no single rule for the development of agricultural holdings can be formulated. The results of the studies vary depending on the period of research and the location and type of farms. According to W. Sroka and M. Dacko (2010, p. 103), the limiting factor (i.e. the parameter assuming too low or too high values, compared to the optimum) becomes the main factor influencing the development of agricultural holdings, especially leading ones. In the opinion of the author of the present study, the issue of development (or “success”) of agricultural holdings is more complex. In fact, it does not pertain solely to limiting factors but also to the organisation of farms and even to farmers’ soft skills, including their ability to cooperate. Regardless of the variant of agricultural production, be it ecological, industrial or sustainable, it is the organisation of operation on the agricultural market and its financing that is of prime

---

¹ This viewpoint was adopted in the present study.

importance. Anyone operating in agriculture on an individual basis will not be able to avoid the effects of global competition. Therefore, smaller entities should join together to catch up with larger ones. Such a path of development seems realistic, considering that financing is available for producer groups and associations.

As follows from numerous publications on the economic effectiveness of farms operating in the structure of agricultural producer groups, the fact of “being part of a group” ensures both tangible and intangible results, among them those connected to social capital, such as cohesion, trust and a sense of success. The importance of social capital to the economy, thoroughly covered in the scientific literature, results from the complex conditions and factors of growth not only for business entities (here: agricultural holdings) themselves but also for their surroundings (region). Here we refer to such abundant sources of growth as, e.g., synergy generated through inter-personal relations (Skawińska 2012). The group activities of farmers, creating space for their interactions, also contribute to the growth effects. Some pro-development derivatives of group operations include knowledge, competences and attitudes, among them group striving towards success and giving up a demanding attitude (feeling entitled to special treatment, which was often the case of Polish farmers under the centrally planned economy) to become more creative and open-minded. The role of the creation of such attitudes is intuitively understandable in the context of the pro-development connotations of the notion of social capital, and, according to the author of this study, very important in the development through group (collective) actions of producers (or farmers). Cooperation gives farmers the capability to start up practical activities which are useful in rural areas (selling local products, building the region’s brand, protecting valuable resources), and brings economic benefits² (limited transaction costs, improved quality of life, new jobs).

To sum up, producer groups, by promoting the growth of social capital and the resulting positive effects (cohesion, success, undemanding attitudes), contribute to the development of the agricultural holdings they associate. The fact of being part of a group is perhaps more advantageous for small and micro farms than for large entities where it is more difficult to balance interests and reach a compromise.

Material and methods

The study used the empirical data from the research based on an interview survey conducted in the Małopolska Voivodeship in 2004 and 2007. The research sample consisted of small agricultural holdings associated in producer groups³, numbering 395 in 2004 and 290 in 2007. In addition, the data on commercial farms included in the Polish FADN⁴ system, agricultural region 800 (Małopolska and Pogórze), were used as a point of reference for comparisons.

---

² J.S. Coleman (1988), an American sociologist, was among those who highlighted the economic benefits derived from social capital.

³ The groups operated on the basis of the Act on Agricultural Producer Groups and Associations Thereof and on Amendments to Other Acts of 15 September 2000 (Ustawa... 2000).

⁴ Farm Accountancy Data Network.

The study procedure was as follows. First, the size structure of farms was determined for six (year 2004) or seven (year 2007) types of agricultural production. Then the farming types which proved to ensure achieving the largest increase in the economic size (expressed in ESU) of farms upon entering a producer group were identified, and for each type the state of the farms after joining a group (“after”) was compared with their state before that event (“before”) and with the results obtained by the FADN-800 farms. Next, all the farms under study were classified by size into two groups: below 8 ESU (smaller farms) and above 8 ESU (bigger farms). The two groups were then compared for quantitative and qualitative parameters to obtain a more detailed insight into the development opportunities created by producer-group membership for smaller vs. larger entities. The quantitative variables considered in the analysis were: area of agricultural land (AL), total costs, and income (“before” and “after”). The qualitative variables included: group cohesion (assessed using a scale of 5–19 points), measure of group success value (scale 0–5 points), desire to avoid failure (scale 5–25 points), and strength of desire for group success (scale 5–25 points), calculated according to the concept of B. Kozusznik (1992, p. 13), i.e. on the basis of points awarded for the answers to individual questions from the survey. High values of the three latter parameters, reflecting the intensity of group actions and thus the degree of involvement of the producers, were interpreted as a higher chance of achieving better economic results by the associated farms. Similarly, a high value of “cohesion” was treated as a prerequisite for the existence of the group since, as observed by A. Etzioni (1961, p. 175), “non-cohesive organisations have a tendency to vanish”. The comparisons between the two farm groups concerned also the distribution of farms according to farming type, legal form, membership duration, leader’s style (LS) and corresponding farmer’s behaviour (employee’s style; ES), as well as decision-making mode (DMM). It was assumed that the style of management and the manner of taking decisions can be considered as one of the intangible assets (competences) possessed by an agricultural producer group, strengthening the development capabilities of its members⁵.

Results and discussion

Small agricultural holdings associated in producer groups in the Małopolska region (being a typical example of regions with dispersed agriculture) considerably differed in economic size (expressed in ESU) according to farming type. There were also differences between the associated farms and the commercial farms from the FADN-800 sample. In both years of the research (2004 and 2007), the former had larger economic sizes than the latter for all farming types.

Taking into account the results after joining a producer group, the smallest farms in 2004 were those with agritourism (1.8 ESU on average), fruit production (orchard; 3.61 ESU), and dairy (9.31 ESU). In 2007, it was farms representing such types as agritourism (2.23 ESU), fruit production (4.68 ESU), and tobacco (5.43 ESU; Table 1).

---

⁵ An analogy to the development capabilities of enterprises was used here (Stabryła 2002, pp. 246–251).

Table 1. Changes in the economic size of small agricultural holdings associated in producer groups in the Małopolska region according to farming type, as compared to the FADN-800 sample

Item	Farming type							Total sample
	Pigs	Orchard	Vegetables	Mixed	Dairy	Agri-tourism	Tobacco	
Group I*								
Size before 2004 (ESU)	-	3.37	31.35	18.89	7.10	0.94	12.61	8.09
Size after 2004 (ESU)	-	3.61	46.74	39.41	9.31	1.80	12.91	8.17
Change in size (after : before 2004) · 100		107.12	149.09	208.63	131.13	191.49	102.38	100.99
Group II								
Size before 2007 (ESU)	14.11	4.44	11.67	12.76	10.93	1.23	4.81	7.95
Size after 2007 (ESU)	20.43	4.68	12.80	13.53	10.97	2.23	5.43	9.25
Change in size (after : before 2007) · 100	144.79	105.41	109.68	106.03	100.37	181.30	112.89	116.35
FADN-800								
Size in 2004 (ESU)	13.6	5.8	7.8	6.5	7.8	6.5	7.8	7.4
Size in 2007 (ESU)	11.8	5.8	5.0	4.8	4.6	4.8	5.0	5.7
Group I size after 2004 : FADN size in 2004 (· 100)	-	62.24	599.23	606.31	119.36	27.69	165.51	110.41
Group II size after 2007 : FADN size in 2007 (· 100)	173.14	80.69	256.00	281.88	238.48	46.46	108.60	162.28

* Group I – 395 farms joining a producer group in 2004, Group II – 290 farms joining a producer group in 2007, FADN-800 – commercial farms included in the Polish FADN system, agricultural region No. 800 (Małopolska and Pogórze)

1 ESU = 1200 EUR

Source: Author's study

Comparison of the states “before” and “after” entering an agricultural producer group (APG) indicates that the economic size of small farms improved for all the farming types and both study years, which can be seen as a sign of development. The increase was highest for mixed-type farms (2004), followed by agritourism farms (both years), and farms with vegetable production (2004), pig production (2007), and dairy (2004) (Table 1).

In the years 2004 and 2007, the farms associated in the agricultural producer groups (APG) were on average larger (by 10.4% and 62.3%, respectively) than the farms from the FADN-800 sample. The same applied to most of the farming categories, especially in 2007 when the economic sizes of mixed-type farms, farms with vegetable production, and dairy farms were higher by 182%, 156% and 138%, respectively, compared to the FADN-800 sample (Table 1). In 2004, the greatest difference between the two samples occurred for mixed-type and vegetable farming (six-fold advantage).

To establish whether the developmental chances of an agricultural holding are influenced by its size, two categories of farms were compared, i.e. those below 8 ESU and those above 8 ESU.

As clearly follows from the quantitative data shown in Table 2, the condition of the associated farms improved in terms of both production resources, i.e. the area of agricultural land (1.56% increase), and income (37% increase). This was accompanied by a rise in the costs of running a farm, which can be attributed to the investment activity of farmers (testifying to the development of their entrepreneurial attitudes). Of the two farm categories, economically stronger entities (above 8 ESU) obtained better results, but weaker ones (below 8 ESU) also achieved growth, which is worth noting (one could have expected that “being in a group” would bring about negative effects such as a decrease in AL area or income).

All the qualitative variables (“group” indicators): group cohesion, measure of group success value, strength of desire for group success, and desire to avoid failure assumed clearly higher values in economically smaller units, i.e. those below 8 ESU (Table 2). This attests to the higher group’s social temperature of units with worse economic results. This, in turn, constitutes a premise for the development of such a group, and, which follows, for taking joint actions in the interest of farms (investments, searching for business partners), taking prompt decisions, preventing conflicts, making savings on transaction costs. Economically stronger farms (above 8 ESU) exhibit a greater tendency towards individualism, resulting in their lower group’s social temperature. This, however, does not limit their effectiveness, since associated large farms pursue different development aims, namely, they fight not for survival, but for improving their market position and absorbing smaller entities. Such specificities of the behaviour of small and large groups have already been described at length, e.g. by M. Olson (1977).

Among the seven types of agricultural production occurring in the study sample, the dominant ones in the smaller farms (below 8 ESU) were fruit (orchard) and tobacco production (52.1% and 17.37%, respectively), although agritourism-type farms had also a considerable share (8.98%) (Table 3). This was not the case for the larger farms (above 8 ESU): there, mixed production took first place (26.79%), the share of pig production was high (23.21%), while agritourism was entirely absent. Note that mixed-

Table 2. Changes in small agricultural holdings in the Małopolska region after joining a producer group

Item	Farms below 8 ESU	Farms above 8 ESU	Total sample
Quantitative parameters			
AL area “before” (ha/farm)	4.68	10.57	7.05
AL area “after” (ha/farm)	4.70	10.83	7.16
Relative change in AL	0.42%	2.46%	1.56%
Total costs “before” (PLN/farm)	33 106.03	77 903.33	51 089.18
Total costs “after” (PLN/farm)	34 336.29	92 134.69	57 538.51
Relative change in costs	3.72%	18.27%	12.62%
Income “before” (PLN/farm)	35 486.73	72 539.89	50 361.12
Income “after” (PLN/farm)	46 670.15	102 285.70	68 996.10
Relative change in income	31.51%	41.01%	37.00%
Qualitative parameters			
Group cohesion (scale 5–19 points)	13.66	13.54	13.61
Measure of group success value (scale 0–5 points)	3.39	3.03	3.24
Desire to avoid failure (scale 5–25 points)	15.99	14.45	15.37
Strength of desire for group success (scale 5–25 points)	10.34	8.53	9.61

“before” – before joining a producer group, “after” – after joining a producer group

Source: Author’s study

-type farming was less frequent among smaller entities (9.58%). The fruit-production specialisation of farms in the Małopolska region results from the local tradition of fruit-tree cultivation and the large size of the labour force.

Since agricultural producer groups are allowed to receive financial support for certain categories of products⁶, the choice of the type of agricultural production by

⁶ The Ordinance of the Minister of Agriculture and Rural Development amending the Ordinance on the list of products and product groups for which agricultural producer groups can be created, the minimum annual market output and the minimum number of members of a producer group of 10 March 2011 (Rozporządzenie... 2011). For example, in the Małopolska Voivodeship, the minimum threshold for establishing an agricultural producer group (commercial output, and number of members) is as follows: fruits or vegetables and fruits – 200 000 PLN and 5 members, dried tobacco leaves – 380 tonnes and 50 members; pig livestock – 2000 head and 5 members; cow milk – 1 000 000 litres and 5 members; cereal grains – 600 tonnes and 5 members; ecological agricultural products – 400 000 PLN and 5 members (Rozporządzenie... 2011).

Table 3. Characteristics of small agricultural holdings associated in producer groups in the Małopolska region

Item	Farms below 8 ESU		Farms above 8 ESU	
	No.	Share (%)	No.	Share (%)
Farming type				
Pigs	10	5.99	26	23.21
Orchard	87	52.10	15	13.39
Vegetables	8	4.79	22	19.64
Mixed	16	9.58	30	26.79
Dairy	2	1.20	8	7.14
Agritourism	15	8.98	–	–
Tobacco	29	17.37	11	9.82
Total	167	100	112	100
Legal form				
Company	8	4.79	1	0.89
Cooperative	28	16.77	32	28.57
Society	45	26.95	18	16.07
Association	82	49.10	40	35.71
Informal	4	2.40	21	18.75
Total	167	100	112	100
Duration of membership (years)	4.99		6.19	
Leader's style (LS)				
Tribal	136	81.44	62	55.36
Egocentric	14	8.38	7	6.25
Conformist	10	5.99	15	13.39
Manipulative	4	2.40	10	8.93
Sociocentric	3	1.80	18	16.07
Total	167	100	112	100
Employee's style (ES)				
Tribal	56	33.53	30	26.79
Egocentric	1	0.60	–	0.00
Conformist	59	35.33	43	38.39
Manipulative	22	13.17	14	12.50
Sociocentric	18	10.78	8	7.14
Existentialist	11	6.59	17	15.18
Total	167	100	112	100
Decision-making mode (DMM)				
Group decision-making	83	49.70	31	27.68
Negotiations	80	47.90	76	67.86
Participation of an expert	4	2.40	5	4.46
Total	167	100	112	100

Source: Author's study

farms associated in a group influences their development capabilities and thus constitutes a vital element of their strategy of development.

As shown by the results of the Italian study conducted by C. Salvioni et al. (2009), small farms commonly employ a strategy of diversification through expanding their operations into agritourism, social services, occupational therapy, etc. (*broadening path*). This brings about better economic developmental effects than other diversification strategies such as increasing the scale of production or introducing traditional and organic products (*deepening path*), or changing the proportion between the production types and selecting the most profitable ones (*economical farming*).

The agricultural producer groups (APG) differed in legal form (Table 2). The choice of legal form depended on the capital possessed by the members of the group (in the case of a company) and the simplicity of the legal formalities connected with the registration (simple for an association and a society, relatively complicated for a company). Regardless of the economic size of farms, the dominant legal form of APG was an association (below 8 ESU – 49.1%, above 8 ESU – 35.71%). The second most popular form of APG for smaller farms was a society (26.95%), while for larger ones, a cooperative (28.57%). It is worth noticing that smaller entities very rarely functioned in informal groups (only 2.4%, compared to 18.75%, i.e. almost 8 times less frequently than bigger ones). This fact may be interpreted as their tendency to formally protect the group against disintegration, and regarded as a pro-developmental factor. Economically larger units seemed not to have such a kind of motivation; they teetered on the edge of risk, but this probably resulted from their economic advantage, which allowed them to ignore formalities and reap profit without designing a development strategy.

The economically smaller farms had a shorter history of cooperation in agricultural producer groups (by about one year) than the larger farms. The duration of their membership in an APG was about 5 years, whereas that of the larger entities exceeded 6 years (Table 3).

The style of management in a group, creating a specific atmosphere for cooperation, constitutes an internal factor of its development. Nowadays, the management of an enterprise, a farm or a group is a very complex process. As observed by P.F. Ducker, one of the classics of the theory of organisation and management, “management first and foremost pertains to persons who are the priority resource of an organisation; it is deeply rooted in culture, the elements of which need to be respected; requires simple and comprehensible values, efficient communication and indicators allowing for the effectiveness of the operation to be evaluated” (after Białasiewicz 2002, p. 192).

The prevailing leader’s style in the APGs was tribal for both farm-size categories (below 8 ESU – 81.44%, above 8 ESU – 55.36%). The egocentric style of management (autocratic and kind) enjoyed a greater popularity among smaller farms (8.38% vs. 6.25%) (Table 3). The sociocentric leader’s style was the least popular among the latter (1.80%) but ranked second (16.07%) by larger farms.

As follows from the above comparison, the tribal (democratic) style was overwhelmingly dominant in smaller entities, with other styles being supplementary. The leader’s style structure of stronger farms was more varied; while tribal style had also the highest share, such styles as sociocentric (moderately democratic, 16.07%) and

conformist (strict autocratic, 13.39%) were also important. This indicates that democracy in a group is commonly valued, however, in economically larger entities, autocracy also plays a part. The research findings showed that extreme management styles in farmer groups gave good economic results.

The employee's style structure diverged markedly from that of leader's styles, suggesting that the employees' expectations are not fully compatible with the managers' requirements, which may lead to misunderstandings. The discrepancies were wider for smaller farms, e.g. the share of conformist employees (35.33%) was over five times higher than the proportion of managers representing the same style (5.99%) (Table 3). An egocentric leader (6.25%) did not have a match among employees. Interestingly, both farm-size categories showed a considerable share of existential employees (i.e. self-motivated, needing no management at all), which was quite high (15.18%) for bigger farms. Such a style, i.e. existential (passive), was not observed in leaders, regardless of farm-size category, indicating that the management of the APGs was firm.

Of the four decision-making modes (DMM) considered in the research, one – a haphazard mode – did not occur in agricultural producer groups⁷. Among the smaller farms, the first position was held by a group decision-making mode (low-quality, but very much approved by the members of the group), closely followed by negotiations (high-quality, and strongly approved by farmers) (49.7% and 47.9%, respectively; Table 3). By contrast, bigger farms largely preferred the negotiating mode of making decisions (67.86% of farms), and less frequently chose the group decision-making (27.68%). This fact suggests that smaller entities have poorer soft skills, and clearly need training in decision-making skills and techniques. Resorting to lower-quality modes, such as group decision-making, brings its members closer together; however, it may also lead to choosing easier solutions, thus limiting the development of farms. It is worth noticing that the “expert” mode (high-quality, but with a low group acceptance) was rather unpopular in either farm-size category, and especially so in smaller entities. Currently, an agricultural producer encounters difficult problems (e.g. the formulation of contracting agreements with clauses, the purchase of modern IT systems, the preparation of price forecasts, the choice of investment or loan types), the solution of which often requires expert knowledge (legal, accounting, technological, etc.).

Conclusions

Assessment of the development capabilities of small agricultural holdings constitutes a complex research problem. The present study attempted to demonstrate that these capabilities improve considerably in a situation of being a member of a group of agricultural producers (APG). This proved to be true for both smaller farms (below 8 ESU)

---

⁷ The decision-making modes were assessed according to the concept of N.R.F. Maier (1973), using two variables: 1) measure of the acceptance of a decision by the group (low – high), and 2) measure of the quality of the decision made (low – high).

and larger entities (above 8 ESU), despite some differences occurring between the two farm-size categories. Evidence to support the above thesis may be seen in the positive changes in farm size, relatively high values of some “group” indicators, as well as in specific management styles.

The increase in the economic size of small farms upon joining a group was greatest for agritourism-type entities.

Compared to commercial farms from the FADN sample, the associated farms under study had on average a larger size, indicating that they have the potential for growth and development. This was visible especially for mixed- and vegetable-production types, where a six-fold advantage was recorded.

Becoming a member of an APG resulted in increased both production resources, i.e. agricultural land area and income. The costs went up as well, which may be attributed to investment activity. The level of “group” indicators (group cohesion, group success value) was clearly higher in economically smaller farms.

The development capabilities of farms are limited by the lack of soft skills, e.g. the ability to make very complex decisions, requiring expert knowledge (i.e. high-quality decisions).

Diversification of the activities of small agricultural holdings in Poland is less common than in the Western-European countries. This fact confirms the ineffectiveness of the Common Agricultural Policy with regard to small farms⁸. Having an insignificant impact, the CAP fails to encourage them to create new jobs in rural areas by expanding non-agricultural activity (e.g. providing various services).

It was found that smaller farms (below 8 ESU) tended to formally protect themselves against risks and avoided operating on an informal basis, which manifested itself in assuming one of the common legal forms (most often an association) by their APGs more frequently than in the case of larger farms (above 8 ESU).

The style of management in groups associating smaller entities was mostly democratic. By contrast, groups associating bigger units were also quite often managed in an autocratic style. Regardless of the leader’s style, however, the effectiveness of a farm improved after its joining an APG.

The model of development of agricultural holdings, discussed in the study, belongs to macroeconomic growth models which place the agricultural sector in the context of broadly understood economic growth. The development policy remains a vital issue, so factors determining the dynamics of growth need to be identified. A model of development by investing in the “human factor” (i.e. human capital) and not only in fixed assets grows in importance. In this context, it is worth quoting the still relevant words of J. Stacewicz (1991, p. 30): “there is strong indication that the solution to basic management problems in current conditions is to be found in a non-economic dimension”. Hence, the growth and development of market entities should also be investigated in philosophical, psychological, ecological or institutional terms. The

---

⁸ The CAP payments made to small farms have not changed their weak position in the food chain. Such entities have not adjusted their production to the changing market conditions, or have done so on a significantly smaller scale than larger farms (Judzińska and Łopaciuk 2012, p. 103).

latter approach was reflected in the present paper where we tried to demonstrate the role of agricultural producer groups in the development of the associated agricultural holdings.

References

- Białasiewicz M., ed. (2002), *Rozwój przedsiębiorstw. Modele, czynniki, strategie*. Szczecin, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego.
- Chomątkowski S. (1989), *Rozwój przemysłu w świecie*. Kraków, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Krakowie.
- Coleman J.S. (1988), Social capital in the creation of human capital. *American Journal of Sociology*, no. 94, pp. 95–120.
- Dautzenberg K. (2005), *Erfolgsfaktoren von Landwirtschaftlichen Unternehmen mit Marktfruchtanbau in Sachsen-Anhalt. Eine empirische Analyse*. Halle, Institut für Agrarentwicklung in Mittel- und Osteuropa (IAMO).
- Domagalska-Grędyś M. (2008), Obszary diagnozy faz rozwoju organizacji działającej w agrobiznesie, [in:] S. Lachiewicz, A. Zakrzewska-Bielawska, eds., *Teoria i praktyka zarządzania rozwojem organizacji*. Łódź, Politechnika Łódzka. Monografie Politechniki Łódzkiej, no. 1797, pp. 220–231.
- Etzioni A. (1961), *A comparative analysis of complex organizations*. New York, Holt, Rinehart and Winston.
- Gołębiwska B. (2005), Zmiany stopnia powiązań z rynkiem gospodarstw o zróżnicowanym poziomie akumulacji. *Roczniki Naukowe SERiA*, vol. VII, no. 1, pp. 52–56.
- Gradziuk B. (2005), *Czynniki sprzyjające osiągnięciu sukcesu przez gospodarstwa rolnicze na przykładzie Zamojskiego Towarzystwa Rolniczego*. Praca doktorska. Warszawa, Katedra Ekonomiki i Organizacji Gospodarstw Rolniczych SGGW.
- Józwiak W. (2009), Efektywność polskich gospodarstw rolnych. Problem czy nadzieja? *Więś i Rolnictwo*, no. 1(142), pp. 35–43.
- Judzińska A., Łopaciuk W. (2012), *Wpływ Wspólnej Polityki Rolnej na rolnictwo*. Warszawa, IERiGŻ-PIB.
- Klepacki B. (1990), *Organizacyjne i ekonomiczne uwarunkowania postępu technologicznego w gospodarstwach indywidualnych*. Warszawa, Wydawnictwo SGGW.
- Kotarbiński T. (1961), *Elementy teorii poznania, logiki formalnej i metodologii nauk*. Wrocław, Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Kozusznik B. (1992), *Człowiek i zespół. Psychologiczna problematyka autonomii i uczestnictwa*. Katowice, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Maier N.R.F. (1973), *Psychology in industrial organizations*. Boston, Houghton Mifflin.
- Nogalski B. (1994), Zmiany w organizacjach, [in:] A. Czermiński, M. Czerska, B. Nogalski, R. Rutka, *Organizacja i zarządzanie*. Gdańsk, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, pp. 144–184.
- Olson M. (1977), *The logic of collective action: Public goods and the theory of groups*. Cambridge, Harvard University Press.
- Pierścionek Z. (1998), *Strategie rozwoju firmy*. Warszawa, Wyd. Nauk. PWN.
- Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 10 marca 2011 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie wykazu produktów i grup produktów, dla których mogą być tworzone grupy producentów rolnych, minimalnej rocznej wielkości produkcji towarowej oraz minimalnej liczby członków grupy producentów rolnych [Ordinance of the Minister of Agriculture and Rural Development amending the Ordinance on the list of products and product groups for which agricultural producer groups can be created, the minimum annual market output

- and the minimum number of members of a producer group of 10 March 2011]. Dz. U. Nr 62, poz. 318 [Journal of Laws No. 62, item 318]. (Rozporządzenie... 2011)
- Salvioni C., Esposito L., Henke R., Rondinelli V. (2009), Diversification strategies in small farms in Italy. 111 EAAE-IAAE Seminar "Small farms: Decline or persistence". Canterbury, UK, University of Kent.
- Satoła Ł. (2013), Skala ograniczania działalności gospodarstw rolniczych w Polsce. EPISTEME, no. 18, pt. 1, pp. 473–481.
- Skawińska E., ed. (2012), Kapitał społeczny w rozwoju regionu. Warszawa, Wyd. Nauk. PWN.
- Sroka W., Dacko M. (2010), Ocena czynników rozwoju przodujących gospodarstw rolniczych z wykorzystaniem metod drzew regresyjnych typu C&RT. Zagadnienia Ekonomiki Rolnej, no. 2, pp. 100–112.
- Stabryła A. (2002), Zarządzanie strategiczne w teorii i praktyce firmy. Warszawa – Kraków, Wyd. Nauk. PWN.
- Stacewicz J. (1991), Stereotypy rozwoju a ekonomia. Warszawa, Instytut Nauk Ekonomicznych PAN.
- Szczepański J. (1971), Odmiany czasu teraźniejszego. Warszawa, KiW.
- Ustawa z dnia 15 września 2000 r. o grupach producentów rolnych i ich związkach oraz o zmianie innych ustaw [Act on Agricultural Producer Groups and Associations Thereof and on Amendments to Other Acts of 15 September 2000], Dz. U. Nr 88, poz. 983 [Journal of Laws No. 88, item 983]. (Ustawa... 2000)
- Żmija J., Tyran E. (2013), Sustainable development of agriculture and changes in south-eastern Poland – Małopolska district, [in:] P. Bielik et al., eds., Sustainable development and agribusiness, Warsaw, Wieś Jutra, pp. 141–142.

Zaakceptowano do druku – Accepted for print: 12.03.2014

Zróźnicowanie obszarów wiejskich w Polsce na tle procesów społeczno-ekonomicznych i demograficznych

Diversification in the rural areas of Poland as against a background of socioeconomic and demographic processes

Wioletta Knapik, Magdalena Kowalska

Uniwersytet Rolniczy w Krakowie

Streszczenie. Artykuł prezentuje zjawiska i procesy społeczno-gospodarcze, które ewoluując na przestrzeni lat nie tylko zmieniały oblicze polskiej wsi, ale również pogłębiały zróźnicowanie obszarów wiejskich. Przedstawiono wybrane czynniki, które w określony sposób kształtowały charakter poszczególnych regionów, nadając im odrębność, tj. uwarunkowania historyczne, warunki przyrodniczo-glebowe, poziom infrastruktury technicznej i społecznej oraz kapitał społeczny, który jawi się jako główna determinanta rozwoju obszarów wiejskich. Rozwój ten jest i będzie w dużej mierze utrudniany przez wpływ istotnych czynników, takich jak m.in. depopulacja polskiej wsi, starzenie się społeczeństwa czy bieda na wsi.

Słowa kluczowe: obszary wiejskie • procesy społeczno-ekonomiczne • demografia

Abstract. The paper discusses the socioeconomic processes which, evolving over the years, have not only changed the face of the Polish rural areas, but also have widened their differentiation. Some factors shaping the specific character of individual regions were presented, such as historical background, natural and soil conditions, level of technical and social infrastructure, as well as social capital which appears to be the main determinant of rural development. To a large extent, this development is and will be made difficult by the influence of major factors, among them depopulation of the Polish countryside, aging of the population, or rural poverty.

Key words: rural areas • socioeconomic processes • demography

---

Adres do korespondencji – Corresponding author: Dr hab. Wioletta Knapik, Instytut Ekonomiczno-Społeczny, Uniwersytet Rolniczy w Krakowie, al. Mickiewicza 21, 31-120 Kraków; e-mail: w.knapik@ur.krakow.pl.

Wstęp

Społeczno-ekonomiczne zróżnicowanie polskiej wsi powstało w konsekwencji złożonych procesów społecznych, politycznych i gospodarczych przebiegających na przestrzeni stuleci. Polska wieś nie jest jednorodna, a na jej dzisiejszy obraz mają wpływ czynniki determinujące rozwój społeczno-gospodarczy obszarów wiejskich. Jest ich wiele i w różnym stopniu oddziałują na stan wsi. W artykule przedstawiono wybrane, istotne czynniki rozwoju obszarów wiejskich, tj. uwarunkowania historyczne, warunki przyrodniczo-glebowe, poziom infrastruktury technicznej oraz zasoby ekonomiczne, ludzkie i społeczne, na tle procesów społeczno-ekonomicznych i demograficznych zachodzących na tych terenach. Dodatkowo zaprezentowano sytuację w zakresie zatrudnienia i bezrobocia na wsi oraz ruchu migracyjnego.

Celem pracy było wskazanie wpływu wymienionych czynników na zróżnicowanie rozwoju obszarów wiejskich w Polsce.

Materiał i metody

W opracowaniu wykorzystano materiały pozyskane z dostępnej literatury przedmiotu, w tym pozycji książkowych, raportów oraz danych i analiz statystycznych. Na podstawie zgromadzonego materiału zbadano oddziaływanie różnych czynników dywersyfikujących rozwój obszarów wiejskich w Polsce.

Wyniki

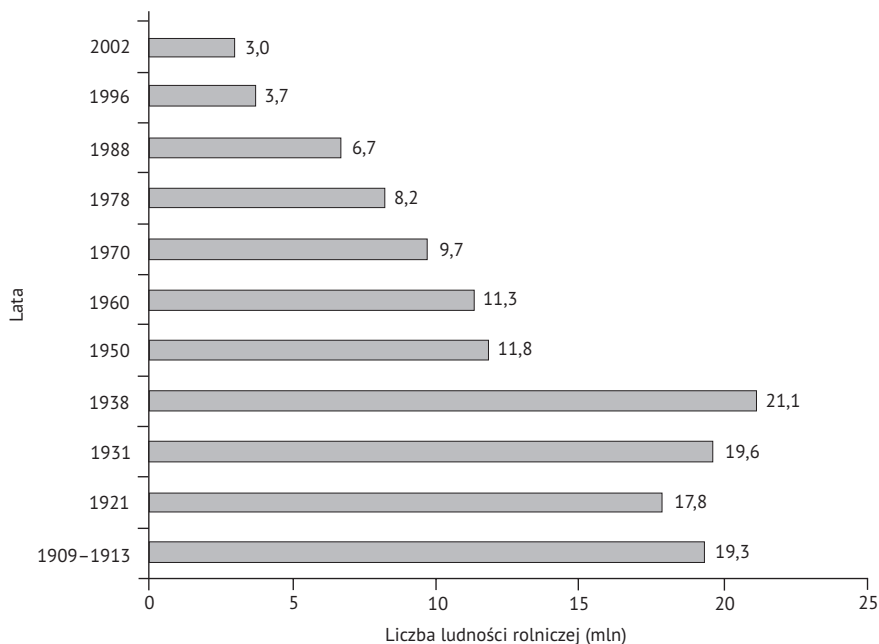
Uwarunkowania historyczne a zróżnicowanie obszarów wiejskich

Ważnym czynnikiem wpływającym na zróżnicowanie obszarów wiejskich jest czynnik historyczny. Ze względu na ograniczoną objętość artykułu nie sposób prześledzić całej historii naszej państwowości pod kątem dynamiki zmian obszarów wiejskich, ale wystarczy cofnąć się do czasów Polski pod zaborami, by uzyskać obszerny materiał do porównań. Rozwój wsi i rolnictwa miał ścisły związek z rozwojem gospodarczym konkretnego zaborcy i polityką jego władz. W zaborze pruskim rolnictwo było prężnym, dominującym sektorem gospodarki, wspomagany przez powstający wówczas przemysł. Przemysłany, wielopłaszczyznowy rozwój rolnictwa w Wielkopolsce spowodował, że region ten stał się jednym z głównych ośrodków produkcji żywności w Niemczech. W odróżnieniu od zaboru pruskiego rolnictwo w zaborze rosyjskim i austriackim cechowało się niską wydajnością. Najmniej korzystną sytuację miał pod tym względem zabór austriacki, w którym uwłaszczenie nie objęło chłopów małorolnych, a tym samym wieś stała się „eksporterem” siły roboczej do miasta.

Szacuje się, że przed I wojną światową na ziemiach polskich ludność zamieszkująca tereny wiejskie, dla której rolnictwo było głównym źródłem utrzymania, liczyła 19,3 mln osób, w czasach II Rzeczypospolitej było to średnio 19,5 mln, w okresie PRL-u – średnio 9,5 mln, a w latach transformacji ustrojowej – średnio 3,3 mln osób. Szczegółowe dane dotyczące liczby ludności wiejskiej w poszczególnych latach prezen-

tuje rycina 1. Z przedstawionych danych wynika, że liczba ludności rolniczej zwiększała się jedynie w okresie międzywojennym. Począwszy od roku poprzedzającego wybuch II wojny światowej notowano stały spadek tej liczby, przy czym największy ubytek wystąpił między rokiem 1938 a 1950, co było spowodowane ogólnym stratami ludności w czasie ostatniej wojny. W okresie od początku transformacji ustrojowej do 1996 r. liczba ludności rolniczej zmniejszyła się niemal o połowę, a kolejne sześć lat zaznaczyło się dalszym spadkiem liczebności tej kategorii ludności o 700 tys. osób.

Ogólnie okres międzywojenny (lata 1918–1939) charakteryzował się przeludnieniem polskiej wsi. Począwszy od lat 50. XX wieku sytuacja demograficzna na obszarach wiejskich zaczęła się zmieniać, co było spowodowane migracją ludności ze wsi do miast. Nacisk państwa na rozwój przemysłu ciężkiego i związana z tym budowa wielkich zakładów przemysłowych pociągały ze sobą odpływ młodych ludzi, zwłaszcza z biedniejszych terenów, do miast. Powstające państwowe gospodarstwa rolne (PGR) wprowadziły na wsi jednolite standardy pracy, a swym pracownikom gwarantowały bezpieczeństwo ekonomiczne i socjalne. Tworzenie i rozwój tych przedsiębiorstw były wyrazem wspierania przez władze kolektywistycznego sposobu gospodarowania. Państwowe gospodarstwa rolne realizowały ówczesną politykę państwa opartą na centralnie planowanej gospodarce. Miały narzucone z góry plany produkcji i sprzedaży, które obowiązywały bez względu na koniunkturę na rynkach rolnych. Socjalistyczne państwo było odseparowane od istniejących za zachodnią granicą realiów wolnoryn-

Ryc. 1. Ludność rolnicza na ziemiach polskich (mln osób) od okresu przedwojennego do 2002 r.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Gorzelak (2010)

kowych, których istotę stanowiły konkurencja oraz indywidualne zarządzanie, wymagające odpowiedzialności za podejmowane działania, ich efektywność i opłacalność.

Państwowe gospodarstwa rolne różniły się kondycją ekonomiczną w zależności od regionu. Część PGR-ów była rentowna, a część nie; ponadto większość z nich pełniła rozmaite funkcje społeczne. Jako przykład żywego gospodarstwa można podać obecny Kombinat Rolny Kietrz w Opolskiem, będący kontynuacją ostatniego PGR-u w Polsce¹. Pozostał on przedsiębiorstwem państwowym – jest spółką Skarbu Państwa z jego 100-procentowym udziałem, wpisaną na listę 39 przedsiębiorstw strategicznych Polski. Zarówno w latach 70. i 80. ubiegłego stulecia, jak i obecnie był i jest wręcz modelowo zarządzany, a poziomu innowacyjności oraz wyników finansowych może pozazdrościć mu niejedna spółka giełdowa². Przyczyn takiego stanu rzeczy może być wiele, ale wolno przypuszczać, że jedną z nich stanowi czynnik historyczny – pozytywne wzorce gospodarowania wpojone przez pruskiego zaborcę.

Warunki przyrodniczo-glebowe

Do czynników warunkujących zróżnicowanie polskich obszarów wiejskich należą warunki przyrodniczo-glebowe. Są one gorsze od przeciętnych warunków w Unii Europejskiej. Część gruntów, z powodu niskiej jakości, dodatkowo pogarszanej przez warunki klimatyczne, tj. niższe temperatury, krótszy okres wegetacyjny oraz mniejsze opady, jest w Polsce odłogowana. Najmniej korzystna pod tym względem sytuacja występuje w województwach: podkarpackim, śląskim, lubuskim i zachodniopomorskim, gdzie areał gruntów odłogowanych i ugorowanych stanowi ok. 30% areału terenów rolniczych.

Wyróżnia się trzy kategorie obszarów o niekorzystnych warunkach gospodarowania rolniczego (ONW): 1) obszary górskie (w poszczególnych gminach ponad połowa użytków rolnych leży na znacznej wysokości, tj. powyżej 500 m n.p.m., oraz 68% użytków znajduje się na stokach o nachyleniu 12% lub więcej); 2) obszary nizinne (niska jakość gleb, niekorzystne warunki wodne, klimatyczne i geograficzne oraz znaczny udział ludności związanej z rolnictwem); 3) obszary ze specyficznymi naturalnymi utrudnieniami (rejony podgórskie z rozdrobnioną strukturą agrarną, położeniem geograficznym niekorzystnym dla produkcji rolniczej, ale atrakcyjnym dla rozwoju turystyki i agroturystyki oraz zachowania i ochrony dziedzictwa kulturowego) (Wilkin 2004, s. 107–110). Problem niekorzystnych warunków gospodarowania rolniczego dotyczy nie tylko kwestii ekonomicznej, ale również życia społecznego tamtejszej ludności. Mianowicie, istnieje ryzyko zaniku tradycji w lokalnej społeczności wskutek zaniechania produkcji rolniczej, która dotychczas stanowiła podstawę kształtowania się więzi i tożsamości społecznej.

Odłogowanie gruntów związane jest przede wszystkim z niską opłacalnością produkcji rolniczej oraz zmianami w strukturze zatrudnienia ludności. Swój udział ma tu również urbanizacja obszarów wiejskich, która przyczynia się nie tylko do zaniku produkcji rolniczej, ale też do raczej nieodwracalnych zmian związanych z wchłania-

¹ Państwowe gospodarstwa rolne, utworzone w 1949 r., uległy likwidacji w początkach lat 90. XX w., po przejściu kraju na gospodarkę rynkową.

² <http://www.kombinatkietrz.com.pl/> (data dostępu 16.08.2013)

niem przez miasta części terenów wiejskich, zwłaszcza w pobliżu aglomeracji i większych miast (Orłowski i Nowak 2004, s. 30). Procesy te mają dobre i złe strony. Z jednej strony, powodują rozwój gospodarczy wsi dzięki lokowaniu kapitału w infrastrukturę techniczną, co stwarza perspektywę powstawania nowych miejsc pracy, dywersyfikacji źródeł dochodu, polepszania jakości życia, rozwoju usług, zagospodarowania wolnego czasu. Z drugiej strony, zubożają „wiejski klimat” tych terenów poprzez chaotyczną zabudowę wokół wsi, zanikanie tradycji lokalnych i tożsamości społecznej mieszkańców oraz atrofię więzi społecznych.

Inne przyczyny odłogowania gruntów obejmują utratę wartości gleby wskutek klęsk żywiołowych, antropogenicznych przekształceń środowiska, szkodliwego oddziaływania przemysłu (skażenia). Sytuacja polityczno-gospodarcza, w szerokim tego słowa znaczeniu, ma również wpływ na porzucanie produkcji rolniczej. Transformacja systemowa, skutkująca m.in. likwidacją państwowych gospodarstw rolnych, spowodowała wyłączenie z rolniczego zagospodarowania tysięcy hektarów ziemi (Orłowski i Nowak 2004, s. 31).

Odłogowanie gruntów rolnych w następstwie likwidacji PGR-ów, podobnie jak problem niekorzystnych warunków gospodarowania rolniczego, ma olbrzymie konsekwencje społeczne. Bieda na wsi nie jest wprawdzie zjawiskiem nowym, ale dawniej była rozproszona. Dzisiejsza centralizacja enklaw biedy wiąże się z wykluczeniem społecznym jednostek zamieszkujących domy i osiedla popegeerowskie. Największy problem społeczny tych środowisk stanowi powielanie przez młodsze pokolenia stylu życia, wartości i postaw poprzedników, a szczególnie niebezpieczne jest zjawisko „dziedziczenia biedy” jako sposobu życia.

Infrastruktura techniczna

Kolejnym czynnikiem różnicującym polskie obszary wiejskie jest poziom infrastruktury technicznej. Nieco wyidealizowana wizja dotycząca tych obszarów, a pośrednio stanu ich infrastruktury, wyłania się z projektu Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi. Według autorów Strategii Zrównoważonego Rozwoju Wsi, Rolnictwa i Rybactwa (MRiRW 2010, s. 21) „Obszary wiejskie w 2020 r. będą atrakcyjnym miejscem pracy, zamieszkania, wypoczynku i prowadzenia działalności rolniczej lub pozarolniczej, które w sposób komplementarny przyczyniają się do wzrostu gospodarczego. Obszary te będą dostarczały dóbr publicznych i rynkowych z zachowaniem unikalnych walorów przyrodniczych, krajobrazowych i kulturowych dla przyszłych pokoleń. Mieszkańcy obszarów wiejskich będą posiadać szeroki dostęp do wysokiej jakości edukacji, zatrudnienia, służby zdrowia, dóbr kultury i nauki, narzędzi społeczeństwa informacyjnego i niezbędnej infrastruktury technicznej. Obszary wiejskie zachowają swój unikalny charakter dzięki zrównoważonemu rozwojowi konkurencyjnego rolnictwa i rybactwa”.

Ogólnie rzecz ujmując, sytuacja polskiej wsi w zakresie infrastruktury technicznej nie odbiega od standardów miejskich. Porównanie terenów wiejskich z miejskimi pod względem wybranych elementów infrastruktury technicznej, takich jak sieć wodociągowa, kanalizacyjna i gazowa (mierzonych ich długością w kilometrach), przedstawia się dla wsi korzystnie (tab. 1). Jest to jednak spore uproszczenie, ponieważ dane statystyczne nie odzwierciedlają faktycznego stanu poszczególnych wsi.

Tabela 1. Infrastruktura komunalna w Polsce w 2011 r. według regionu

Region	Sieć wodociągowa (km)			Sieć kanalizacyjna (km)			Sieć gazowa (km)		
	Ogółem	Miasto	Wieś	Ogółem	Miasto	Wieś	Ogółem	Miasto	Wieś
Centralny	63 069,4	11 698,9	51 370,5	16 490,4	9 507,0	6 983,4	16 016,2	9 171,2	6 845,0
Południowy	57 783,0	14 894,4	22 888,6	22 891,0	12 927,2	9 963,8	35 405,6	13 898,5	21 507,1
Wschodni	58 715,5	9 179,9	49 535,6	25 737,9	8 467,3	17 270,6	28 227,8	7 545,5	20 682,4
Północno-zachodni	46 551,1	10 649,3	35 901,8	19 963,6	9 029,5	10 934,1	18 970,5	9 570,4	9 400,2
Południowo-zachodni	21 259,2	6 513,7	14 745,5	12 053,2	5 582,3	6 470,9	7 772,7	5 813,3	1 959,4
Północny	50 922,2	9 073,3	41 848,9	20 609,5	8 680,9	11 928,6	9 248,2	6 757,8	2 490,4

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Głównego Urzędu Statystycznego (GUS 2012)

Wystarczy odnieść się do innych mierników poziomu infrastruktury technicznej, aby zauważyć, że na terenach wiejskich istnieją pod tym względem znaczne różnice między regionami. Do oceny przyjęto siedem cech diagnostycznych, wybranych przez Jarosz (2008) i odpowiednio ustandaryzowanych: 1) gęstość sieci dróg w km na 1 km² powierzchni; 2) gęstość sieci wodociągowej w km na 1 km² powierzchni; 3) gęstość sieci kanalizacyjnej w km na 1 km² powierzchni; 4) liczbę odbiorców gazu sieciowego na 1000 mieszkańców; 5) powierzchnię użytkową mieszkań w m² na 1 osobę; 6) liczbę zbiorczych oczyszczalni ścieków; 7) liczbę indywidualnych oczyszczalni ścieków. Na podstawie przeprowadzonej analizy stwierdzono, że zróżnicowanie stanu infrastruktury technicznej na polskiej wsi jest znaczne. W przypadku gęstości sieci dróg najkorzystniejsza sytuacja istnieje w województwach: małopolskim i śląskim. Wartości tego wskaźnika są tam trzykrotnie wyższe niż w regionach: warmińsko-mazurskim i zachodniopomorskim. Większe dysproporcje występują w zakresie gęstości sieci wodociągowej i kanalizacyjnej, przy czym wskaźniki te są najwyższe w województwach: śląskim, kujawsko-pomorskim i łódzkim, a najniższe – w zachodniopomorskim i lubuskim. Najwięcej zbiorczych oczyszczalni ścieków znajduje się w województwach: wielkopolskim i zachodniopomorskim, a oczyszczalni indywidualnych – w małopolskim i podkarpackim. Najwięcej odbiorców gazu sieciowego przypada na 1000 mieszkańców w regionie podkarpackim i małopolskim, a najmniej – w województwach: kujawsko-pomorskim, podlaskim i warmińsko-mazurskim. Pod względem jakości życia mierzonej powierzchnią użytkową mieszkań na 1 osobę sytuacja na wsi jest lepsza niż w mieście. Najwyższą wartość tego wskaźnika stwierdza się w województwach: śląskim, podlaskim i opolskim, a najniższą – w warmińsko-mazurskim (Jarosz 2008, s. 52–53).

Infrastruktura społeczna

Zróżnicowanie obszarów wiejskich w Polsce ujawnia się również w poziomie infrastruktury społecznej oraz kapitału ludzkiego. Jednym z elementów infrastruktury społecznej są instytucje kultury. W tabeli 2 przedstawiono liczebność tych instytucji z podziałem na miasto i wieś.

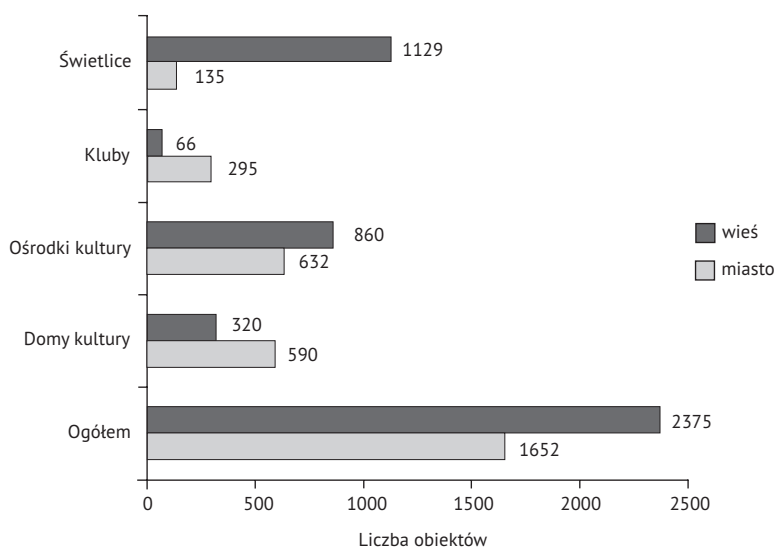
Tabela 2. Instytucje kultury w Polsce w 2009 r. (stan liczbowy na dzień 31 grudnia)

Rodzaj instytucji	Ogółem	Miasto	Wieś
Teatry i instytucje muzyczne	186	183	3
Muzea	774	641	133
Biblioteki publiczne	8392	2888	5504
Galerie i instytucje wystawiennicze	346	338	8
Domy kultury, ośrodki kultury, kluby, świetlice	4027	1652	2375
Kina stałe	448	431	17

Źródło: GUS (2010)

Teatry i instytucje muzyczne mają przeważnie miejską lokalizację; spośród 186 placówek tylko 3 znajdują się na wsi. Podobnie jest w przypadku galerii i instytucji wystawienniczych – jedynie 8 spośród 346 przypada na wieś, a także stałych kin – 3,8% placówek zlokalizowanych jest na terenach wiejskich. Tego typu instytucje, reprezentujące przede wszystkim kulturę elitarną, wymagają odpowiednio licznego audytorium. Jeśli chodzi o kina – współcześnie raczej multipleksy kinowe niż niewielkie obiekty mieszczące tylko kino – tak ogromne inwestycje, ze zrozumiałych względów, są realizowane w dużych miastach. Małe kina, które jeszcze przed kilkunastoma laty można było napotkać na wsi lub w małych miasteczkach, nie wytrzymały presji konkurencji. W przypadku muzeów sytuacja przedstawia się nieco lepiej – 17,2% z nich znajduje się na terenach wiejskich. Najkorzystniejszy dla wsi jest stan liczebny domów kultury, ośrodków kultury, klubów i świetlic (59,0% z nich przypada na tereny wiejskie), które to placówki tradycyjnie były i są związane z polską wsią. Można śmiało stwierdzić, że są to jedyne ośrodki kultury na wsi, które – dotowane przez samorządy terytorialne – mają szansę ostać się na dłużej. Rycina 2 prezentuje tę ostatnią grupę instytucji (domy kultury, ośrodki kultury, kluby, świetlice) z podziałem na lokalizację miejską i wiejską. Na wsi zdecydowanie dominują świetlice oraz ośrodki kultury.

Na kapitał ludzki składają się m.in. wiedza i umiejętności zdobywane przez ludzi w procesie edukacyjnym, dlatego wyższym poziomem tego kapitału cechuje się miasto, gdzie udział osób z wykształceniem średnim i wyższym w stosunku do ogółu mieszkańców jest wyższy niż na wsi. Wieś, mimo wzrostu liczby osób legitymujących się wykształceniem ponadgimnazjalnym, ciągle jeszcze ustępuje pod tym względem

Ryc. 2. Domy i ośrodki kultury, kluby i świetlice w mieście i na wsi w 2009 r. (stan liczebny na dzień 31 grudnia)

Źródło: GUS (2010)

miastu. W zasadzie jedynie obszary wiejskie położone w pobliżu dużych ośrodków miejskich odznaczają się wysokim lub przeciętnym udziałem ludności ze średnim i wyższym wykształceniem. Najtrudniejsza sytuacja występuje na terenach oddalonych od centrów rozwojowych, przy granicach województw (Bański i Czapiewski 2009, s. 64–65).

Kapitał społeczny

Ostatnim znaczącym czynnikiem regionalnego zróźnicowania rozwoju obszarów wiejskich jest poziom kapitału społecznego. Można go mierzyć za pomocą wielu wskaźników. W pracy skoncentrowano się na kilku z nich: 1) członkostwie w klubach sportowych; 2) uczestnictwie w zespołach artystycznych i lokalnych kołach zainteresowań; 3) uczestnictwie w wyborach; 4) uczestnictwie w życiu kulturalnym i społecznym. Do analizy wykorzystano dane zebrane przez Bańskiego i Czapiewskiego (2009).

Najwyższym poziomem członkostwa w klubach sportowych odznaczają się gminy z południowej i zachodniej Polski. W dużej mierze jest to zdeterminowane kulturowo (społeczna tradycja, np. Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” w Galicji w XIX wieku) oraz gospodarczo (sponsoring dużych przedsiębiorstw). Tam, gdzie determinanty te nie występują, wskaźniki członkostwa są dużo niższe (np. na Podlasiu i Mazowszu). Najwyższe wskaźniki uczestnictwa w zespołach artystycznych i lokalnych kołach zainteresowań odnotowano na Podkarpaciu, w Małopolsce, na Lubelszczyźnie, Warmii i Mazurach, Pomorzu oraz w środkowej Polsce. Większą aktywność na wschodzie Polski można tłumaczyć wyższą liczbą domów kultury i świetlic przypadających na 1000 mieszkańców, tradycją związaną z krzewieniem kultury lokalnej oraz różnorodnością kulturową (różne zbiorowości etniczne). Najwyższą frekwencją wyborczą cechują się obszary południowego Podlasia i wschodniego Mazowsza, jak również obszary podmiejskie. Ponadto na wyróżnienie zasługuje Małopolska, Podkarpacie, Wielkopolska i Kaszuby. Taki rozkład regionów z wysoką frekwencją wyborczą wynika stąd, że w wyborach częściej biorą udział mężczyźni i osoby starsze, a z drugiej strony – osoby lepiej wykształcone i zamożniejsze. Pod względem uczestnictwa w życiu kulturalnym i społecznym wyróżnia się obszar południowo-wschodniej Polski (Małopolska, Podkarpacie i Roztocze), północna część województwa lubelskiego oraz Kaszuby. Najniższe wskaźniki odnotowano na Kielecczyźnie, co można tłumaczyć spuścizną historyczno-kulturową – w XIX wieku przebiegała tam granica między zaborem austriackim a rosyjskim (Bański i Czapiewski 2009, s. 70–74).

Ciekawe podejście do zagadnienia rozwoju obszarów wiejskich w Polsce w kontekście kapitału społecznego zaprezentowali Rosner i Stanny (2007b), którzy prowadzili badania nad udziałem komponentu społecznego w różnicowaniu rozwoju tych obszarów. Jako miarę stopnia tego rozwoju przyjęli wagi subkomponentów (struktura demograficzna, poziom edukacji, aktywność społeczna) komponentu społecznego. Poszczególnym subkomponentom nadali wagi sumujące się do 100, odpowiednio 40, 45 i 15. Nadanie najniższej wagi aktywności społecznej nie wynikało z niedoceny tej kwestii, lecz miało związek z jakościowym, pośrednim, a zarazem arbitralnym charakterem jej mierników. Rezultaty otrzymane przez wymienionych autorów potwierdzają wprawdzie podział Polski wzdłuż brzegów Wisły na część wschodnią

i zachodnią, z korzystniejszymi dla tej drugiej części wskaźnikami rozwoju, jednakże jest to podział bardzo ogólny i nie w pełni oddający specyfikę poszczególnych subregionów. Mianowicie, w części zachodniej występują skupiska gmin o średnim i wysokim stopniu rozwoju. Część wschodnia jest bardziej zdywersyfikowana: obok gmin o niskim i bardzo niskim stopniu rozwoju są też gminy, które pod tym względem zaliczają się do najwyższej klasy (Rosner i Stanny 2007b, s. 148–152).

Jak już wspomniano, autorzy omawianej koncepcji nadali poszczególnym subkomponentom takie, a nie inne wagi w sposób arbitralny. Z ekonomicznego punktu widzenia może to być uzasadnione, jednak w oglądzie socjologicznym znaczenie ma też aktywność społeczna jako jeden z kluczowych czynników kapitału społecznego, który w sprzyjających okolicznościach przekłada się na korzyści ekonomiczne. Jeżeli ten trudno mierzalny element społecznego rozwoju obszarów wiejskich zostanie zbagatelizowany i pominięty, wówczas obraz potencjału danej społeczności będzie niepełny.

Kapitał społeczny oparty na istniejących więziach społecznych lub zawiązujących się nowych więziach, scalających ludzi w ramach wspólnych przedsięwzięć, stanowi siłę napędową rozwoju terenów wiejskich poprzez wykorzystanie potencjału lokalnych społeczności. Dlaczego kapitał społeczny jest tak ważny? Otóż nawet najbardziej trafne inwestycje poczynione na rzecz rozwoju wsi i konkretnej społeczności lokalnej nie gwarantują sukcesu, ponieważ zależy on też od innych czynników, które zmieniają się w reakcji np. na konkurencję, destabilizację sytuacji gospodarczej, nieprzewidziane zdarzenia losowe (m.in. powódzie). Inwestycje nie mają charakteru mobilnego, nie mogą dostosowywać się do zmieniających się realiów gospodarczo-społecznych. Zdolność taką wykazują natomiast wszelkie inicjatywy oddolne w formie tworzenia grup producenckich, stowarzyszeń i in. Opierając się na współpracy i dążeniu do generowania zysków gwarantujących stabilność tych przedsięwzięć, dostosowują się one do dynamiki zmian rzeczywistości społecznej, a jednocześnie są mniej podatne na niekorzystne działania w środowisku zewnętrznym. Wypracowane formy i modele współpracy można przenosić do innych obszarów. Ponadto wszystko to, z czym człowiek się utożsamia, jest dla niego cenniejsze, dlatego będzie sięgał po różne sposoby i środki celem realizacji podjętego przedsięwzięcia.

Nawiązując do koncepcji A. Rosnera i M. Stanny (2007b), warto przytoczyć ocenę potencjału społecznego dwóch wiejskich społeczności lokalnych, sformułowaną przez jedną z autorek niniejszej pracy na podstawie badań dotyczące więzi społecznych oraz form współdziałania tych społeczności w sytuacji powodziowej (Knapik 2013). Zarówno gmina Gnojnik położona w Małopolsce, jak i gmina Sławatycze na Podlasiu charakteryzuje się wysokim poziomem kapitału społecznego, na co zwrócili już uwagę Bański i Czapiewski (2009), wskazując na te regiony jako wyróżniające się pod względem określonych wskaźników kapitału społecznego. Przykład tych dwóch gmin wskazuje na wymierne korzyści płynące z endogennego potencjału społeczności lokalnych, który, jak wspomniano wcześniej, nie zależy od środków ekonomicznych i koniunktury na rynku, a ponadto jego zasoby są niewyczerpywalne. W sytuacji zagrożenia powodziowego oraz katastrofy powodzi społeczności te działają według zasad i schematów wypracowanych na przestrzeni dziesiątek lat, a nawet (w przypadku Sławatycz) kilku wieków. Radzą sobie w trudnych sytuacjach

dzięki współpracy, która ma wymiar instytucjonalny i pozainstytucjonalny. Zarówno w sytuacjach kryzysowych (powódź), jak i na co dzień obie gminy czerpią korzyści z posiadanego potencjału społecznego opartego na silnych więziach społecznych i normach współpracy.

Jako przykład aktywności społecznej (jednego z elementów składowych komponentu społecznego według wspomnianej wyżej koncepcji) w gminie Sławatycze można wskazać działalność w stowarzyszeniu „Bużanie”, które powstało z inicjatywy Stowarzyszenia Rozwoju Gminy Sławatycze w ramach programu „Rzeczpospolita Internetowa”. Członkowie stowarzyszenia kładą szczególny nacisk na rozwój ekoturystyki, agroturystyki i turystyki kulturalnej³. Z kolei w gminie Gnojnik na podkreślenie zasługuje działalność Lokalnych Grup Działania, a wśród nich LGD „Na śliwkowym szlaku” skupiającej działaczy z trzech gmin, w tym z gminy Gnojnik. Stowarzyszenie to, jako jedno z sześciu, zostało wyróżnione w 2013 r. w ministerialnym konkursie Lokalnych Grup Działania z Małopolski⁴.

Czynniki demograficzne

Z analizy bieżących danych demograficznych dotyczących obszarów wiejskich wyłania się zróżnicowany obraz polskiej wsi, zarówno w ujęciu terytorialnym, jak i funkcjonalnym. Pod względem demograficznym wieś upodabnia się do miasta. Jak wskazuje raport o stanie wsi z 2012 r. (Frenkel 2012), dotyczy to m.in. wskaźnika dzietności, współczynnika urodzeń, wieku, w którym kobiety decydują się rodzić dzieci, umieralności niemowląt itd. Korzystnym potencjałem demograficznym cechuje się północna i zachodnia część kraju, a najmniej korzystnym – tzw. ściana wschodnia i peryferie województw centralnych.

Przyrost naturalny, umieralność i długość życia

Według prognozy demograficznej GUS z 2009 r., w Polsce można oczekiwać niewielkiego wzrostu liczby ludności wiejskiej do 2020 r. (do poziomu 15,2 mln osób, tj. o ok. 2%), a następnie, do 2035 r., jej spadku do obecnego stanu. Jednocześnie należy się spodziewać niekorzystnych trendów demograficznych, zwłaszcza powszechnego starzenia się społeczeństwa, skutkującego znacznym wzrostem wskaźnika obciążenia demograficznego⁵.

Zapoczątkowana po roku 2003 i trwająca do 2008 r. wzrostowa tendencja współczynnika przyrostu naturalnego ludności wiejskiej odwróciła się w kolejnych latach. I tak, wskaźnik przyrostu naturalnego na wsi zmniejszył się z 1,5 na 1000 mieszkańców w 2008 r. do 1,4 w 2010 r. (w miastach nastąpił niewielki wzrost tego wskaźnika, a w skali całego kraju stabilizacja na poziomie 0,9 promila).

³ <http://buzanie.pl/> (data dostępu 02.09.2013); <https://www.facebook.com/Buzaniepl> (data dostępu 02.09.2013); <http://www.slawatycze-gmina.pl/index.php?pid=26> (data dostępu 02.09.2013)

⁴ http://brzesko.com.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=4535:miliony-od-ministra-rolnictwa-dla-igd&catid=91:w-brzesku&Itemid=117 (data dostępu 03.09.2013)

⁵ http://www.prezydent.pl/fdp_polska_wies_2012 (data dostępu 03.09.2013)

Zmniejszanie się współczynnika przyrostu naturalnego w latach 2003–2008 wynika ze spadku współczynnika urodzeń (z 11,6 do 11,4 na 1000 mieszkańców) przy utrzymaniu się współczynnika zgonów na niezmiennym poziomie. Spadek współczynnika urodzeń z kolei ma związek ze spadkiem dzietności kobiet. W 2010 r. poziom dzietności na polskiej wsi wynosił 1,49 (zmałał z 1,53 w 2008 r.) i był niższy niż średnia dla większości krajów Unii Europejskiej.

Obecnie stosunkowo szybko zmniejszają się różnice w dzietności między miastem a wsią: w 2002 r. współczynnik dzietności kobiet na wsi był wyższy niż w mieście o ponad jedną trzecią, w 2006 – o jedną piątą, a w 2010 r. – zaledwie o 13,5%. W roku 2010 dzietność na wsi była o 30% niższa od tej, która mogłaby zapewnić prostą zastępowalność pokoleń, podczas gdy w mieście była niższa o 40% (Frenkel 2012).

W latach 2006–2010 nadal zmniejszała się umieralność niemowląt na wsi – z 5,7 na 1000 żywych urodzeń w 2006 r. (Frenkel 2010) do 5,0 w 2010 r. (Frenkel 2012). Jednocześnie wydłużał się przeciętny czas trwania życia mieszkańców wsi; w 2010 r. wynosił on 71,4 roku dla mężczyzn, a 80,7 roku dla kobiet. Kobiety na wsi żyją dłużej niż w mieście, natomiast w przypadku mężczyzn sytuacja jest odwrotna. Ponadto, jak zauważono w raporcie o stanie wsi z 2012 r., „Wbrew niektórym potocznym opiniom, ludność wiejska w Polsce, na tle pozostałych krajów europejskich, jest stosunkowo młoda. Wskaźnik starości ludności (odsetek ludzi w wieku 65 lat i więcej) należał w 2010 roku do najniższych w UE” (Wilkin 2012).

Migracje

Migracje ludności zamieszkującej tereny wiejskie mają dwojaki charakter: wewnętrzny (krajowy) i zewnętrzny (zagraniczny).

Migracje wewnętrzne to stałe przepływy ludności między wsią a miastem. Obecnie w Polsce napływ ludności z miast na wieś niezmiennie jest większy niż odpływ ze wsi do miast; w 2006 r. nadwyżka wyniosła 35,1 tys. (Frenkel 2010), a w 2010 r. – 46,0 tys. osób. W 2010 r. saldo migracji na wsi było dodatnie w przypadku obu płci, a także w większości grup wieku (z wyjątkiem grupy 20–24 lata, w której było bliskie zeru, oraz grupy 25–29 lat, w której było ujemne).

Migracje zewnętrzne to wyjazdy za granicę na pobyt stały lub czasowy. Ogółem migracje zagraniczne zmniejszyły liczbę ludności wiejskiej w Polsce, przy czym saldo migracji było zróżnicowane w zależności od okresu. Ujemne dla wsi saldo migracji na pobyt stały w innych krajach w latach 2006–2008 zmieniło się w 2010 r. w saldo dodatnie na poziomie 0,1 tys. osób, natomiast liczba mieszkańców wsi wyjeżdżających za granicę na pewien czas, po wzroście w latach 2006–2008, zmniejszyła się i w 2009 r. wynosiła 15,8 tys. Najchętniej za granicę, zarówno na stałe, jak i czasowo, wyjeżdżały osoby w wieku 20–34 lata, choć ich udział wykazywał tendencję spadkową. Szacuje się, że liczba Polaków przebywających czasowo za granicą wynosi prawie 2 mln osób, z których ok. jednej trzeciej stanowią mieszkańcy wsi (Frenkel 2012).

Struktura ludności wiejskiej według wieku, płci i wykształcenia

W ostatnich latach w Polsce systematycznie zmniejsza się na wsi udział ludności w wieku przedprodukcyjnym – w okresie 2006–2010 spadł z 23,2 do 21,2%, a jednocześnie zwiększa się udział najstarszych grup wieku – w 2006 r. odsetek ludności w wieku poprodukcyjnym wyniósł 15,5% (Frenkel 2010), podczas gdy w 2010 r. – 15,6% (Frenkel 2012).

Struktura ludności wiejskiej według płci nie zmieniła się istotnie na przestrzeni ostatnich lat. Rok 2010, w którym współczynnik feminizacji wyniósł 1010 kobiet na 1000 mężczyzn, był pod tym względem porównywalny z latami poprzednimi.

Poziom wykształcenia ludności wiejskiej systematycznie się podnosi. Według danych GUS, w latach 2008–2010 roku odsetek osób w wieku 13 lat i więcej z wykształceniem wyższym zwiększył się z 7,5 do 8,8%, a z wykształceniem średnim – z 25,3 do 26,5%. Mimo tego wzrostu odsetek osób z wykształceniem wyższym na wsi pozostaje niemal trzykrotnie niższy niż w mieście. Udział kobiet z wykształceniem wyższym i średnim jest nadal większy niż udział mężczyzn – odpowiednio 38,3% i 31,8%, odwrotnie niż w przypadku osób po zasadniczych szkołach zawodowych, gdzie dominują mężczyźni (Frenkel 2012). Taką sytuację na polskiej wsi można obserwować od wielu lat (Kowalska 2012). Zmiany struktury wykształcenia w Polsce w latach 2004–2010, według BAEL⁶, prezentuje tabela 3.

Czynnikiem utrudniającym awans edukacyjny na wsi niewątpliwie jest niski udział wiejskich dzieci w wychowaniu przedszkolnym. W roku szkolnym 2009/2010 liczba dzieci w placówkach wychowania przedszkolnego na 1000 dzieci w wieku 3–6 lat wyniosła na wsi 482, podczas gdy w mieście sięgnęła 815. Z roku na rok wskaźnik ten systematycznie wzrasta (dla porównania, w roku szkolnym 2003/2004 na wsi wyniósł 355, w miastach – 663). Kurczenie się populacji uczniów jest głównym powodem zamykania kolejnych szkół podstawowych. Ich liczba regularnie maleje; w roku szkolnym 2009/2010 na obszarach wiejskich była mniejsza o 10% niż w roku 2003/2004 (zlikwidowano 1053 szkoły podstawowe). Jednocześnie zwiększa się liczba gimnazjów (wzrost o 6%, tj. o 197 szkół, w stosunku do roku szkolnego 2003/2004) (GUS 2013).

Jakość kształcenia na poziomie podstawowym i gimnazjalnym można ocenić na podstawie wyników egzaminu gimnazjalnego. Średnia liczba punktów uzyskanych w 2010 r. na takim egzaminie przez uczniów szkół wiejskich była niższa niż w miastach, zarówno w części humanistycznej i matematyczno-przyrodniczej, jak i w przypadku języków obcych⁷.

Różnice wyników egzaminu po szkole podstawowej w 2010 r. między wsią a miastem (w zależności od liczby mieszkańców) obrazuje rycina 3. Jak widać, uczniowie uczęszczający do szkół podstawowych na wsi mają zdecydowanie gorsze wyniki niż uczniowie w miastach. Jednak, jak podają autorzy raportu o stanie edukacji z 2010 r. (IBE 2011), wyniki uczniów mieszkających na wsi są nieznacznie gorsze od przeciętnych w kraju, natomiast wyniki mieszkańców dużych miast są od tej średniej zdecydowanie lepsze.

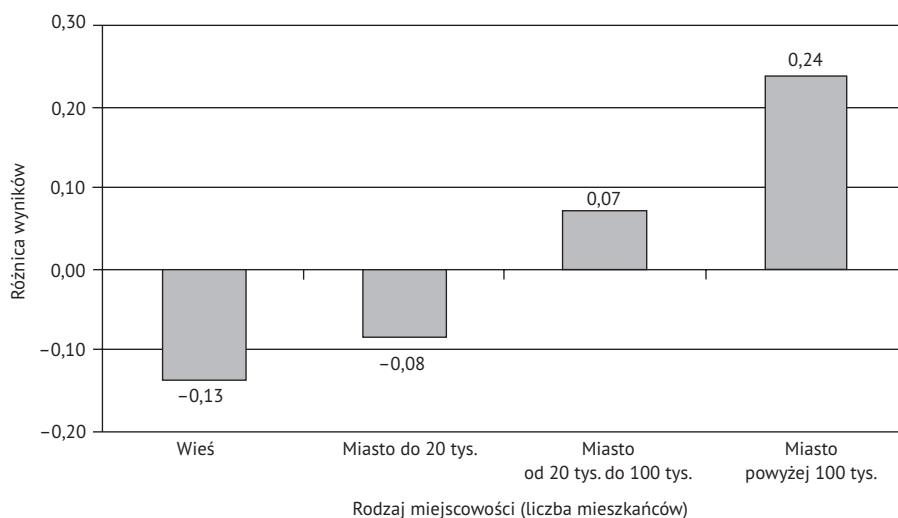
⁶ Badanie aktywności ekonomicznej ludności, przeprowadzane kwartalnie przez Główny Urząd Statystyczny.

⁷ http://www.prezydent.pl/fdp_polska_wies_2012 (data dostępu 03.09.2013)

Tabela 3. Struktura wykształcenia ludności w wieku 15 lat i więcej (% , według BAEL, wartości przeciętne w roku) w Polsce według miejsca zamieszkania

Wyszczególnienie	2004	2010
Ogółem	100,0	100,0
Wyższe	12,1	18,1
Policealne i średnie zawodowe	22,8	23,2
Średnie ogólnokształcące	9,5	10,6
Zasadnicze zawodowe	26,7	24,7
Gimnazjum	4,3	5,5
Podstawowe, niepełne podstawowe, bez wykształcenia szkolnego	24,6	17,9
Miasto	100,0	100,0
Wyższe	16,2	23,6
Policealne i średnie zawodowe	26,3	25,2
Średnie ogólnokształcące	12,0	12,6
Zasadnicze zawodowe	23,7	21,3
Gimnazjum	4,0	4,7
Podstawowe, niepełne podstawowe, bez wykształcenia szkolnego	17,8	12,6
Wieś	100,0	100,0
Wyższe	5,1	9,3
Policealne i średnie zawodowe	17,0	19,9
Średnie ogólnokształcące	5,3	7,4
Zasadnicze zawodowe	31,8	30,3
Gimnazjum	4,8	6,7
Podstawowe, niepełne podstawowe, bez wykształcenia szkolnego	36,0	26,4

Źródło: Szanse edukacyjne na obszarach wiejskich. Forum Debaty Publicznej, 15 czerwca 2011 r. (http://www.prezydent.pl/fdp_polska_wies_2012; data dostępu 03.09.2013)

Ryc. 3. Różnice wyników sprawdzianu po szkole podstawowej w 2010 r. (wyrażone wartością odchylenia standardowego od średniej dla wszystkich uczniów) ze względu na wielkość miejscowości, w której znajduje się szkoła

Źródło: IBE (2011)

Zatrudnienie i bezrobocie na wsi

Ogólny wskaźnik zatrudnienia na wsi (w wieku 15 lat i więcej; według BAEL) zmniejszył się w latach 2009–2011 z 50,8 do 50,5%. W grupie ludności w wieku produkcyjnym największy spadek wskaźnika – z 40,4 na 37,4% – odnotowano wśród młodych ludzi w wieku 18–24 lata, natomiast w grupie najstarszej (mężczyźni w wieku 55–64 lata, kobiety 55–59 lat) nastąpił jego wyraźny wzrost, z 38,5 do 42,9% (Frenkel 2012).

Podobnie wyglądała sytuacja w przypadku osób użytkujących gospodarstwo rolne: wskaźnik zatrudnienia zmalał we wszystkich grupach wieku i płci, wyłączając jedynie grupę najstarszą. W skali kraju odsetek pracujących w rolnictwie zmniejszył się z 13,4% w 2009 r. do 12,8% w 2011 r., w tym w rolnictwie indywidualnym z 12,5 do 11,9%.

Po kilku latach spadku, bezrobocie w Polsce od końca 2008 r. zaczęło systematycznie rosnąć. Dane urzędów pracy wskazują, że w końcu września 2011 r. bezrobocie na wsi było o 8,7% wyższe w porównaniu z analogicznym okresem roku 2009, a według danych BAEL, ten wzrost wynosił 18,8%. Większość bezrobotnych na wsi to osoby w wieku do 34 lat, nieposiadające gospodarstwa rolnego, a także te, które straciły pracę np. w związku z likwidacją zakładu lub stanowiska pracy (tab. 4).

Oprócz wzrostu bezwzględnej liczby bezrobotnych w Polsce nastąpił również wzrost stopy bezrobocia. Zmiany wskaźnika dla obszarów wiejskich rejestruje jedynie BAEL – według tego badania, stopa bezrobocia na wsi zwiększyła się z 8,0% w 2009 r. do 9,1% w 2011 r. i była wyższa wśród kobiet niż wśród mężczyzn, a także wyższa w grupie młodzieży (w wieku 18–24 lat; 23,5%) niż w pozostałych grupach wieku. Ponadto wskaźnik ten wśród osób posiadających gospodarstwo rolne był średnio

Tabela 4. Stopa bezrobocia (% według BAEL, wartości przeciętne w roku) w Polsce według regionu i miejsca zamieszkania (oraz związku z gospodarstwem rolnym na wsi) w latach 2007–2009

Region	Miasto			Wieś					
				Razem			W tym ludność bezrolna		
	2007	2008	2009	2007	2008	2009	2007	2008	2009
Ogółem	9,6	6,7	8,1	8,2	6,5	8,0	12,7	9,6	11,6
Centralny	9,9	4,9	6,1	6,7	4,7	6,5	11,5	8,3	10,0
Południowy	8,2	6,8	7,7	6,3	5,6	7,1	7,3	6,2	8,7
Wschodni	12,3	9,3	10,4	7,5	6,7	7,9	19,4	14,0	15,7
Północno-zachodni	8,8	6,5	7,7	9,6	7,7	8,3	12,4	10,4	11,0
Południowo-zachodni	10,5	7,8	10,4	11,4	8,2	10,7	14,4	9,7	12,3
Północny	8,7	6,3	8,6	10,8	7,7	10,7	13,4	10,1	13,0

Źródło: Wilkin i Nurzyńska (2010)

niższy niż w mieście, a wśród ludności bezrolnej na obszarach wiejskich – przeciętnie wyższy od miejskiego.

Od 2009 r. w niemal wszystkich regionach kraju stopa bezrobocia na wsi się zwiększała; wyjątek stanowił region południowo-zachodni, gdzie odnotowano jej spadek, oraz region północny, gdzie się nie zmieniła (Frenkel 2012).

Podsumowanie

Przedstawiona w artykule analiza wybranych czynników wpływających na zróżnicowanie rozwoju obszarów wiejskich wskazuje, że określone procesy społeczno-gospodarcze mają różny przebieg w zależności od regionu Polski. W wyniku uwarunkowań historycznych, w szczególności sposobów gospodarowania narzuconych przez zaborców, a następnie przez państwo po II wojnie światowej, ukształtował się podział kraju ze względu na stopień rozwoju gospodarczego obszarów wiejskich. Innym, równie ważnym czynnikiem zróżnicowania są warunki przyrodniczo-glebowe, które wyznaczają kierunek gospodarowania. Z tym z kolei wiąże się poziom infrastruktury technicznej i społecznej, która jest bardziej rozwinięta na terenach mających optymalne warunki przyrodnicze. Niekorzystne czynniki demograficzne, takie jak depopulacja czy starzenie się społeczeństwa, po części równoważone będą wzrostem liczby ludności wiejskiej do 2020 r., należy jednak podkreślić, że procesy te przebiegają z różnym natężeniem w zależności od regionu Polski. Sytuacja pod względem migracji wewnętrznej i zewnętrznej na wsi się polepsza, ale również i tu występuje zróżnicowanie terytorialne. Nadal istnieje problem bezrobocia na wsi, częściowo związany z niższą jakością edukacji. Wobec tych wszystkich argumentów nie sposób nie zgodzić się z A. Rosnerem i M. Stanny (2007a), którzy twierdzą, że zróżnicowanie

obszarów wiejskich jest faktem, jednak jego pomiar jest bardzo trudny. Postawili oni hipotezę, że na strukturę i poziom tego zróźnicowania wpływ mają przede wszystkim dwa czynniki: czynnik historyczny oraz położenie na osi centrum–peryferie, tworzącej continuum (Rosner i Stanny 2007a, s. 114). Oznacza to, że wobec tak licznych zjawisk i procesów kształtujących odrębność poszczególnych regionów trudno zakładać jeden zbiorczy model rozwoju polskiej wsi. Każdy z nich wymaga zastosowania odrębnej strategii, uwzględniającej regionalne uwarunkowania i w optymalny sposób wykorzystującej lokalne zasoby. Wśród nich należy wyróżnić potencjał społeczny jako niewyczerpujący się zasób, dzięki któremu lokalna społeczność może inicjować działania niezależnie od czynników zewnętrznych, a działania te w sposób wymierny przekładają się na kondycję ekonomiczną mikroregionów. Trzeba również podkreślić, że zrównoważony rozwój wymaga wykorzystania wszystkich kapitałów. Przy tym, jak wynika z badań przeprowadzonych w 2004 r. przez zespół reprezentujący nauki społeczne, głównie ekonomię i socjologię, „Analiza stanu [kapitałów] – ludzkiego, społecznego, kulturowego i ekonomicznego – na naszej wsi potwierdza przekonanie badaczy, iż funkcjonują one w wyraźnej współzależności, mając zdolność do konwersji i wzajemnej stymulacji” (Wilkin 2004, s. 104).

Bibliografia

- Bański J., Czapiewski K. (2009), Obszary o znaczącym endogenicznym potencjale rozwojowym, [w:] J. Bański, red., *Analiza zróźnicowania i perspektyw rozwoju obszarów wiejskich w Polsce do 2015 roku. Studia Obszarów Wiejskich*, t. 16, s. 55–78.
- Frenkel I. (2010), *Ludność wiejska*, [w:] J. Wilkin, I. Nurzyńska, red., *Polska wieś 2010. Raport o stanie wsi*. Warszawa, Wyd. Nauk. Scholar, s. 45–65.
- Frenkel I. (2012), *Ludność wiejska*, [w:] J. Wilkin, I. Nurzyńska, red., *Polska wieś 2012. Raport o stanie wsi*. Warszawa, Wyd. Nauk. Scholar, s. 15–32.
- Gorzela E. (2010), *Polskie rolnictwo w XX wieku. Produkcja i ludność*. Warszawa, Szkoła Główna Handlowa.
- GUS (2010), *Instytucje kultury w Polsce w 2009 r. Studia i analizy statystyczne*. Warszawa, Główny Urząd Statystyczny.
- GUS (2012), *Infrastruktura komunalna w 2011 r. Informacje i opracowania statystyczne*. Warszawa, Główny Urząd Statystyczny. (http://www.stat.gov.pl/gus/5840_1726_PLK_HTML.htm; data dostępu 23.08.2013)
- GUS (2013), *Oświata i wychowanie w roku szkolnym 2012/2013. Informacje i opracowania statystyczne*. Warszawa, Główny Urząd Statystyczny.
- IBE (2011), *Społeczeństwo w drodze do wiedzy. Raport o stanie edukacji 2010*. Warszawa, Instytut Badań Edukacyjnych.
- Jarosz Z. (2008), *Ocena poziomu rozwoju infrastruktury technicznej*. Inżynieria Rolnicza, nr 2(100), s. 51–56.
- Knapik W. (2013), *Typy więzi społecznych a wzory współdziałania mieszkańców wsi w sytuacji ryzyka, zagrożenia i katastrofy powodzi*. Zeszyty Naukowe UR w Krakowie, nr 506, ser. Rozprawy, z. 383.
- Kowalska M. (2012), *System edukacyjny a aspiracje edukacyjne i zawodowe młodzieży wiejskiej*. *Problemy Drobnych Gospodarstw Rolnych – Problems of Small Agricultural Holdings*, nr 1, s. 71–84.

- MRiRW (2010), Strategia Zrównoważonego Rozwoju Wsi, Rolnictwa i Rybactwa, projekt z dn. 14 grudnia 2010 r. Warszawa, Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi.
- Orłowski G., Nowak L. (2004), Problematyka odłogowania gruntów w świetle wyników badań prowadzonych w krajach Europy Zachodniej i Stanach Zjednoczonych. *Acta Scientiarum Polonorum, ser. Agricultura*, nr 3(2), s. 27–36.
- Rosner A., Stanny M. (2007a), Zróżnicowanie poziomu rozwoju gospodarczego obszarów wiejskich w Polsce, [w:] A. Rosner, red., *Zróżnicowanie poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich a zróżnicowanie dynamiki przemian*. Warszawa, IRWiR PAN, s. 47–114.
- Rosner A., Stanny M. (2007b), Zróżnicowanie poziomu rozwoju gospodarczego obszarów wiejskich w Polsce według komponentu społecznego, [w:] A. Rosner, red., *Zróżnicowanie poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich a zróżnicowanie dynamiki przemian*. Warszawa, IRWiR PAN, s. 115–152.
- Wilkin J., red. (2004), *Polska wieś po wejściu do Unii Europejskiej*. Warszawa, Fundacja na rzecz Rozwoju Polskiego Rolnictwa.
- Wilkin J. (2012), *Polska wieś 2012 – główne tendencje, zjawiska i problemy. Synteza raportu*, [w:] J. Wilkin, I. Nurzyńska, red., *Polska wieś 2012. Raport o stanie wsi*. Warszawa, Wyd. Nauk. Scholar.
- Wilkin J., Nurzyńska I., red. (2010), *Polska wieś 2010. Raport o stanie wsi*. Warszawa, Wyd. Nauk. Scholar.

Zaakceptowano do druku – Accepted for print: 12.03.2014

Sytuacja kobiet na obszarach wiejskich i ich udział w rynku pracy

The situation of women in rural areas and their participation in the labour market

Krystyna Krzyżanowska

Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

Streszczenie. Celem opracowania było określenie sytuacji kobiet wiejskich w Polsce na tle krajów europejskich. Badano aspiracje zawodowe, edukacyjne i społeczne kobiet oraz możliwości wspierania ich aktywizacji zawodowej na rynku pracy. Stwierdzono, że kobiety wiejskie mają zróżnicowane aspiracje zawodowe, edukacyjne i społeczne. Co czwarta respondentka zamierza rozwijać się zawodowo, prowadząc działalność rolniczą, i co czwarta planuje łączyć pracę w rolnictwie z działalnością pozarolniczą. Aspiracje zawodowe pozostałych kobiet wiążą się z odchodzeniem od działalności rolniczej lub nie są ukierunkowane. W strukturze aktywności ekonomicznej ludności, analizowanej przy użyciu takich wskaźników, jak wskaźnik zatrudnienia, współczynnik aktywności zawodowej i stopa bezrobocia, wyraźnie widać przewagę udziału mężczyzn nad udziałem kobiet zarówno w mieście, jak i na wsi. Wśród krajów Unii Europejskiej najwyższym wskaźnikiem aktywności kobiet z obszarów wiejskich cechuje się Szwecja (68,7%), a najniższym Włochy (45,4%); Polska, ze wskaźnikiem 51,5%, zajmuje 12 miejsce. Badani polscy pracodawcy oczekują specjalnych preferencji podatkowych i ubezpieczeniowych w przypadku zatrudnienia kobiet z terenów wiejskich.

Słowa kluczowe: kobiety wiejskie, rynek pracy, obszary wiejskie, Unia Europejska

Abstract. The aim of the study was to present the situation of rural women in Poland compared to other European countries. Investigations included their career, educational and social aspirations, and the possibilities of supporting female economic activity on the rural labour market. It was found that rural women have varied career, educational and social aspirations. A quarter of the respondents intend to develop their careers by running agricultural activity, and another quarter want to combine work in agriculture with non-agricultural activities. The career aspirations of the other women are connected with abandoning agriculture or show no specific direction. Investigating the economic activity of the population on the basis of three indicators, such as the rates of employ-

---

Adres do korespondencji – Corresponding author: Dr hab. Krystyna Krzyżanowska, prof. SGGW, Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie, ul. Nowoursynowska 166, 02-787 Warszawa; e-mail: krystyna_krzyzanowska@sggw.pl.

ment and unemployment and the index of professional activity, it was revealed that men have a larger share than women in its structure, both in urban and rural areas. In the European Union, the proportion of professionally active women in rural areas is highest in Sweden (68.7%) and lowest in Italy (45.4%). Poland, with an index of 51.5%, occupies the 12th position. The Polish potential employers of women from rural areas expect to receive special tax and insurance preferences in connection with such an act.

Key words: rural women, labour market, rural areas, European Union

Wstęp

Zainteresowanie kobietami wiejskimi jest związane z nową koncepcją rozwoju obszarów nieurbanizowanych przyjętą w Unii Europejskiej, a określoną jako zrównoważony i wielofunkcyjny model rozwoju wsi. Według tej koncepcji, wieś – obok tradycyjnej funkcji rolniczej – ma pełnić inne ważne funkcje: ekologiczną, rezydencjalną, rekreacyjną i społeczno-kulturową. Oznacza to potrzebę rozwoju sektora usług i konieczność społeczno-zawodowej aktywizacji wiejskich kobiet, których kapitał intelektualny i niewykorzystane dotąd w pełni zasoby nabierają nowej wartości. Aktywizacja kobiet wiejskich powinna polegać m.in. na łączeniu ról rodzinnych i zawodowych oraz na uczestnictwie w życiu społecznym i politycznym wspólnot lokalnych (Krzyszowski 2008, s. 11).

W ciągu ostatnich lat na obszarach wiejskich można zaobserwować wyraźny spadek współczynnika feminizacji, związany z emigracją kobiet do miast i za granicę kraju. Jest to niekorzystne zjawisko, dlatego – chcąc mu skutecznie przeciwdziałać – warto rozważyć kwestie aspiracji zawodowych, edukacyjnych i społecznych kobiet mieszkających na wsi, a także możliwości wspierania ich w realizacji podjętych zadań.

Praca ma na celu przybliżenie sytuacji kobiet wiejskich w Polsce na tle krajów europejskich, ze szczególnym uwzględnieniem aspiracji zawodowych, edukacyjnych i społecznych tych kobiet oraz możliwości wspierania ich aktywizacji zawodowej na rynku pracy.

Materiał i metody

W opracowaniu wykorzystano literaturę przedmiotu, a także dane wtórne pochodzące z Głównego Urzędu Statystycznego, Eurostatu, raportu z badania „Sytuacja kobiet w rolnictwie i na obszarach wiejskich. Specyfika, standardy, parytety i oczekiwania”, przygotowanego w marcu 2012 r. przez Konsorcjum Badawcze FOCUS GROUP i Centrum Rozwoju Społeczno-Gospodarczego na zlecenie Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi, oraz raportu z badań „Polska wieś i rolnictwo”, opracowanego w 2011 r. przez TNS OBOP na zlecenie tego samego ministerstwa. Wyniki analizy przedstawiono w formie opisowej, tabelarycznej i graficznej.

Wyniki

Sytuacja kobiet na polskim rynku pracy

Sytuacja kobiet na rynku pracy jest uwarunkowana wieloma czynnikami. Wymaga się od nich lepszego wykształcenia i wyższych kwalifikacji niż od mężczyzn, którzy ubiegają się o te same stanowiska. Często kwalifikacje i poziom wykształcenia schodzą na drugi plan, bowiem pracodawcy już w czasie wstępnych rozmów pytają przede wszystkim o rodzinny status kandydatki, a dopiero potem o jej konkretne kompetencje zawodowe. Badania przeprowadzone przez Centrum Promocji Kobiet w Warszawie wykazały, że kobiet nie awansuje się tak często jak mężczyzn i że nie otrzymują one tej samej płacy za pracę o równej wartości. Ogłoszenia o pracy często zawierają wzmianki o preferowanej płci kandydata, a ograniczenia wieku znacznie częściej dotyczą kobiet niż mężczyzn. Pracodawcy nie kryją, że wolą zatrudniać mężczyzn, ponieważ uważają ich za bardziej dyspozycyjnych (Sawicka 2005, s. 52).

Wiejski rynek pracy stwarza kobietom znacznie mniejsze możliwości od oferowanych przez miasto. Dyskryminacja na rynku pracy nadal jest widoczna na wielu płaszczyznach – nie chodzi tylko o niższe płace, ale też o nierówne możliwości awansu, mniejsze szanse na znalezienie pracy, większe ryzyko jej utraty. Jak zauważa M. Omyłka-Rudzka, szanse kobiet na rynku pracy zmniejsza także przywiązanie do tradycyjnego modelu rodziny, zakładającego większe zaangażowanie kobiet w prace domowe oraz wpisującego w ścieżkę kariery dłuższe przerwy po urodzeniu dzieci (za: Michalska 2013, s. 131).

Zgodnie z danymi statystycznymi (GUS 2011), liczba ludności Polski w 2010 r. wynosiła 38,2 mln, z czego na terenach wiejskich mieszkało 14,9 mln osób, co stanowi 39,1% ogólnej liczby ludności kraju. Na wsi mieszkało około 7,5 mln kobiet. Udział mieszkanek wsi w populacji kobiet w Polsce wynosił 38,0%. W porównaniu z miastami obszary wiejskie charakteryzowały się niższą wartością współczynnika feminizacji – na 100 mężczyzn przypadało tu 101 kobiet (w miastach parametr ten wynosił 111,2, a w skali całego kraju 107,1). Obecnie jest to dość typowa sytuacja polskiej wsi, która w widoczny sposób zaczyna borykać się z problemem emigracji kobiet. Na terenach wiejskich w niektórych częściach kraju mężczyźni, tradycyjnie silniej związani z ziemią, zaczynają nawet przeważać liczebnie.

Szczegółowe dane charakteryzujące ludność Polski pod względem poziomu wykształcenia przedstawiono w tabeli 1.

Na obszarach wiejskich w 2011 r. udział ludności z wyższym wykształceniem w liczbie ludności ogółem w wieku ponad 15 lat był ponad dwukrotnie mniejszy niż w miastach (10,4% wobec 24,4%). Z drugiej strony, obszary wiejskie cechowały się dużym udziałem ludności z wykształceniem zasadniczym zawodowym (30,5% wobec 18,8% w miastach) oraz gimnazjalnym i podstawowym (31,8% wobec 24,3% w miastach).

Do oceny poziomu aktywności ekonomicznej ludności mieszkającej na wsi i w mieście wykorzystano trzy główne parametry: wskaźnik zatrudnienia, współczynnik aktywności zawodowej i stopę bezrobocia. Szczegółowe dane zamieszczono w tabeli 2.

Tabela 1. Poziom wykształcenia ludności w wieku 15 lat i więcej w Polsce (w %)

Poziom wykształcenia	Ogółem	Płeć		Miejsce zamieszkania	
		Mężczyźni	Kobiety	Miasto	Wieś
Wyższe	19,0	16,5	21,3	24,4	10,4
Policealne i średnie zawodowe	2,9	1,9	3,9	3,6	1,9
Średnie zawodowe	20,0	21,4	18,7	18,7	17,7
Średnie ogólnokształcące	10,6	7,9	13,0	13,0	7,7
Zasadnicze zawodowe	25,1	32,0	18,8	18,8	30,5
Gimnazjalne, podstawowe i niepełne podstawowe	22,4	20,4	24,3	24,3	31,8

Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS (2012)

Tabela 2. Główne wskaźniki aktywności na rynku pracy w Polsce według płci i miejsca zamieszkania (w %)

Wskaźnik aktywności na rynku pracy	Polska ogółem	Miasto ogółem	Wieś ogółem	Miasto		Wieś	
				Mężczyźni	Kobiety	Mężczyźni	Kobiety
Wskaźnik zatrudnienia	50,7	50,3	51,1	58,9	43,1	60,4	42,0
Współczynnik aktywności zawodowej	56,2	59,9	56,7	63,7	48,4	66,2	47,3
Stopa bezrobocia	9,9	9,9	9,7	9,0	10,9	8,7	11,2

Źródło: Opracowanie własne na podstawie GUS (2013)

W strukturze aktywności ekonomicznej ludności, określonej według wymienionych trzech wskaźników, wyraźnie daje się zauważyć przewagę udziału mężczyzn nad udziałem kobiet, co dotyczy zarówno miasta, jak i wsi. Wskaźnik aktywności zawodowej, informujący o stosunku liczby ludności aktywnej zawodowo do ogółu ludności w wieku 15 lat i więcej, dla obszarów wiejskich Polski w III kwartale 2012 r. wynosił 56,2%, co pokazuje wyraźną (18,9 pkt proc.) rozbieżność między mężczyznami i kobietami mieszkającymi na wsi. W przypadku miasta różnica ta wynosiła 15,3 pkt proc.

Słabsza aktywność zawodowa kobiet niż mężczyzn uwidocznia się również w wartościach współczynnika zatrudnienia, pozwalających na bardziej precyzyjne uchwycenie stosunku liczby pracujących do ogółu ludności w wieku 15 lat i więcej. Na obszarach wiejskich wartość tego współczynnika dla kobiet była o 18,4 pkt proc. mniejsza niż dla mężczyzn.

Znaczącym parametrem uzupełniającym dwa poprzednie jest stopa bezrobocia. W tym przypadku również wystąpiły dysproporcje między mężczyznami a kobietami.

Na wsi stopa bezrobocia wśród kobiet wynosiła 11,2% i przewyższała o 2,5 pkt proc. wartość tego parametru dla mężczyzn.

Udział kobiet w prowadzeniu gospodarstw rolnych od lat się nie zmienia – średnio około 20% gospodarstw rolnych w Polsce kierowanych jest przez kobiety. Odsetek takich gospodarstw zależy do grupy obszarowej i jest tym mniejszy, im większy obszar zajmuje gospodarstwo. Stosunkowo niewiele kobiet prowadzi gospodarstwa o powierzchni powyżej 15 ha, w grupie obszarowej 10–15 ha co dziesiąte gospodarstwo zarządzane jest przez kobietę, a w grupie obszarowej 1–5 ha aż co trzecim gospodarstwem kieruje kobieta (Michalska 2013, s. 130).

Sytuacja kobiet wiejskich w Polsce na tle krajów europejskich

Wskaźnik feminizacji, określający odsetek kobiet w całej populacji, w 2010 r. w krajach Unii Europejskiej wynosił od 50,2% (Malta) do 53,9% (Estonia i Łotwa). Polska znalazła się na 5 miejscu, za Estonią, Łotwą, Litwą i Węgrami, a przed Bułgarią. Istniały też różnice wartości wskaźnika feminizacji między obszarami wiejskimi a terenami zurbanizowanymi: na wsi wskaźnik ten wynosił 51,1%, a w mieście 52,6%¹. Na tę sytuację miała wpływ nadumieralność mężczyzn powyżej 40 roku życia oraz procesy migracyjne polegające na odpływie kobiet z obszarów wiejskich.

Istotne znaczenie dla oglądu sytuacji Polek na tle innych krajów europejskich ma wskaźnik przewidywanej przeciętnej długości życia. Według danych Eurostatu, w 2010 r. Polki plasowały się pod tym względem na 16 miejscu w Europie (80 lat). Najdłużej żyły Francuzki (blisko 85 lat), a najkrócej Bułgarki (77 lat). Różnica wieku między mężczyznami a kobietami była w Polsce dość duża – wynosiła 8,5 roku.

W krajach Unii Europejskiej aktywność zawodowa kobiet w 2010 r. była wyższa na obszarach zurbanizowanych niż na terenach wiejskich. Największe różnice między miastem a wsią występowały w Bułgarii oraz na Słowacji i Litwie. Najwyższym wskaźnikiem aktywności kobiet z obszarów wiejskich odznaczała się Szwecja (68,7%), a najniższym Włochy (45,4%). Polska, ze wskaźnikiem 51,5%, zajęła 12 miejsce – za Bułgarią i przed Słowacją.

Kraje członkowskie UE szczególnie znacząco różnią się pod względem wskaźnika zatrudnienia kobiet. W takich krajach skandynawskich, jak Dania, Szwecja i Finlandia, jest on bliski 75% i prawie dorównuje wskaźnikowi zatrudnienia w populacji mężczyzn. Wartości wyższe od średniej unijnej występują w krajach śródziemnomorskich, tj. we Włoszech i w Grecji, oraz w Europie Środkowo-Wschodniej, w tym w Polsce, która na liście 27 państw zajmuje 8 pozycję od końca (Sawicka i Rykowska 2012, s. 407).

Nasz kraj charakteryzuje się bardzo wysokim wskaźnikiem samozatrudnienia kobiet. Pod tym względem Polki zajmują w Europie 5 miejsce po Greczynkach, Włoszkach, Chorwatkach i Portugalkach. Z danych Eurostatu wynika, że w 2010 r. blisko co siódma Polka pozostawała na samozatrudnieniu. Wskaźnik samozatrudnienia ma ścisły związek z sytuacją prawną oraz tradycją pracy zarobkowej kobiet w poszczególnych krajach. Wysokie samozatrudnienie kobiet wynika z niekorzystnej sytuacji na rynku pracy, taka

¹ Na podstawie danych Eurostatu (<http://epp.eurostat.ec.europa.eu>).

forma zatrudnienia stwarza bowiem możliwość podjęcia przez nie jakiegokolwiek aktywności zawodowej.

Jak wynika z częściowych analiz², Polki bardzo często wybierają takie dziedziny aktywności, jak usługi kosmetyczne i fryzjerskie, księgowość, tłumaczenia. Na założenie działalności gospodarczej decydują się najczęściej kobiety, które długo nie mogły znaleźć pracy, albo te, które po wychowaniu dziecka nie potrafiły się odnaleźć na rynku pracy. Trzeba zaznaczyć, że kobiety w takiej sytuacji nie traktowały samozatrudnienia jako pewnej możliwości, ale uważały ją za swego rodzaju smutną konieczność. Warto jeszcze wspomnieć o kobietach, które mają małe dzieci i w związku z tym nie mogą podjąć pracy poza domem. One również wybierają samozatrudnienie, zwłaszcza jeśli swą pracę wykonują głównie na komputerze. W takiej sytuacji samozatrudnienie pozwala kobiecie na przebywanie w domu z dzieckiem, a jednocześnie na zarabianie pieniędzy. Stąd też kobiety traktują samozatrudnienie jako możliwość wykonywania pracy w systemie elastycznym, zapewniającym warunki do sprawowania efektywnej opieki nad dzieckiem.

W Polsce kobiety częściej decydują się na samozatrudnienie w formie jednoosobowej działalności gospodarczej niż na prowadzenie własnej firmy. Mimo to udział Polek wśród pracodawców jest wysoki – niemal co trzeci pracodawca w naszym kraju jest kobietą, co daje nam 4 miejsce w Europie.

Z danych zgromadzonych przez Eurostat wynika, że bezrobocie wśród kobiet na obszarach wiejskich w 2010 r. było bardzo zróżnicowane: najwyższe odnotowano w Hiszpanii (21,6%), a najniższe w Luksemburgu (5,1%), w Danii (6,3%) i na Cyprze (6,4%) Bezrobotne Polki z obszarów wiejskich znalazły się na 8 miejscu (wskaźnik bezrobocia 11%).

Kolejnym wskaźnikiem charakteryzującym sytuację kobiet mieszkających na wsi jest poziom zatrudnienia w rolnictwie. Z danych Eurostatu wynika, że w 2010 r. zatrudnionych w rolnictwie było 12,0% kobiet, co plasuje Polskę na 5 miejscu wśród krajów europejskich. Najniższym poziomem zatrudnienia kobiet w rolnictwie (około 1%) odznaczały się Niemcy, Norwegia, Szwecja, Irlandia, Belgia i Dania.

Pod względem aktywności zawodowej Polki nie pozostają w tyle za innymi nacjami. Mimo znacząco mniejszego wsparcia instytucjonalnego w postaci opieki nad dzieckiem w wieku przedszkolnym, Polki wychowujące dzieci wykazują wysoką aktywność zawodową.

Aspiracje kobiet wiejskich

W toku badań „Polska wieś i rolnictwo” zrealizowanych w 2011 r. wśród 1500 mieszkańców wsi na zlecenie Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi przez TNS OBOP sprawdzono, w jakiej mierze mieszkańcy wsi gotowi są przeprowadzić się do miasta. Wówczas ponad 70,0% kobiet odpowiedziało, że nie chciałoby przeprowadzać się do miasta (TNS OBOP 2011). Można przypuszczać, że większość mieszkanek wsi jest zadowolona z życia na wsi, docenia możliwość kontaktu z naturą, poczucie bezpieczeństwa

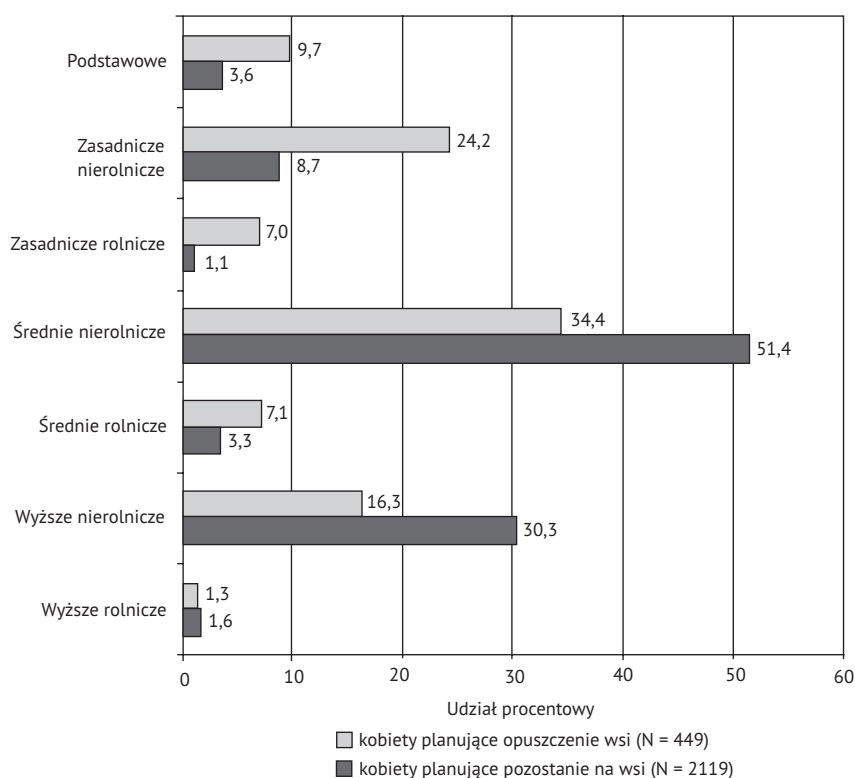
---

² Samozatrudnienie w Polsce 2007–2011. Portal „rynekpracy.pl”, Sedlak & Sedlak, 20 lutego 2012 (www.rynekpracy.pl; data dostępu 25.06.2013).

czy sposobność do aktywnego wypoczynku na świeżym powietrzu. Dla tych atutów wiejskiego życia jest nawet gotowa znosić szereg związanych z nim niedogodności. Do problemów, z jakimi borykają się kobiety mieszkające na wsi, można m.in. zaliczyć:

- gorszy niż w mieście dostęp do sieci gazowej i kanalizacyjnej,
- trudniejszy dostęp do kultury i rozrywek,
- mniejsze możliwości podnoszenia kwalifikacji i kształcenia dorosłych oraz studiowania,
- mniejsze możliwości korzystania z obiektów sportowych i rekreacyjnych.

Badania przeprowadzone w 2012 r. przez FOCUS GROUP i Centrum Rozwoju Społeczno-Gospodarczego wśród kobiet w wieku produkcyjnym, związanych miejscem zamieszkania z gospodarstwem rolnym wskazują, że kobiety na tyle cenią sobie życie na wsi, że mimo wskazanych problemów nie wyjeżdżają, lecz starają się przystosować do istniejących tam warunków. Plany kobiet związane z życiem na wsi zależą od poziomu wykształcenia. Szczegółowe dane przedstawiono na rycinie 1.

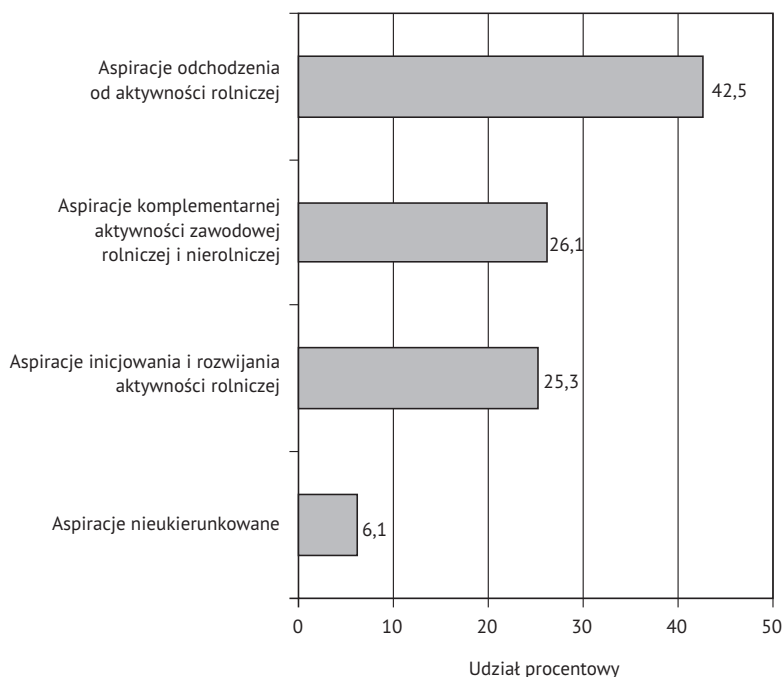

Ryc. 1. Plany polskich kobiet związane z życiem na wsi według poziomu wykształcenia (w %; N = 3200)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie FOCUS GROUP – CRSG (2012)

Ze wspomnianych badań wynika, że wyjazd ze wsi najczęściej planują kobiety ze średnim i wyższym wykształceniem. Wśród uczestniczek badania, które deklarowały, że na pewno wyjadą ze wsi, 41,5% to kobiety z wykształceniem średnim, a 17,6% – osoby legitymujące się wykształceniem wyższym. Jak stwierdzono, kobiety chcące wyprowadzić się do miasta są nieco bardziej nastawione na rozwój kariery zawodowej, samodoskonalenie i rozwój indywidualny oraz na relacje z innymi ludźmi (poza rodziną) i korzystanie z rozrywek, jakie przeważnie zapewnia miasto.

Poszukiwano również odpowiedzi na pytanie, jakie są aspiracje zawodowe kobiet mieszkających na wsi. Dane na ten temat przedstawiono na rycinie 2.

Ryc. 2. Aspiracje zawodowe kobiet wiejskich w Polsce (w %; N = 1663 mających aspiracje zawodowe)

Źródło: FOCUS GROUP – CRSG (2012)

Okazuje się, że tylko co czwarta badana kobieta ma zamiar rozwijać się zawodowo, prowadząc działalność rolniczą, a co czwarta respondentka zamierza łączyć pracę w rolnictwie z działalnością pozarolniczą. Aspiracje pozostałych kobiet są związane z odejściem od działalności rolniczej lub mają nieukierunkowany charakter.

Koleją kwestią podjętą w badaniach były aspiracje edukacyjne kobiet mieszkających na wsi. Zaprezentowano je w tabeli 3.

Aspiracje edukacyjne kobiet wiejskich podzielono na poziomy: od zdobycia wykształcenia średniego, poprzez wyższe, aż po ukończenie studiów podyplomowych

Tabela 3. Aspiracje edukacyjne kobiet wiejskich w Polsce (w %)

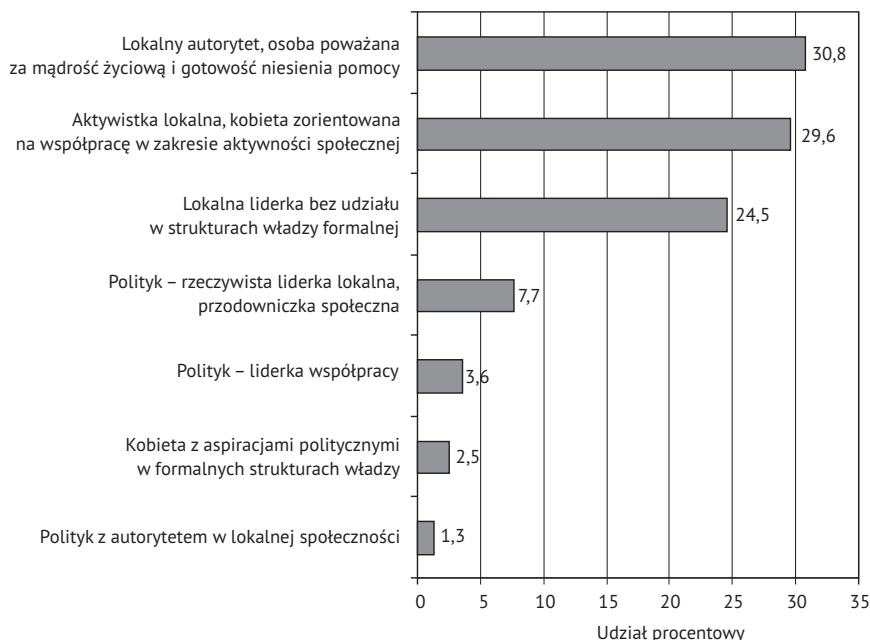
Wyszczególnienie	Zdobycie średniego wykształcenia	Ukończenie studiów wyższych (lub kolejnego fakultetu)	Ukończenie studiów podyplomowych	Zdobycie doktoratu
Już osiągnęłam ten cel. Bez większego wysiłku własnego	14,7	3,4	1,2	0,4
Już osiągnęłam ten cel. W dużej mierze lub wyłącznie własnym wysiłkiem	39,9	11,8	2,4	0,3
Jestem w trakcie osiągnięcia tego celu	4,1	9,0	2,2	0,7
Chcę osiągnąć ten cel do 3 lat, licząc od dziś	4,9	15,4	14,6	3,5
Jeszcze się nad tym nie zastanawiałam	7,1	12,8	22,0	22,6
Nie chcę osiągnąć tego celu	22,4	39,1	48,4	60,7
Jeżeli mieszka się w mojej wsi, osiągnięcie tego celu jest niemożliwe	2,2	4,2	4,7	4,5
Brak odpowiedzi	4,7	4,3	4,5	7,3

Źródło: Opracowanie własne na podstawie FOCUS GROUP – CRSG (2012)

i uzyskanie doktoratu. Tym ostatnim zainteresowanych było niespełna 7% kobiet; przeważająca większość (61%) odpowiedziała, że nie chce tego osiągnąć. Blisko 55% kobiet zdobyło średnie wykształcenie, ponad 15% ukończyło studia wyższe, a ponad 16% zadeklarowało uczestnictwo w doskonaleniu zawodowym w formie studiów podyplomowych.

W trakcie omawianych badań rozpoznano również aspiracje społeczne mieszkanek wsi. Zagadnienie to ilustruje rycina 3.

Prawie co trzecia kobieta twierdziła, że chciałaby być ceniona w lokalnym środowisku jako osoba mądra, pomocna i z dobrymi pomysłami. Pozostałe cele społeczne okazały się mniej interesujące dla uczestniczek badania.

Ryc. 3. Aspiracje społeczne kobiet wiejskich w Polsce (w %; N = 1038 mających aspiracje społeczne)

Źródło: FOCUS GROUP – CRSG (2012)

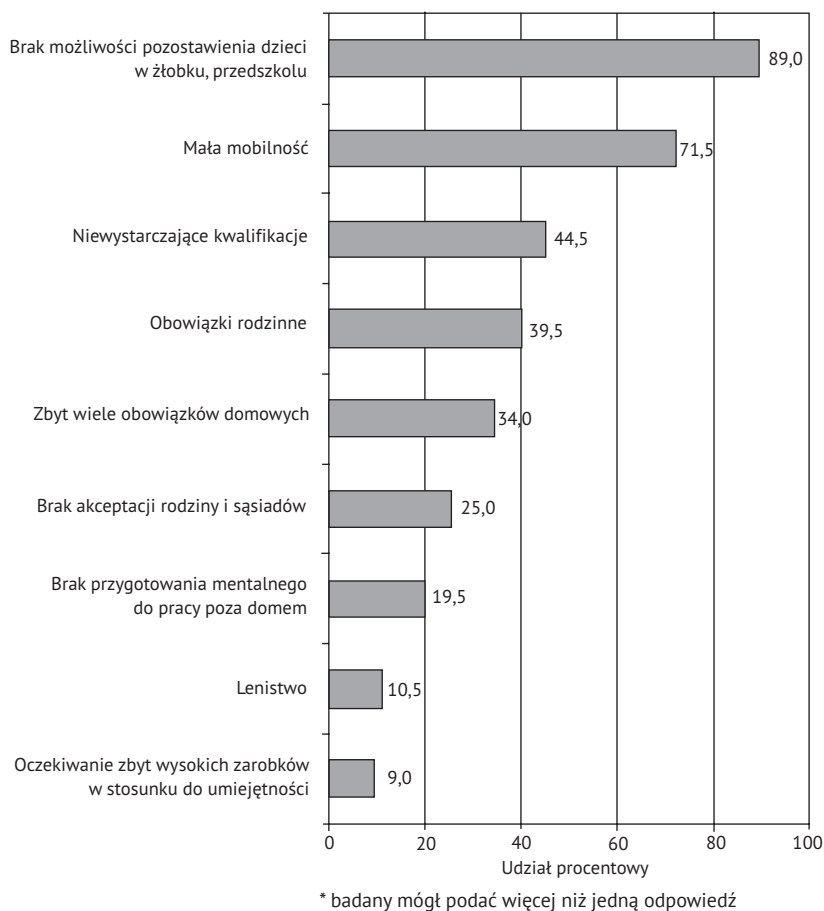
Możliwości zwiększenia zatrudnienia kobiet wiejskich w opinii pracodawców

W ramach badania przeprowadzonego w 2012 r. przez FOCUS GROUP i Centrum Rozwoju Społeczno-Gospodarczego wśród 200 pracodawców ustalono ranking barier i przeszkód utrudniających aktywizację kobiet z obszarów wiejskich na rynku pracy. Szczegółowe dane przedstawiono na rycinie 4.

Stwierdzono, że pracodawcy za największą przeszkodę w zatrudnianiu wiejskich kobiet uważają niewystarczający system opieki nad dziećmi w wieku przedszkolnym, gdyż powoduje on konieczność sprawowania opieki osobistej. Jako drugą przeszkodę wskazują małą mobilność tych kobiet spowodowaną trudnościami w dotarciu z miejsca zamieszkania do zakładu oferującego miejsca pracy. Wiąże się to z niewystarczającą i niedostosowaną do potrzeb mieszkańców siecią połączeń transportu publicznego oraz wysokimi kosztami dojazdów indywidualnych. Oprócz czynników obiektywnych, jak stan infrastruktury społecznej i transportowej, pracodawcy wymieniali też czynniki subiektywne, w tym mentalność kobiet wiejskich i ich społeczne otoczenia.

Przedmiotem zainteresowania badaczy była również skuteczność narzędzi wspierania aktywizacji zawodowej kobiet na obszarach wiejskich. Opinie pracodawców przedstawiono na rycinie 5.

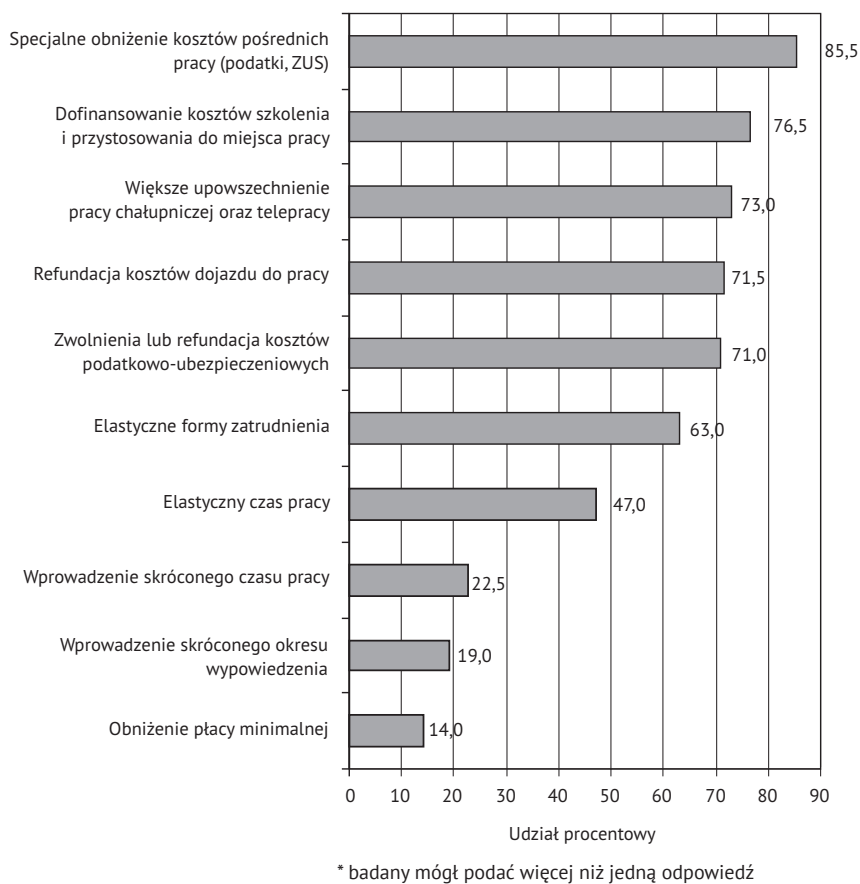

Ryc. 4. Przeszkody w aktywizacji kobiet wiejskich w Polsce na rynku pracy według opinii pracodawców (w %; N = 200)

Źródło: FOCUS GROUP – CRSG (2012)

Jak wynika ze wspomnianych badań, w przypadku zatrudnienia kobiet z obszarów wiejskich pracodawcy oczekują specjalnych preferencji podatkowych i ubezpieczeniowych. Miałyby to przypominać rozwiązania stosowane np. przy zatrudnianiu osób niepełnosprawnych lub absolwentów szkół w ramach staży zawodowych. Ponad 70% badanych uznało za istotne takie narzędzia aktywizacji zawodowej kobiet wiejskich, jak refundacja kosztów szkolenia oraz przystosowania do miejsca pracy, upowszechnienie pracy chałupniczej i telepracy, refundacja kosztów dojazdu oraz zwolnienie z pośrednich kosztów pracy (lub ich refundacja) w okresie prac sezonowych.

Ryc. 5. Narzędzia wspierania aktywizacji zawodowej kobiet wiejskich w Polsce według opinii pracodawców (w %; N = 200)

Źródło: FOCUS GROUP – CRSG (2012)

Podsumowanie i wnioski

Kobiety w Polsce cenią sobie życie na wsi mimo związanych z nim niedogodności. Ponad 70% kobiet nie chciałoby przeprowadzać się do miasta. Tylko co czwarta badana kobieta ma zamiar rozwijać się zawodowo, prowadząc działalność rolniczą, również co czwarta planuje połączenie pracy w rolnictwie z działalnością pozarolniczą. Aspiracje zawodowe pozostałych kobiet są związane z odchodzeniem od działalności rolniczej lub mają nieukierunkowany charakter.

Analizując aktywność ekonomiczną ludności państw Unii Europejskiej przy zastosowaniu trzech wskaźników: wskaźnika zatrudnienia, współczynnika aktywności zawodowej i stopy bezrobocia, stwierdzono w jej strukturze wyraźną przewagę udziału mężczyzn nad udziałem kobiet, co dotyczy zarówno miasta, jak i wsi. Najwyższy

wskaźnik aktywności kobiet z obszarów wiejskich występuje w Szwecji, a najniższy we Włoszech. Polska, ze wskaźnikiem 51,5%, zajmuje pod tym względem 12 miejsce.

W przypadku aspiracji edukacyjnych kobiet wiejskich w Polsce, odniesionych do czterech poziomów (wykształcenie średnie, wyższe, studia podyplomowe, doktorat) okazało się, że uzyskaniem doktoratu zainteresowana jest niespełna co dwunasta kobieta. Ponad połowa badanych kobiet ma średnie wykształcenie, co ósma ukończyła studia wyższe i co ósma zadeklarowała uczestnictwo w doskonaleniu zawodowym w formie studiów podyplomowych.

Wśród społecznych aspiracji polskich kobiet najwyżej plasuje się bycie cenioną w lokalnym środowisku jako osoba mądra, pomocna i z dobrymi pomysłami – tego życzyłyby sobie co trzecia kobieta. Cele społeczne związane z uczestnictwem w strukturach władzy formalnej są mało interesujące dla uczestniczek badania.

Badani pracodawcy oczekują specjalnych preferencji podatkowych i ubezpieczeniowych w przypadku zatrudnienia kobiet z obszarów wiejskich. Za skuteczne narzędzia aktywizacji zawodowej kobiet wiejskich uznają refundację kosztów szkolenia oraz przystosowania do miejsca pracy, upowszechnienie pracy chałupniczej i telepracy, refundację kosztów dojazdu oraz zwolnienie z pośrednich kosztów pracy (lub ich refundację) w okresie prac sezonowych.

Bibliografia

- FOCUS GROUP – CRSG (2012), Raport z badania „Sytuacja kobiet w rolnictwie i na obszarach wiejskich. Specyfika, standardy, parytety i oczekiwania”. Szczecin, Konsorcjum Badawcze FOCUS GROUP, Centrum Rozwoju Społeczno-Gospodarczego Sp. z o.o., marzec 2012.
- GUS (2011), Rocznik statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej 2011. Warszawa, Główny Urząd Statystyczny.
- GUS (2012), Aktywność ekonomiczna ludności Polski. III kwartał 2011. Warszawa, Główny Urząd Statystyczny.
- GUS (2013), Aktywność ekonomiczna ludności Polski. III kwartał 2012. Warszawa, Główny Urząd Statystyczny.
- Krzyszowski J. (2008), Wprowadzenie, [w:] J. Krzyszowski, red., *Diagnoza sytuacji społeczno-zawodowej kobiet wiejskich w Polsce*. Warszawa, Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, s. 11.
- Michalska S. (2013), Tradycyjne i nowe role kobiet wiejskich. *Więś i Rolnictwo*, nr 2, s. 124–139.
- Sawicka J. (2005), Rola kobiet w aktywizacji i wielofunkcyjnym rozwoju obszarów wiejskich. Warszawa, Wydawnictwo SGGW.
- Sawicka J., Rykowska J. (2012), Aktywność zawodowa kobiet wiejskich – perspektywa unijnej polityki równości szans. *Zeszyty Naukowe SGGW w Warszawie, Polityki Europejskie, Finanse i Marketing*, nr 8(57), s. 402–412.
- TNS OBOP (2011), Raport z badań „Polska wieś i rolnictwo”. Warszawa, TNS OBOP (Ośrodek Badania Opinii Publicznej Sp. z o.o.)

Zaakceptowano do druku – Accepted for print: 12.05.2014

The organisational and legal aspects of agritourism activities in Poland

Organizacyjno-prawne aspekty działalności agroturystycznej w Polsce

Michał Roman

Warsaw University of Life Sciences

Abstract. The paper presents an analysis of the organisational and legal aspects of agritourism activities in Poland. This is based on an overview of the laws applicable to such activities, i.e. the acts on tourism services, on the freedom to do business, on construction law, and on various taxes (agricultural tax, local taxes and charges, personal income tax) and insurances (obligatory insurance, social insurance of farmers). As follows from the study, farmers involved in agritourism business activities carry rather limited fiscal burdens as well as burdens related to record-keeping, accounting and fulfilment of formal requirements, which should be considered positive. The choice of a taxation method requires doing an individual calculation of profitability depending on the nature of the business. In cases where the farmers' non-agricultural business activities in the field of tourism are not completely tax exempt, they may be taxed in accordance with general tax regulations.

Key words: agritourism, rural tourism, organisational and legal requirements

Streszczenie. Artykuł zawiera analizę organizacyjnych i prawnych aspektów działalności turystycznej w Polsce. Przeprowadzono ją na podstawie przeglądu aktów prawnych mających zastosowanie do tego rodzaju działalności, tj. ustaw o usługach turystycznych, o swobodzie działalności gospodarczej, o różnych podatkach (jak podatek dochodowy od osób fizycznych, podatek rolny, podatki i opłaty lokalne) i ubezpieczeniach (ubezpieczenia obowiązkowe, ubezpieczenie społeczne rolników) oraz Prawa budowlanego. Jak wynika z badań, rolnicy prowadzący działalność agroturystyczną ponoszą raczej ograniczone obciążenia fiskalne i inne, w tym obciążenia związane z prowadzeniem dokumentacji, rachunkowości czy spełnianiem wymagań formalnych, co należy pozytywnie ocenić. Wybór formy opodatkowania wymaga indywidualnego skalkulowania opłacalności konkretnej działalności gospodarczej. W przypadku gdy pozarolnicza działalność rolników w zakresie turystyki nie podlega całkowitemu zwolnieniu od podatku, może zostać opodatkowana na ogólnych zasadach.

Słowa kluczowe: agroturystyka, turystyka wiejska, wymogi organizacyjno-prawne

---

Corresponding author – Adres do korespondencji: Dr Michał Roman, Katedra Ekonomiki Edukacji, Komunikowania i Doradztwa, Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie, ul. Nowoursynowska 166, 02-787 Warszawa; e-mail: michal_roman@sggw.pl.

Introduction

Agricultural farms are business entities whose main activity is agricultural production based on such elements as land, buildings and machines (Sznajder and Przezbórska 2006, p. 102). At present, possessing the above-mentioned resources gives farmers an opportunity to expand their business activities and create multi-functional farms, e.g. entities involved in food processing, construction industry, crafts, trade and tourism. The latter are called agritourism farms. The inhabitants of rural areas who decide to expand their traditional agricultural activities and provide tourism services are from the very start given privileges that help them to organise and run such businesses. Like any other business, the discussed one requires market research, knowledge of administrative and legal regulations, determination to overcome obstacles, as well as readiness to take risk and make initial financial investment (Sikorska and Kajszyk 2000, pp. 82–83).

The early 1990s were a period of great legal and organisational instability of business activities in Poland. Economic transformation and then the necessity to adjust Polish law to the requirements of the European Union caused frequent changes to the regulations, among them those regarding agritourism, which complicated and impeded the long-term planning of business activities.

The present paper is aimed at presenting the basic organisational and legal principles of agritourism activities. The choice of the form of taxation requires making individual calculation of profitability based on the type of business. The non-agricultural business activity of farmers in the field of tourism which is not fully tax exempt can be taxed based on the general principles of personal income taxation.

Material and methods

The study is based on the literature concerning various aspects of agritourism activities and the relevant binding legal acts. The laws being in force in agritourism are presented in a general manner because of the abundance of available publications on the subject. Most information has been derived from the publication of the Centre of Agricultural Counselling in Brwinów – Krakow Branch¹.

Results

Organisational and legal conditions for agritourism activities

A farmer who decides to provide tourism services in a rural area in Poland should start a business activity which is subject to business regulations, including the rules of book-keeping and management. A business activity is defined as “a commercial activity in the field of production, construction industry, trade, services and prospecting for and mining deposits as well as a permanent and organised professional activity”².

---

¹ See: Raciborski (2005).

² See: Act on the Freedom to Do Business of 2 July 2004, Article 2 (Ustawa... 2004).

The specific character of tourism services requires making a series of applications, obtaining numerous permissions and signing agreements that are typical only of this branch.

For a farmer who is planning to start operating in agritourism, it is important to get acquainted and then comply with the regulations of the Act on Tourism Services, which define the terms of providing hotel services³. In accordance with Article 3 of the Act, hotel services are short-term, commonly available renting of houses, flats, rooms, lodging for the night and sites for tents and trailers, and providing services related therewith. So the farmer's activities of this kind also are hotel services. The Act on Tourism Services classifies premises providing hotel services into two groups (Raciborski 2005, p. 15):

- 1) buildings using legally protected brand names and being subject to a categorisation system,
- 2) other facilities guaranteeing the minimum security, including rooms rented by farmers and sites for tents on a farm (Article 1a).

In connection with the above-mentioned legal conditions and the regulations of the Act on Tourism Services, which are aimed at safeguarding holiday-makers' interests, farmers who provide hotel services are required to⁴:

- notify the county authorities of that activity (Article 38, item 3),
- collect sanitary, fire protection and other documentation specified in other regulations (Article 35, item 1, point 2),
- meet the minimum equipment requirements (Article 35, item 2),
- inform the authorities about discontinuation of the services (Article 39, item 5).

Based on a farmer's notion, the county authorities (village or town mayor or president) enter the farmer's agritourism business in the local registry of "other hotel facilities". The registry helps to control whether farmer's agritourism facilities provide the minimum equipment and meet sanitary, construction and fire protection requirements. In the case of agritourism lodging, there are no detailed regulations on sanitary requirements so the binding regulations are those of the Ordinance of the Minister of Economy on Hotels and Other Facilities that Provide Hotel Services⁵.

Construction requirements are specified in the Act on Construction Law, with the responsibility for control lying with a body of construction supervision⁶. This body has the power to check the permission for the construction or the use of the building, and if its purpose is different than that specified in the decision, it can issue a new decision on its use. The owner of a building that does not meet the requirements must take into account the necessity to stop providing services until the defects are fixed and documentation completed (Raciborski 2005, pp. 15–17).

---

³ See: Act on Tourism Services of 29 August 1997 (Ustawa... 1997).

⁴ *Ibid.*

⁵ See: Ordinance of the Minister of Economy and Labour on Hotels and Other Facilities Providing Hotel Services of 19 August 2004 (Rozporządzenie... 2004).

⁶ See: Act on Construction Law of 7 July 1994 (Ustawa... 1994).

In Poland, categorisation of hotel facilities belonging to the group of “other hotel facilities” is not obligatory. They can be assessed within a voluntary assessment system, e.g. the system of rural accommodation base categorisation of the Polish Federation of Rural Tourism “Guest Farms” (Majewski 2000, pp. 41–44).

Legal obligations for an agritourism farm owner are not limited to the Act on Tourism Services. However, some of the duties that are obvious for entrepreneurs do not refer to farmers and their activities in the field of tourism services⁷.

The basic legal act regulating business activities is the Act on the Freedom to Do Business. It specifies legal requirements for undertaking and running business activities. However, the Act provides a different variant, more efficient for farmers: “the regulations of the Act are not applied to agricultural production in the field of plant cultivation and animal breeding, fruit and vegetable gardening, forestry, freshwater fishery and renting rooms, selling home-made food and providing other services in connection with a stay of tourists”⁸. The above-mentioned Act does not define the concepts of a farmer and an agricultural farm. There are some other legal acts that define the concepts, namely:

- The Act on Agricultural Tax, Article 2, item 1, according to which “an agricultural farm is arable land, land under ponds and areas classified as arable land in the land registers, and land under buildings that are connected with farm running, covering a total area of one hectare (i.e. the total sum of land must exceed one physical hectare) or covering an area of arable land exceeding one conversion hectare, in possession of a natural person or a legal person, or an organisational unit that does not have legal personality”⁹;
- The Act on Social Insurance of Farmers, whose Article, 6 point 1 defines the concepts in the following way¹⁰:
  - “an agricultural farm is any farm that is used for agricultural activities”,
  - “an agricultural activity is an activity in the field of plant and animal production, including gardening, orchard farming, beekeeping and fishery”,
  - “a farmer is an adult natural person who is a resident of Poland and is personally involved in agricultural activities on a farm that is in his/her possession, including a person who acts as a member of a group of agricultural producers, and a person who decided to use the owned farmland to plant a forest”.

The definitions quoted above were formulated for the needs of various legal acts but they may be adopted for the Act on the Freedom to Do Business. It is important to define the minimum size of a farm and signal the necessity to be involved in varied but real agricultural production as a basic function of the farm. Taking advantage of the privilege given by the Act on the Freedom to Do Business, farmers being agritourism

⁷ Tourism services include guiding and hotel services and all the other services provided to tourists or visitors. See: Act on Tourism Services of 29 August 1997, Article 3, point 1 (Ustawa... 1997).

⁸ See: Act on the Freedom to Do Business of 2 July 2004, Article 3 (Ustawa... 2004).

⁹ See: Act on Agricultural Tax of 15 November 1984 (Ustawa... 1984).

¹⁰ See: Act on the Social Insurance of Farmers of 20 December 1998 (Ustawa... 1998).

farm owners are exempt of the obligation to register their tourism services as a business activity¹¹.

Summing up the above discussion, it is necessary to note that the use of Article 3 of the Act on the Freedom to Do Business loses grounds for application if tourism activity starts dominating on an agricultural farm or completely ousts agricultural activity¹².

Since 1991, all citizens of the Republic of Poland who earn income have been subject to the Act on Personal Income Tax¹³. In accordance with it, every natural person is obliged to pay income tax. Agritourism farm owners are among the groups of rural service providers who are made exempt from that obligation. Based on Article 21, point 43 of the Act, "income from renting guest rooms in houses of residence on farms in rural areas to holiday-makers and income from catering services for these people if the number of rented rooms does not exceed five is made exempt from that tax".

The regulation means that in order to use the exemption, it is necessary to fulfil all of the following conditions:

- a) the provided services involve renting rooms;
- b) the rooms are rented by persons involved in farming;
- c) buildings with the rooms for rent must be in rural areas, on farms and must be houses of residence;
- d) a person renting a room must be a holiday-maker;
- e) the number of rented rooms cannot exceed five.

The exemption covers also the income from catering provided to holiday-makers who rent those rooms.

It is very important to meet all of these requirements together. Even if one of the conditions is not fulfilled, the exemption does not apply. So one cannot make use of the exemption in the following situations:

- 1) the number of rooms for rent exceeds five (it is important that the legislator has limited the number of rooms for rent but has not specified how many beds there may be in them);
- 2) the rented rooms are in a rural area and on a farm, however, they are not in the house of residence but in another farm building adapted for accommodation needs; the exemption does not apply also in the case of a camping site for tents and trailers and when the house of residence is not a part of a farm or this farm is located in an urban, not a rural, county;
- 3) the rooms are rented for purposes other than holiday-making.

Farmers who have income from other sources, but meet the above-mentioned requirements, are also subject to the regulations of the Act in question. The income

¹¹ See: Raciborski, *op. cit.*, p. 9.

¹² See: Raciborski, *op. cit.*, p. 11.

¹³ See: Act on Personal Income Tax of 26 July 1991 (Ustawa... 1991b).

exempt from tax is not added to the income that is subject to taxation. Persons made exempt from income tax do not need any book-keeping or documentation, however, this is necessary because of some other regulations, e.g. the Act on Value Added Tax (Raciborski 2005, p. 22).

When agritourism activity is large-scale, tax obligations are binding on farmers, who can comply with them in the following forms:

- lump-sum tax,
- a tax chart,
- general rules (based on book-keeping).

The choice of the form of tax requires doing individual calculation of profitability from the point of view of a particular business activity. The non-agricultural activity of farmers in the field of agritourism, if it is not tax exempt, can be subject to taxation in accordance with general rules. This is conducive to the expansion of service activity but obliges the service provider to keep books and submit a monthly revenue declaration (Raciborski 2005, p. 22).

Legal acts that regulated the economic reforms of the early 1990's in Poland favoured farmers (agritourism farm owners) as far as taxes were concerned. At the beginning of bringing the acts into force, they needed many legal commentaries, expert opinions and training. Despite that, the simplified business and fiscal law was for many farmers an argument for starting an agritourism business. Every farmer being a lodging provider would rather be exempt from tax and administrative obligations. A small-scale agritourism activity gives such an opportunity, however, it is necessary to remember which conditions should be satisfied to use the legal privileges discussed¹⁴.

The obligatory social insurance premium paid to the Farmers' Social Insurance Institution (KRUS) is a constant financial burden. A serious problem for agritourism farm owners is that if they start a non-agricultural business activity which must be reported to the authorities or is an additional one, they are immediately obliged to pay an obligatory insurance premium to the Social Insurance Institution (ZUS). The new Act on the Social Insurance of Farmers of 2 May 2004 (Journal of Laws No. 91, item 873), as amended on 1 July 2005 (Journal of Laws No. 150, item 1248), introduced changes into the requirements that must be met in order to continue being insured in KRUS if a farmer is involved in a non-agricultural business activity or cooperation with one. The introduced simplification of the regulations states that the taxation form of a non-agricultural business activity conducted simultaneously with the agricultural activity does not influence the possibility to be insured in KRUS. Thus, at present, in accordance with Article 5a of the Act on the Social Insurance of Farmers, a farmer or a farmer's household member who starts a non-agricultural business activity or cooperation with one can continue to be insured in KRUS under the following conditions¹⁵:

- a) a farmer must have been fully and continually insured in KRUS based on the force of the Act for at least three years and continues to be involved in an agricultural

---

¹⁴ See: Act on Personal Income Tax of 26 July 1991 (Ustawa... 1991b).

¹⁵ See: Act on the Social Insurance of Farmers of 20 December 1990 (Ustawa... 1990).

activity or constantly works on an agricultural farm having more than one hectare of arable land or a specialist farm;

- b) within 14 days of the date of the beginning of a non-agricultural business activity or cooperation with one, a farmer submits to KRUS a declaration that he/she wishes to continue that insurance.

Fiscal obligations also include a so-called local tax, established by county authorities in accordance with the Act on Local Taxes and Charges¹⁶. Based on this, land and building owners in various counties pay different taxes. The tax is a county's major income. Farmers who use their arable or forest land without a change to its use are exempt from that tax. Farmers who rent up to five rooms in their houses of residence in rural areas pay a real estate tax calculated according to the surface area of the rooms (Mikołajewicz 2006, p. 24). Persons whose business activity exceeds the above-mentioned limits, e.g. the number of rented rooms is more than five, must take the necessity to change the qualification of the house purpose into account and pay a much higher tax.

In Poland, towns with climatic qualities, landscape attractions and favourable conditions for tourism can establish a local fee, i.e. a town or spa fee. To do this, a county puts forward a motion to the Voivode, who consults it with the Minister of Environment and takes a decision about the local fee. Counties can charge people for a tourist, relaxation or educational stay longer than one day, for each day of the stay. The amount of a local fee is passed by the County Council. Farmers being agritourism farm owners may be obliged to charge their guests. It is not a high fee to pay, however, its execution is not consistent¹⁷.

Liability insurance is also obligatory for farmers involved in agricultural activities, and they must insure buildings against fire and other disasters¹⁸. Moreover, in order to limit the liability of agritourism farm owners, it is recommended that they buy optional liability insurance policies which extend the obligatory liability insurance of farmers.

The binding tax system in agritourism is aimed at creating incentives for farmers who start this kind of business activity. Major tax regulations for farmers involved in agritourism have not been changed for several years, and have allowed them to choose the form of taxation.

Conclusions

As shown by an analysis of the organisational and legal aspects of agritourism in Poland, the fiscal and other burdens, including those connected with documentation, accounting or formal requirements, carried by farmers involved in agritourism business activities are rather limited, which should be assessed as positive.

---

¹⁶ See: Act on Local Taxes and Charges of 12 January 1991 (Ustawa... 1991a).

¹⁷ The rules of collecting local fees are specified in the Act on Local Taxes and Charges of 12 January 1991 (Ustawa... 1991a).

¹⁸ See: Act on Obligatory Insurance of 22 May 2003 (Ustawa... 2003).

The legal obligations of an agritourism farm owner are not limited to those specified in the regulations of the Act on Tourism Services. However, some duties that are obvious in the case of entrepreneurs do not apply to farmers and their activities in the field of tourism services.

The choice of the form of taxation requires making an individual calculation of profitability based on the type of business. The non-agricultural business activity of farmers in the field of tourism which is not fully tax exempt can be taxed based on the general principles of personal income taxation.

References

- Majewski J. (2000), *Agroturystyka to też biznes*. Warszawa, Fundacja Wspomagania Wsi.
- Mikołajewicz A. (2006), *Uwarunkowania prawno-organizacyjne prowadzenia działalności w turystyce wiejskiej*, [in:] *Materiały szkoleniowe z zakresu turystyki wiejskiej dla przedsiębiorców prowadzących działalność turystyczną na terenach wiejskich*. Warszawa, Ministerstwo Gospodarki i Pracy, Departament Turystyki, pp. 3–26.
- Raciborski J. (2005), *Świadczenie usług turystycznych na wsi w świetle przepisów prawnych Polski i Unii Europejskiej*, [in:] *Prawno-finansowe uwarunkowania prowadzenia usług turystycznych na polskiej wsi po akcesji do Unii Europejskiej*. Poradnik praktyczny, E. Kmita-Dziasek, ed., Kraków, Centrum Doradztwa Rolniczego w Brwinowie – Oddział w Krakowie, pp. 9–22.
- Rozporządzenie Ministra Gospodarki i Pracy z dnia 19 sierpnia 2004 r. w sprawie obiektów hotelarskich i innych obiektów, w których są świadczone usługi hotelarskie [Ordinance of the Minister of Economy and Labour on Hotels and Other Facilities Providing Hotel Services of 19 August 2004]. *Dz. U.* Nr 188, poz. 1945 [Journal of Laws No. 188, item 1945]. (Rozporządzenie... 2004)
- Sikorska G., Kajszczyk W. (2000), *Kwaterna agroturystyczna*. Poradnik praktyczny. Warszawa, Fundacja Promocji i Rozwoju Małych i Średnich Przedsiębiorstw.
- Sznajder M., Przezbórska L. (2006), *Agroturystyka*. Warszawa, PWE.
- Ustawa z dnia 15 listopada 1984 r. o podatku rolnym [Act on Agricultural Tax of 15 November 1984], *Dz. U.* Nr 52, poz. 268 z późn. zm. [Journal of Laws No. 52, item 268, as amended]. (Ustawa... 1984)
- Ustawa z dnia 20 grudnia 1990 r. o ubezpieczeniu społecznym rolników [Act on the Social Insurance of Farmers of 20 December 1990], *Dz. U.* z 1998 r. Nr 7, poz. 25 [Journal of Laws 1998 No. 7, item 25]. (Ustawa... 1990)
- Ustawa z dnia 12 stycznia 1991 r. o podatkach i opłatach lokalnych [Act on Local Taxes and Charges of 12 January 1991], *Dz. U.* z 2002 r. Nr 9, poz. 84 [Journal of Laws 2002 No. 9, item 84]. (Ustawa... 1991a)
- Ustawa z dnia 26 lipca 1991 r. o podatku dochodowym od osób fizycznych [Act on Personal Income Tax of 26 July 1991], *Dz. U.* z 2000 r. Nr 14, poz. 176 [Journal of Laws 2000 No. 14, item 176]. (Ustawa... 1991b)
- Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane [Act on Construction Law of 7 July 1994], tekst jedn.: *Dz. U.* z 2003 r. Nr 207, poz. 2016 [consol.: Journal of Laws 2003 No. 207, item 2016]. (Ustawa... 1994)
- Ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 r. o usługach turystycznych [Act on Tourism Services of 29 August 1997], *Dz. U.* z 2004 r. Nr 223, poz. 2268 z późn. zm. [Journal of Laws 2004 No. 223, item 2268, as amended]. (Ustawa... 1997)

Ustawa z dnia 22 maja 2003 r. o ubezpieczeniach obowiązkowych [Act on Obligatory Insurance of 22 May 2003], Dz. U. Nr 124, poz. 1152 [Journal of Laws No. 124, item 1152]. (Ustawa... 2003)
Ustawa z dnia 2 lipca 2004 r. o swobodzie działalności gospodarczej [Act on the Freedom to Do Business of 2 July 2004], Dz. U. Nr 173, poz. 1807). [Journal of Laws No. 173, item 1807]. (Ustawa... 2004)

Accepted for print – Zaakceptowano do druku: 12.03.2014

Wskazówki dla autorów

Na łamach czasopisma *Problemy Drobnych Gospodarstw Rolnych – Problems of Small Agricultural Holdings* zamieszczane są oryginalne prace naukowe. Wszystkie prace są recenzowane.

Prace proponowane do druku należy przesyłać na adres sekretarza redakcji czasopisma (e-mail: rutyran@cyf-kr.edu.pl).

Sposób przygotowania prac

1. Objętość prac wraz z tabelami, rysunkami i fotografiami nie powinna przekraczać 20 stron formatu A-4.
2. Styl dokumentów – tekst pracy należy pisać czcionką typu TNR (Times New Roman) 12 pkt, 1,5 odstępu między wierszami; dopuszcza się stosowanie wyróżnień w tekście, np. kursywy i pogrubień tekstu, ale bez podkreślania liter, wyrazów i zdań.
3. Wielkość tabel i rysunków nie może przekraczać formatu B-5 (12,5 × 19,5 cm); preferowane wykresy dwuwymiarowe. Tabele i ilustracje powinny być ponumerowane zgodnie z kolejnością ich występowania w tekście.
4. Układ pracy:
  - Tytuł artykułu w języku polskim i angielskim (lub angielskim i polskim, jeżeli cała praca jest napisana w języku angielskim); to samo dotyczy streszczenia i słów kluczowych.
  - Imię i nazwisko autora (-ów) oraz nazwa macierzystej instytucji.
  - Adres do korespondencji – pocztowy i internetowy, umieszczony u dołu pierwszej strony.
  - Streszczenie pracy (około 2000 znaków).
  - Słowa kluczowe – należy podać do 6 słów pomocnych przy indeksacji i wyszukiwaniu.
  - Abstract (około 2000 znaków) jako tłumaczenie streszczenia i Key words jako tłumaczenie słów kluczowych.
  - Tekst główny powinien być podzielony na rozdziały (opatrzone tytułami): „Wstęp”; „Materiał i metody”; „Wyniki i dyskusja”; „Wnioski” (lub „Podsumowanie”); „Bibliografia”; ewentualnie podziękowania lub informacje o sponsorze.

- Bibliografia – przy powoływaniu się w tekście pracy na publikacje innych autorów należy podać w nawiasie nazwisko (-a) i rok, w układzie chronologicznym, np.: (Kowalski 2009, Kowalski i Macieja 2009, Person i in. 2012), lub pisać: zdaniem Kowalskiego (2009); przy zamieszczaniu cytatu należy podać numer strony, np. (Kowalski 2009, s. 52).
- Wykaz piśmiennictwa należy zestawić w porządku alfabetycznym w następujący sposób: nazwisko (-a) autora (-ów), inicjały imion; rok wydania (gdy z danego roku pochodzi więcej prac tego samego autora, po roku należy dodać oznaczenie literowe poszczególnych pozycji: a, b, c itd.); tytuł pracy; nazwa miejsca wydania i wydawnictwa lub tytuł czasopisma wraz z numerem tomu, zeszytu i numerami stron, np.:

Buchenrieder G., Fritsch J., Wegner S., Curtiss J., Gomez y Paloma S. (2009), Semi-subsistence farm households and the non-farm rural economy: Perspectives and challenges. 111th EAAE-IAAE Seminar „Small farms: Decline or persistence”. University of Kent, Canterbury, UK, 26–27.06.2009.

Fedyszak-Radziejowska B. (2000), Społeczność lokalna a rozwój przedsiębiorczości, [w:] M. Kłodziński, A. Rosner, red., Rozwój przedsiębiorczości na terenach wiejskich wschodniego i zachodniego pogranicza. Warszawa, IRWiR PAN, s. 153–174.

Swinnen J.F.M. (2009), Reforms, globalization, and endogenous agricultural structures. *Agricultural Economics*, vol. 40(S), s. 719–732.

Zegar J.S. (2009), Struktura polskiego rolnictwa rodzinnego pod koniec pierwszej dekady XXI wieku. Warszawa, IERiGŻ-PIB.

5. Tytuły i treść tabel, a także podpisy rysunków i legendy należy podać w języku tekstu głównego, a numery tabel i rysunków zapisać cyframi arabskimi.
6. Jednostki – obowiązuje międzynarodowy układ SI.

Przebieg procesu wydawniczego

1. Autor przesyła tekst pracy w wersji elektronicznej.
2. Każda praca jest recenzowana przez specjalistę w danej dziedzinie. Powiadomienie o przyjęciu pracy do druku zostanie przesłane na adres do korespondencji.
3. Autor jest zobowiązany złożyć oświadczenie, że praca nie była publikowana ani nie jest przewidziana do publikacji w innym czasopiśmie, a po przyjęciu do druku nie będzie publikowana gdzie indziej w niezmienionej formie bez pisemnej zgody wydawcy.
4. Autor pracy przyjętej do druku jest zobowiązany przenieść swe prawa autorskie na wydawcę.
5. Odpowiedzialność za uzyskanie zgody na wykorzystanie wszelkich materiałów objętych prawami autorskimi spoczywa na autorze pracy.

6. Końcową wersję pracy należy dostarczyć w wersji elektronicznej. Część główną publikacji (streszczenie, właściwy tekst artykułu oraz bibliografię) należy zapisać w jednym pliku. Tabele, rysunki i inne załączniki powinny znaleźć się w oddzielnych plikach. Materiał graficzny (rysunki, schematy, wykresy) powinien być opracowany i przysłany jako osobny zapis elektroniczny (pliki źródłowe) w programach pracujących w środowisku Windows (np. w programach Excel, CorelDraw, Photoshop itp.), fotografie należy przygotować w formatach JPG, TIFF lub BMP; minimalna rozdzielczość fotografii wynosi 300 dpi. Redakcja zastrzega sobie prawo dokonywania skrótów i poprawek, a także proponowania zmian i uzupełnień merytorycznych uzgodnionych z autorem.
7. Artykuł do korekty autorskiej zostanie wysłany na adres do korespondencji i powinien zostać odesłany w ciągu 2 dni od otrzymania. Ewentualne zmiany w tekście należy ograniczyć do poprawienia błędów faktograficznych i literowych.

Instructions to authors

The journal *Problemy Drobnych Gospodarstw Rolnych – Problems of Small Agricultural Holdings* features original scientific articles. The submissions are subject to peer review.

The articles should be submitted to the address of the Associate Editor (e-mail: rutyran@cyf-kr.edu.pl).

Preparation of the manuscript

1. Length and style: manuscripts should not exceed 20 pages (A-4 format), including tables and illustrations. The text must be typed in a 12-point font (Times New Roman), double-spaced with wide margins; italics and bold type may be used, underlining should be avoided.
2. Tables and illustrations: these should not be larger than 12.5 × 19.5 cm (B-5 format); diagrams preferably two-dimensional. Tables and illustrations should be numbered in the order in which they appear in the text.
3. Layout:
  - Title: an informative and concise name of the paper.
  - Authors: full names and affiliation of all authors should be provided. The corresponding author must be identified by e-mail and full postal address at the foot of the first page.
  - Abstract: a short summary (about 2000 words) of the study, containing basic information on its objective, methods, results and major conclusions.
  - Key words: up to 6 words or phrases referring to the main topics of the paper.
  - Main body: the text should be divided into sections (each with a separate heading): “Introduction”; “Material and methods”; “Results and discussion”; “Conclusions”; “References”; acknowledgements (optional).
  - References: citations in the text should be by author and year, in chronological order, e.g. (Kowal 2009, Kowal and Nowak 2009, Person et al. 2012). Cited publications will be listed alphabetically at the end of the paper according to the following pattern:
Buchenrieder G., Fritsch J., Wegner S., Curtiss J., Gomez y Paloma S. (2009), Semi-subsistence farm households and the non-farm rural economy: Perspectives and challenges. 111th EAAE-IAAE Seminar “Small farms: Decline or persistence”. University of Kent, Canterbury, UK, 26–27.06.2009.

Swinnen J.F.M. (2007), The dynamics of vertical coordination in agri-food supply chains in transition countries, [in:] J.F.M. Swinnen, ed., *Global supply chains, standards and the poor*. Oxon, CABI, pp. 42–58.

Swinnen J.F.M. (2009), Reforms, globalization, and endogenous agricultural structures. *Agricultural Economics*, vol. 40(S), pp. 719–732.

Vorley B., Fearn A., Ray D. (2007), *Regoverning markets. A place for small-scale producers in modern agrifood chains*. Aldershot, Gover Publishing.

4. Polish authors are required to submit the Polish version of the title, abstract, and key words.
5. Units: the SI system should be used throughout the paper.

Publishing process

1. Authors should submit their manuscripts in electronic form.
2. Each paper will be reviewed by a specialist in the field. The corresponding author will be notified of the acceptance for publication.
3. Authors are obliged to formally declare that the paper has not been published before; it is not being considered for publication elsewhere; and, if accepted, it will not be published elsewhere in the same form without the written permission of the editor.
4. All authors will sign the “Transfer of copyright” agreement before the paper can be published.
5. Responsibility for obtaining permission from the copyright holder to reproduce any copyright-protected material rests with the authors.
6. Final version of the manuscript should be sent in electronic form. Tables and illustrations should be put in separate files; graphics should preferably be created by means of Excel, CorelDraw, Photoshop or suchlike; source files are also necessary; photos in JPG, TIFF or BMP formats, minimum resolution 300 dpi. The publisher reserves the right to make cuts and corrections to the text.
7. Proofs will be sent to the corresponding author. It is expected that they are returned within 48 hours of receipt. Alterations to the text should be limited to factual or typesetting errors.